

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra bohemistiky

Česká filologie se zaměřením na editorskou práci ve sdělovacích
prostředcích

**Úzus, norma, kodifikace v české knižní
typografii a sazbě**

(Usage, Norm, Codification in the Czech Book Typography and
Typesetting)

Bakalářská diplomová práce

Martina Víchová

Vedoucí práce: Mgr. Lenka Pořízková, Ph.D.

Olomouc 2016

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně za pomoci citované literatury a použitých zdrojů pod vedením Mgr. Lenky Pořízkové, Ph.D.

V Olomouci dne

Podpis

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucí své práce Mgr. Lence Pořízkové, Ph.D. za pomoc, rady, kritické připomínky a čas, který mé práci věnovala.

Rovněž bych chtěla vyjádřit velký dík mé mamince a babičce, jež mě během studia tolik podporovaly.

„Nejlepší typografická díla jsou vizuální formou jazyka, spojující nadčasovost a čas.“¹

¹ Robert Bringhurst (*1946), kanadský spisovatel, básník a typograf in POULIN, Richard. *Jazyk grafického designu*. Praha: Slovart, 2012, s. 247.

Obsah

1.	Úvod.....	1
2.	Typografie.....	2
3.	Úzus, norma a kodifikace v kontextu lingvistiky	4
4.	Úzus, norma a kodifikace v kontextu české typografie	7
5.	Excerptovaná literatura	8
6.	Odstavcová úprava a východový řádek	13
7.	Parchanty, sirotci a vdovy.....	23
8.	Dělení slov a konce řádků.....	27
9.	Pomlčka	34
10.	Spojovník.....	43
11.	Lomítko.....	51
12.	Metodologie výzkumu	57
13.	Úprava vzorku grafiků zahrnutých do analýzy	60
14.	Odstavcová úprava a východový řádek	81
14.1.	Odstavcová zarážka	81
14.2.	Východový řádek kratší než odstavcová zarážka.....	82
14.3.	Mezera na konci východového řádku menší než odstavcová zarážka	85
14.4.	Východový řádek obsahuje část posledního rozděleného slova	88
14.5.	Grafický prvek místo odstavcové zarážky	91
14.6.	Oddělení odstavce prázdným řádkem	92
14.7.	Bez odstavcové zarážky	94
14.8.	Předsazený text	95
14.9.	Oddělení odstavců grafickým prvkem na samostatném řádku	95
14.10.	Nový odstavec ve východu odstavce předcházejícího	97
14.11.	První odstavec pod nadpisem bez zarážky.....	97
14.12.	Celkové srovnání	100
15.	Parchanty, sirotci, vdovy.....	101
15.1.	Tolerance vdov.....	101
15.2.	Sirotek v sazbě	103
16.	Dělení slov a konce řádků.....	104
16.1.	Dělení dvou a víceslabičných slov.....	104
16.2.	Dělení při zběžném čtení neobvyklé či vysloveně chybné	106
16.3.	Počet dělení slov pod sebou	107
16.4.	Tolerance „a“ na konci řádku.....	108
16.5.	Systematická tolerance dělení	109
16.6.	Dělení slov mezi stranami vně dvojstrany	109
16.7.	Dělení slov mezi stranami uvnitř dvojstrany	111

16.8.	Dělení slov v nadpisech	113
16.9.	Tolerance předložek a spojek na konci řádku v nadpisech	114
16.10.	Dělení slov ve specifických částech textu.....	114
17.	Pomlčka	114
17.1.	Střídání n-pomlčky a m-pomlčky systematické/nesystematické	114
17.2.	V celé knize používána m-pomlčka, n-pomlčka nikoli.....	115
17.3.	Pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek na konci řádku.....	116
17.4.	Pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek na začátku řádku.....	118
17.5.	Přímá řeč uvozena pomlčkou.....	119
17.6.	Přímá řeč uvozena uvozovkami	120
17.7.	Užití pomlčky v peněžních zápisech.....	120
17.8.	Pomlčka ve významu předložky/spojky u víceslovných výrazů sázená s mezerami	120
17.9.	Špatně použitá pomlčka (záměna se spojovníkem)	121
18.	Spojovník.....	122
18.1.	Opakování spojovníku v místě dělení.....	122
18.2.	Špatně použitý spojovník (záměna s pomlčkou).....	123
19.	Lomítko.....	124
20.	Další jevy	124
20.1.	Použití minuskových číslíc v textu	124
20.2.	Tolerování závorek (kulaté v kulatých)	126
20.3.	Uvozovky (dvojitě ve dvojitých)	126
20.4.	Uvozovky (jednoduché ve dvojitých).....	126
20.5.	Vyznačování interpunkce ve výrazovém celku.....	127
20.6.	Chybné uvozovky	127
21.	Závěr	128
22.	Seznam obrázků, tabulek a grafu	133
23.	Anotace	135
24.	Seznam literatury	136
25.	Přílohy.....	141

1. Úvod

Mottem této práce se stal citát kanadského spisovatele, básníka a typografa Roberta Bringhursta, který pronesl, že: „Nejlepší typografická díla jsou vizuální formou jazyka, spojující nadčasovost a čas.“ Nadčasovost a čas, relativní výrazy skýtající prostor pro vlastní interpretaci, poskytly útočiště typografii, umění, které v čase plyne a jež nadčasovost provází. Věnovat se typografii možná v minulosti znamenalo strávit život s nosem zabořeným do knih a řešit nuance, které ocení jen hrstka zasvěcenců. Nebýt však takových jedinců, nevolíme si dnes z tisíců fontů a nepořádáme výstavy grafického designu. Písmo, základní nástroj typografie, bylo od počátků gramotnosti přirozeně spojeno se životem, který přeneslo na stránky knižních publikací, jež mnozí z nás dnes a denně berou do rukou.²

Ačkoliv typografie možná svůj punc uměleckosti ztratila v okamžiku, kdy na počítači stačilo jedním kliknutím text knihy do programu nalít a druhým ho poslat k tisku, tradice oboru zachována zůstala. Zachována zůstala i pravidla sazby, jež spojily uměleckou rovinu typografie s praxí sazečskou a redaktorskou. Vizuální úprava knihy je neopomenutelným hlediskem, které v mnoha případech rozhoduje o tom, zda bude publikace úspěšná. Případné dodržování či nedodržování pravidel několika jevů, jež v této práci sledujeme v jejich vývoji od počátku 20. století do současnosti, dokáží výsledný dojem z knihy výrazně ovlivnit.

Z historie jsou známa jména jako Teige, Menhart, Muzika či Hlavsa, naším záměrem je však postihnout současné české grafiky v kontextu jejich soudobé práce a vysledovat tak, zda v jejich rukopisu shledáme tendence dodržovat určitá pravidla v souladu s teoretickými poučkami, nebo zda je převažující úzus grafické úpravy knih dnešní doby daleko před kodifikovanými normami.

Jako výzkumný vzorek nám posloužily tituly české i překladové literatury vydané v roce 2014. Podle databáze České národní bibliografie vyšlo v České republice ve zmiňovaném období zhruba 16 850 knih, z toho 5 129 beletristických děl.³ Objem produkce českého knižního trhu stále roste, a pokud následující text přispěje teoretickým shrnutím i výsledky analýzy ke zdůraznění estetické stránky knihy, záměr této práce a snoubení jazyka s typografií budou naplněny.

² ŠTORM, František. *Eseje o typografii*. Praha: Revolver Revue, 2008, s. 5.

³ Svaz českých knihkupců a nakladatelů. *Zpráva o českém knižním trhu 2014/2015*. [online]. Cit. 15. 4. 2016. Dostupné z: http://sckn.cz/content/zpravy/zprava_ckt_2015.pdf, s. 4 a 6.

2. Typografie

Typografie má za sebou pět století vývoje a právem může být nazývána uměním. Označení *typografie* je složeno ze základu *typus* a *grafó*, přičemž latinské *typus* (znak, vzor) pochází z řeckého *typos* (tep, ráz, etymologicky souvisí se slovem tep, tepat) a řecké *grafó* znamená „píši“. Doslovně je tedy typografie „psaní znaků“. ⁴ Eric Gill chápe typografii jako „reprodukcii psaného textu pomocí pohyblivých liter“. ⁵ Jindřich Špalek typografii pojímá jako obor posvátný (společně s knihařstvím), jelikož šíří vzdělanost a kulturu. Týž autor zároveň zdůrazňuje, že věnovat se typografii je „svaté privilegium“. ⁶ Richard Martinčík typografií rozumí knihařství či sazečství, v užším slova smyslu ji pojímá jako „symbol umění knihtiskařského“. ⁷ Jak shrnuje Martin Pecina, dříve pojem typografie zahrnoval spíše souhrnné označení pro tiskárenský průmysl, později pro grafickou úpravu tiskovin, dnes je to především nauka o písmu, jeho zákonitostech a správném užití, nebo také práce s písmem a jeho uspořádání v grafických projevech. ⁸

Základy práce se v tomto oboru téměř neměnily, skládání písmen bylo v principu stejné, jen stroje a technické zázemí se stávalo dokonalejší. Největším milníkem 60. let byl příchod fotosazby, v 80. a 90. letech poté rozmach sazby počítačové. Z typografů a sazečů se stávali grafici a operátoři, ⁹ ti se však alespoň v některých případech v současné době znovu snaží vrátit na post dřívějších umělců. Podle *Praktické typografie* Pavla Kočičky a Filipa Blažka, příručky, jež spojuje výklad typografických pravidel s pracovními návody a jež platí za jednu z nejužšího oborových knih posledních několika let, je na poli typografie „kouzelníkem vždy ten, kdo s pomocí pravidel stvoří něco výjimečného“. ¹⁰

⁴ HAVELKA, Jan. *Počítačová typografie pro každého*. Praha: GRADA Publishing, 1995, s. 14.

⁵ GILL, Eric. *Esej o typografii*. Praha: Rubato, 2014, s. 65.

⁶ ŠPALEK, Jindřich. *Nauka o sazbě obyčejné, tabulkové, matematiky a chemie*. Praha: Nákladem spolku faktorů knihtiskáren a písmolijer v Čechách, 1918, s. 1–4.

⁷ MARTINČÍK, Richard. *Úvod do grafického průmyslu*. Brno: Nákladem grafického klubu v Brně, 1922, s. 154.

⁸ PECINA, Martin. *Typomil*. [online]. „Písmo a typografie“. Cit. 6. 4. 2016. Dostupné z: <http://typomil.com/index.htm>.

⁹ „Typografie je umění, které skomírá proto, že ti, kteří je provozují, si to neuvědomují. A bodejť by tomu tak nebylo, když jsou v DTP-studiích typografové nazýváni operátory. Operátor je nová funkce, sotva pár desítek let stará, a nelze ji nespojovat s děrnými štítky. Zatímco typografie se vyvíjí přes pět set let. Typograf (na rozdíl od operátora) by tuto polovinu milénia zkušeností a praxí ověřených postupů měl cítit jako onen pověstný vítr v plachtách. [...] Od operátora k umělci. Je to malá výzva?“ PTÁČEK, Michal. Předmluva in KOČIČKA, Pavel, BLAŽEK, Filip. *Praktická typografie*. Brno: Computer Press, 2007. Září 2000, nečíslováno.

¹⁰ Tamtéž, s. 2.

Typografii můžeme chápat na dvou rovinách, jak uvádí Pecina, „výběr formátu, stanovení sazebního obrazce, volba písma, prokladu a základních parametrů textu spadá do kategorie makrotypografie, velkých grafických celků. Dobře upravená kniha se pozná tak, že stejnou pozornost a péči věnuje i zdánlivě drobným typografickým detailům na úrovni jednotlivých znaků, takzvané mikrotypografii.“¹¹ Ačkoliv se může zdát, že sazba samotná vypadá velmi jednoduše – text umístíme na stránku a pracujeme s ním – skutečné mistrovství spočívá v takové práci s textem, kdy požadovaného výsledku dosáhneme snadno. Promyšlená sazba textu umožňuje řízené sdělování informací směrem ke čtenáři. Správnou sazbou můžeme dosáhnout libovolného záměru – dojmu naléhavého, stylizovaného či moderního. Předávání informací typografickou formou je souhrn dílčích úkolů sazeče, kdy i ty nejmenší nuance mohou ovlivnit výslednou interpretaci sdělovaného obsahu.¹²

V následujících několika kapitolách se proto budeme věnovat oblasti makro- i mikrotypografie. V teoretické části jsme původně zamýšleli pojednat o více jevech, které jsme poté chtěli zkoumat; jednalo se o použití minuskových číslic v textu, dále o závorky – především o tolerování jejich vzájemného umístění (např. tolerance kulatých závorek v dalších kulatých). Ze stejného hlediska jsme chtěli posuzovat i toleranci uvozovek a skutečnost, jak vypadá vyznačování textu v případě interpunkce v praxi – zda je např. u kurzivou vysazeného celku vyznačována i interpunkci, nebo pouze slovní výrazy. Výskyt těchto jevů byl však v námi prostudovaných příručkách minimální, nebylo by tak možné jednotlivá témata dostatečně teoreticky podložit a případně vysledovat změny v průběhu století. Rozhodli jsme se je proto do teoretické části práce nezařazovat, nicméně v empirické části výzkumu jsme jejich výskyt v publikacích současné knižní tvorby sledovali.

Naopak ty vybrané jevy, kterým jsme se v následujícím výkladu skutečně věnovali, byly v excerpované literatuře zastoupeny hojně. Teoretickou část tak začneme kapitolou o sazbě na úrovni odstavce, pojednáme o problematice východových řádků a o tzv. parchantech. S tím úzce souvisí pravidla vztahující se k dělení slov a obecně ke koncům řádků, jež budou zahrnuta v další části textu. Na

¹¹ PECINA, Martin. *Knihy a typografie*. Brno: Host, 2011, s. 141.

¹² AMBROSE, Gavin, HARRIS, Paul. *Grafický design. Typografie*. Brno: Computer Press, 2010, s. 61.

úrovni mikrotypografie budeme pokračovat kapitolou o pomlčce, spojovníku a lomítku. Ze všeho nejdříve však definujeme tři základní pojmy předkládané práce: úzus, normu a kodifikaci v kontextu lingvistickém i typografickém.

3. Úzus, norma a kodifikace v kontextu lingvistiky

Encyklopedický slovník definuje úzus jako „soubor jazykových prostředků, které jsou ve vžité podobě užívány jazykovým společenstvím (bez ohledu na to, zda jsou vhodné, nebo nevhodné, správné, nebo nesprávné)“.¹³ Někdy se jím rozumí i běžné užívání jazykových prostředků. Úzus se vždy opírá o jazykovou normu.

Jazyková norma se od úzu odlišuje obecnou přijatelností a vyšší závazností. Tímtéž zdrojem je norma definována jako „soubor jazykových prostředků, které jsou jazykovým společenstvím pravidelně užívány a považovány za závazné“.¹⁴ Definice zdůrazňuje, že norma nezahrnuje všechny tvary, jež se dají systémově vytvořit, ale jen ty, které se ve společnosti skutečně užívají. Jazyková norma je variantní a implicitní a pramenem jejího poznání je právě úzus.

Některé jevy jazykové normy jsou zaznamenány (kodifikovány) v autoritativních příručkách. Tímto se ve výkladu přesouváme k poslednímu z pojmů, kterým je právě kodifikace neboli „utvrzení objektivně existující normy spisovného jazyka i zachycení výsledků poznávací činnosti ve slovnících, mluvnících, pravopisných a výslovnostních pravidlech nebo jiných příručkách“.¹⁵ *Internetová jazyková příručka* kodifikaci označuje již první fází těchto snah, tedy „činnost lingvistů, která k zachycení jazykové normy směřuje (např. sběr a analýza jazykových dat)“.¹⁶ Zároveň je třeba zdůraznit, že zatímco úzus se vztahuje ke všem jazykovým tvarům, kodifikace pracuje zejména se spisovnými tvary jazykové normy, jež stvrzuje.

Kodifikace má normu co nejpřesněji odrážet, jelikož právě kodifikace normu utužuje a má v ní oporu. Pomocí kodifikace je možné do normy zasahovat,

¹³ NEBESKÁ, Iva in KARLÍK, Petr a kol. (eds.). *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 516.

¹⁴ NEBESKÁ, Iva dle HAVRÁNEK 1932 in KARLÍK, Petr a kol. (eds.). *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 288–289.

¹⁵ KRAUS, Jiří in KARLÍK, Petr a kol. (eds.). *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 216–217.

¹⁶ Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i. *Internetová jazyková příručka*. [online]. Cit. 19. 2. 2016. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz>.

podporovat její ustálenost, systémovost a rozhodovat o tom, které varianty do normy patří a které nikoli. Norma se však nepřetržitě vyvíjí a kodifikace je schopná zachycovat tento vývoj jenom po etapách, staticky. Tím dochází k rozporu mezi normou a kodifikací, kdy kodifikace díky postupujícímu vývoji úzu a následně normy zastarává, což je řešeno různými dílčími úpravami a dodatky kodifikačních prací.

Pojmy jazykové normy a kodifikace vnesli do prostředí lingvistiky ve 30. letech představitelé Pražské školy, zejména však Bohuslav Havránek. Počátky kodifikace samotné se spojují s rozvojem státní a církevní administrativy, školství a knihtisku, autory a propagátory prvních kodifikačních prací byli tiskaři a vydavatelé, později jazykovědci a gramatikové, od 15. století instituce typu akademií.

Český pravopisný a zejména tiskařský úzus se začal sjednocovat, jak uvádí autoři *Encyklopedického slovníku*, díky pravopisné a hláskoslovné kodifikaci Beneše Optáta v jeho mluvnici z roku 1533, jenž v práci navázal na Jana Husa, a v mluvnici Jana Blahoslava (1571). V době národního obrození ke sjednocení rozkolísané normy významně přispěly publikace Josefa Dobrovského, na něž svými slovníky navázal Josef Jungmann. Roku 1902 pak Jan Gebauer vydává dosavadní shrnutí pravopisných a mluvnických pravidel v podobě knihy *Pravidla hledící k českému pravopisu a tvarosloví*.¹⁷ Základní kodifikační lingvistickou příručkou jsou však *Pravidla českého pravopisu*, jež od roku 1957 vycházejí ve dvou verzích: školská a akademická.

Společenskou konvencí je příručkám zabývajícím se jazykovou normou připisována jistá míra závaznosti, podle ní tak rozlišujeme kodifikační příručky preskriptivní a příručky popisné čili deskriptivní. Preskriptivní příručky mají „ambici předepisovat jazykové veřejnosti, jak s jazykem zacházet, regulovat jeho užívání“,¹⁸ zatímco práce deskriptivní se snaží o pouhé zaznamenání soudobé spisovné normy. Preskriptivním jazykovým příručkám je tradičně přisuzována vyšší míra závaznosti, a to zejména odbornou lingvistickou veřejností. *Internetová jazyková příručka* uvádí, že právě z tohoto důvodu je možné nakládat s pojmem kodifikace dvojitým způsobem: buď se jím míní „vybraná skupina preskriptivních

¹⁷ KRAUS, Jiří in KARLÍK, Petr a kol. (eds.). *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 216–217.

¹⁸ Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i. *Internetová jazyková příručka*. [online]. Cit. 19. 2. 2016. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz>.

kodifikačních příruček (pak by bylo možno hovořit o kodifikace v užším smyslu), nebo se jím označují všechny práce o jazyce bez zřetele k míře jejich závaznosti (kodifikace v širším smyslu)¹⁹. Důležité je nezapomínat na to, že v konečném důsledku mají na jazyk vliv příručky obou typů.

Jak již bylo zmíněno, základní a v současnosti jedinou preskriptivní kodifikační příručkou jsou *Pravidla českého pravopisu* (PČP),²⁰ jejichž preskriptivněkodifikační chápání je podpořeno silnou tradicí a schválením Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy. Mimo školské prostředí se však dle výkladu *Internetové jazykové příručky* stávají PČP příručkou deskriptivní, mají doporučující charakter, protože Česká republika nemá jazykový zákon, který by platnost *Pravidel* uplatňoval ve stejné míře plošně. Přesto jsou však PČP tradičně respektována a chápána preskriptivně. V následující práci jsme sledovali vývoj *Pravidel* ve vydáních z roku 1921, 1926, 1941, 1957, 1966, 1974, 1977, 1983 a 1993.

Mezi mluvnicemi je jako poslední preskriptivněkodifikační pojímána *Česká mluvnice* Bohuslava Havránka a Aloise Jedličky, pozdější příručky jsou chápány jako deskriptivní. Další lingvistická kompendia typu *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (SSČ), *Slovník spisovného jazyka českého* (SSJČ), *Nový akademický slovník cizích slov* (NASCS) atd. jsou rovněž označována za deskriptivní, ačkoliv např. *Mluvnice češtiny* (MČ) je díky své prestiži vysoce respektována a vnímána preskriptivně. Na druhé straně *Akademickou příručku českého jazyka* (APČJ) lze označit za příručku deskriptivněkodifikační, jelikož jejím cílem je „popsat co nejpřesněji aktuální jazykovou normu a na základě tohoto popisu poskytnout doporučení a rady těm, kteří chtějí tuto normu respektovat“.²¹

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ Na současném knižním trhu existuje několik příruček s názvem *Pravidla českého pravopisu* od různých tvůrců a nakladatelů. Ty se od sebe však mohou podstatně lišit, navíc preskriptivněkodifikační platnost mají pouze ta PČP od autorského kolektivu Ústavu pro jazyk český AV ČR, ačkoliv doložku MŠMT mohou mít i vydání jiná. Jak již bylo zmíněno, PČP vycházejí ve dvou různých vydáních: ve vydání akademickém a školním. Školní vydání dříve vycházelo v nakladatelství Pansofia, dnes v nakladatelství Fortuna. Akademické vydání poté obstarává nakladatelství Academia. Obě vydání se liší zejména koncepcí a rozsahem výkladu, pravopisný slovník školního vydání je stručnější a akademická verze je navíc rozšířena o pravidla přepisování slov z cizích jazyků, o seznamy zeměpisných jmen, rodných a antických jmen. Příručky označené jako „studentské vydání“ jsou poté cenově výhodné edice akademické verze PČP. Základní obsahová a věcná úprava PČP vychází ze zatím poslední pravopisné reformy roku 1993, v roce 1994 byl k *Pravidlům* vydán *Dodatek*, otiskovaný na konci knihy. Viz tamtéž.

²¹ Tamtéž.

Oblíbenou a lehce dostupnou variantu jazykovědné příručky v tradičním slova smyslu představuje od roku 2008 *Internetová jazyková příručka (IJP)*,²² jež vznikla jako výsledek projektu *Jazyková poradna na internetu* a jež je zaštitěna Ústavem pro jazyk český AV ČR. Nespornou výhodou IJP je fakt, že může být neustále rozšiřována, zpřesňována a doplňována, jednoduše aktualizována, což byl i důvod toho, proč jsme se v lingvistických částech následujícího výkladu rozhodli v předkládané práci citovat zejména z tohoto pramene.²³

4. Úzus, norma a kodifikace v kontextu české typografie

Pokud se budeme snažit pojednat o termínech úzus, norma a kodifikace v kontextu české typografie, narazíme, na rozdíl od prostředí lingvistiky, na mnohá úskalí. Úvodem je třeba zmínit, že uváděné definice všech tří pojmů je možné libovolně mezioborově přenášet a aplikovat, zjednodušeně řečeno tedy územ v typografii rozumíme soubor pravidel, jež se reálně vyskytují, normou poté pravidla, jež jsou považována na správná, a kodifikací stvrzení těchto pravidel v odborné příručce. Teoretická rovina vymezení daných pojmů se však v typografii ostře střetává s vlastní praxí.

Tento fakt můžeme podložit konstatováním, že v české typografii sice najdeme několik norem, ty jsou však různě závazné a jejich použití je víceméně dobrovolné, a že kodifikace v pravém slova smyslu v tomto oboru vlastně neexistuje. Jisté kodifikační ambice měla rovněž na poli typografie *Pravidla českého pravopisu*, ta ovšem nejsou grafickou obcí přijímána plošně a bez výhrad. Jako jakási neoficiální forma kodifikace jsou vnímána díla Pavla Kočičky a Filipa Blažka (*Praktická typografie*, 2007),²⁴ Martina Peciny (*Knihy a typografie*, 2011) či Vladimíra Berana (*Aktualizovaný typografický manuál*, revidované šesté vydání, 2012), v nichž se autoři v uváděných výkladech v zásadě shodují, nicméně zde můžeme najít malé nuance a individuální doporučení či preference daného grafika. Ani tyto práce tak nejsou respektovány bez výhrad. Typografický úzus knižní

²² Viz <http://prirucka.ujc.cas.cz>. Výkladová část IJP byla navíc v roce 2014 poprvé vydána v nakladatelství Academia se schvalovací doložkou MŠMT pod názvem *Akademická příručka českého jazyka*. Viz tamtéž.

²³ Tamtéž.

²⁴ Uvádíme ty roky vydání, s nimiž jsme v práci pracovali.

praxe se navíc v některých ohledech velmi liší od doporučení norem či zmíněných publikací a je poměrně rozkolísaný.

Tuto proměnlivost úzu způsobuje mimo jiné široká škála typů textů, se kterými grafici pracují. Jako příklad můžeme uvést novinovou sazbu; sloupcová sazba neumožňuje bezvýhradné dodržení všech pravidel zároveň, sazeč proto musí hledat kompromisy mezi jednotlivými doporučeními. Jistý vliv má také čas, jelikož noviny (deníky) musí být vždy vysázeny a vytištěny do dalšího dne. Na poli knižní praxe dochází k rozkolísanosti na základě odlišných přístupů jednotlivých nakladatelů a grafiků, a to právě z toho důvodu, že neexistuje závazná kodifikační práce, již by museli všichni respektovat.

Dalším problémem je také dlouhotrvající střet pohledů lingvistického a grafického. Zatímco jazykovědné pojetí preferuje ta pravidla, jež odpovídají kodifikovaným *Pravidlům českého pravopisu* nebo jazykovému systému a logice, grafická stránka upřednostňuje vizuální perspektivu, tedy to, jak např. konkrétní znak v textu vypadá, často bez ohledu na jazyková pravidla. Jako příklad uvádíme pomlčku v akcidenční sazbě,²⁵ což je případ, kdy řada grafiků vědomě i nevědomě nerespektuje pravidla vážící se k užívání mezer kolem pomlčky, popřípadě zaměňuje pomlčku za spojovník z ryze estetického hlediska. Pomlčka se v akcidenční typografické úpravě také občas volně ponechává kdekoliv na řádku, opět z čistě estetických důvodů, ačkoliv z hlediska lingvistického, zejména z logiky jazykového sdělení, často na daném místě nemá žádné opodstatnění.

5. Excerpovaná literatura

Protože typografické umění, respektive řemeslo, má v českém prostředí dlouhou tradici, knih věnujících se tomuto tématu najdeme celou řadu. Jak uvádí Michal Ptáček v předmluvě *Praktické typografie* Kočičky a Blažka, klasické knihy o typografii však „bud' shrnovaly pravidla sazby, anebo byly de facto obrazovými

²⁵ „Akcidence sluje v knižtisku i kamenotisku příležitostný tiskopis (účet, adreska, pozvánka, snuběnka atd.). Úprava její podléhá značně vlivu umění, hlavně různých jeho slohů a směrů, čímž stává se dějinným zlomkem umění, ježto má velký vliv na úpravu knižních obálek a titulních listů knih, které v té či oné době povstaly.“ MARTINČÍK, Richard. *Úvod do grafického průmyslu*. Brno: Nákladem grafického klubu v Brně, 1922, s. 20.

publikacemi plnými ukázek“.²⁶ Český server *TYPO*²⁷ věnující se typografii a grafickému designu mezi vybrané doporučené publikace o písmu a typografii, jež stojí za studium, zařadil Beranův *Aktualizovaný typografický manuál* (2012), Blažejovu *Grafickou úpravu tiskovin* (1990), *Praktickou typografii* Kočičky a Blažka (2007) či *Sazbu I.* (1984) Popa a kol., což jsou publikace, se kterými jsme pracovali i v této práci. Tato jména jsme doplnili studiem příruček dřívějších, počínaje 20. stoletím, jmenovitě Špalek (1918), Dyrynk (1924 a 1947), Petlan (1932), Jero (1970), Blažej (1971), Jedlička (1972), Sonberg (1978), Ptáček (1994), Dančo (1995), Havelka (1995), Pistorius (2011), z nichž jsme skutečně čerpali. Nicméně v rámci oborové literatury jsme prostudovali i díla Šembery (1920 a 1938), Martinčíka (1922), Vacka (1934), Marša (1936), Křížka a Urbana (1938), Mosera (1938), Mrázka (1938), Hejla (1944), Teigeho (1947), Zumana (1947), Kalába (1949), Menharta (1957), Thieleho (1957), Nohela (1972), Hlavsy (1976, 1981 a 1986), Najbrta (1979) či Fabela (1981), Hladkého a Bartáka (1981) a Štorma (2008). Rovněž jsme použili i několik článků z oborového časopisu *Typografia*, jenž byl založen již v roce 1888 jako odborná vzdělávací platforma typografů a polygrafů. Ze zahraničních publikací věnujících se grafickému designu jsme zejména s ohledem na estetické hledisko sazby nahlédli do publikací Dusonga a Siegartové (1997), Bhaskaranové (2007), Ambrose a Harrise (2010 a 2011), Saltzové (2010), Poulina (2012), Gilla (2014) nebo Tselentise (2014).

Obecné úpravy textů zpracovaných textovými procesory se dále týkají ČSN normy (dříve ISO normy) a oborové normy. Z ISO norem jsme pro tuto práci prostudovali normy ISO 214 (01 0148) *Dokumentace – Abstrakty pro publikace a dokumentaci* (únor 2001), ISO 2145 (01 0184) *Dokumentace – Číslování oddílů a pododdílů psaných dokumentů* (listopad 1997), ISO 215 (01 0147) *Dokumentace – Formální úprava příspěvků do periodik a jiných seriálových publikací* (červen 2001), ISO 4 (01 0196) *Informace a dokumentace – Pravidla zkracování slov z názvů a názvů dokumentů* (prosinec 1999), ISO 5127 *Informace a dokumentace – Slovník* (květen 2003), ISO 5966 (01 0173) *Dokumentace. Formální úprava vědeckých a technických zpráv* (leden 1996, zrušena 1. března 2008), ISO 7144 (01 0161) *Dokumentace – Formální úprava disertací*

²⁶ PTÁČEK, Michal. Předmluva in KOČIČKA, Pavel, BLAŽEK, Filip. *Praktická typografie*. Brno: Computer Press, 2007. Září 2000, nečíslováno.

²⁷ Více na <http://www.typo.cz/>.

a podobných dokumentů (březen 1997), ISO 832 (01 0149) *Informace a dokumentace – Bibliografický popis a citace – Pravidla zkracování bibliografických termínů* (prosinec 2001), ISO 999 (01 0192) *Informace a dokumentace – Zásady zpracování, uspořádání a grafické úpravy rejstříků* (září 1998).

ISO normy jsme doplnili dvěma oborovými normami ON 88 2503 *Základní pravidla sazby* ve znění z roku 1967 a 1974 s doplněním z roku 1982. Nejzásadnější postavení mezi normami pro nás však zaujímají ČSN normy, zejména pak ČSN 01 0166 *Nakladatelská (vydavatelská) úprava knih a některých dalších druhů neperiodických publikací* (leden 1993) a dvě verze normy ČSN 01 6910. Z dubna roku 2007 pochází *Úprava písemností zpracovaných textovými editory* vydaná Českým normalizačním institutem, z července 2014 poté *Úprava dokumentů zpracovaných textovými procesory*, jejímž zpracovatelem byl Ústav pro jazyk český AV ČR, vydána však byla Úřadem pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví. Tato revize tak nahradila předchozí verzi z roku 2007. Vzhledem k četným změnám a doplněním normy byl poté k této nejnovější revizi Petrem Lozanem a Markétou Pravdovou, tedy jejími autory, vypracován dokument *Otázky a odpovědi k ČSN 01 6910*, s nímž jsme rovněž pracovali.

Technické normy povšechně stanovují obecná pravidla pro úpravu textů a zásady formálního uspořádání administrativních dokumentů, zvláště obchodní a úřední korespondence. Jak úvod normy ČSN 01 6910 uvádí, „při přípravě zvláštních dokumentů [...] a zpracování textů v grafickém průmyslu, nakladatelstvích a vydavatelstvích je třeba řídit se příslušnými předpisy, normami, směrnici, pravidly nebo zvyklostmi úpravy, které mohou některé prvky a požadavky na jejich úpravu stanovené touto normou řešit odlišně. Používat tuto normu pro sazbu v grafickém průmyslu nemusí být vždy vhodné, protože ustanovení této normy nezahrnují pokročilé možnosti úpravy textů a dokumentů [...]“²⁸ Užší zacílení než norma ČSN 01 6910 má poté hlavní oborová norma ČSN 01 0166 *Nakladatelská (vydavatelská) úprava knih a některých dalších druhů neperiodických publikací*, která se týká formální úpravy dokumentů nakladatelského průmyslu.

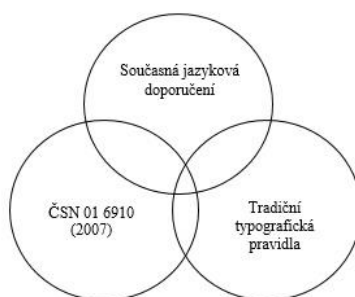
²⁸ ČSN 01 6910. *Úprava dokumentů zpracovaných textovými procesory*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2014, s. 10.

Cílem poslední revize normy ČSN 01 6910 bylo zvýšit soulad mezi doporučeními obsaženými v normě a území úpravy textů v českém jazyce. Znění normy dle autorů vychází z *Pravidel českého pravopisu, Akademické příručky českého jazyka* a současné jazykovědné praxe. Záměrem normy nakladatelské je pak „přispět k jednoznačnější formální úpravě publikací, a tím i k jejich snadnějšímu a operativnějšímu užívání“.²⁹

Kočíčka s Blažkem v *Praktické typografii* namítají, že používání typografických pravidel je nevyhnutelné,³⁰ stejně tak Lozan s Pravdovou zdůrazňují, že české technické normy rovněž nejsou obecně závazné a jejich užití je čistě dobrovolné.³¹ Autoři typografické příručky i lingvisté tak shodně připouštějí, že stanovit jedinou správnou variantu úpravy není vždy možné (jak jsme již uvedli výše). Norma z roku 2014 se proto dle jejich tvůrců snaží více respektovat právě fakt, že se požadavky na řešení některých prvků různí. Norma tak „připouští více řešení, která považuje za správná, popřípadě některé z uvedených řešení doporučuje či upřednostňuje, ale nevyklučuje tím užití jiného dovoleného řešení“.³²

Obrázek 1: Grafické znázornění záměru revize normy

Revize normy umožňuje prostřednictvím přípustných variant upravovat texty v souladu s různými pravidly a doporučeními, která se při úpravě textů v českém jazyce používají. Protože se tato pravidla někdy odlišují, jako preferovanou variantu norma obvykle uvádí tu, na níž se nejméně dva ze tří přístupů k úpravě textů shodují.

²⁹ ČSN 01 0166. *Nakladatelská (vydavatelská) úprava knih a některých dalších druhů neperiodických publikací*. Praha: Český normalizační institut, 1993, s. 3.

³⁰ KOČIČKA, Pavel, BLAŽEK, Filip. *Praktická typografie*. Brno: Computer Press, 2007, s. 2.

³¹ LOZAN, Petr, PRAVDOVÁ, Markéta. *Otázky a odpovědi k ČSN 01 6910*. [online]. Cit. 6. 4. 2016. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2014. Dostupné z: http://www.ujc.cas.cz/miranda2/export/sitesavcr/ujc/sys/galerie-download/otazky-a-odpovedi-k-csn-01-6910_2014_ed1.pdf, s. 4.

³² Tamtéž, s. 5.

Revize normy se také nesnaží nahrazovat oborovou normu ON 88 2503 *Základní pravidla sazby*, jež platila v typografii za stěžejní. Tato ON byla již sice zrušena, norma ČSN z ní však určité prvky převzala. Spolu s nimi vzala v potaz aktuální jazyková doporučení, čímž se snažila dospět ke kompromisu, jenž by měl uspokojit všechny zmiňované oblasti – obec grafickou, lingvistickou a současný úzus obou sfér.

Ale protože je obor typografie a sazby různorodý, kreativní a ve výsledku vlastně neunifikovatelný, což se snažíme doložit předkládaným textem, rezignuje revize z roku 2014 na to být pouhým „souhrnem příkazů a zákazů“. Autoři v ní naopak pracují nejčastěji s pojmy „požadavek“, „dovolení“ a „doporučení“.

Požadavek vyjadřují výrazy jako „musí, je nutno, požaduje se, použije se“, v případě záporu „nesmí, je nepřipustné, nepoužije se“. Požadavky je nutné splnit bez odchylek, jsou to důležitá ustanovení normy.

Dovolení značí výrazy „smí, je dovoleno, dovoluje se, je přípustné“, v záporu „nemusí, není požadováno“. Dovolení uživatelem nemusí být využito, stanovuje přípustné varianty.

Doporučení pak symbolizují výrazy typu „má, doporučuje se, je obvyklé“, v záporu „nedoporučuje se, nemá se“ a pro soulad s normou není nutné doporučení dodržet, ale může to být prospěšné z jiných důvodů. Pokud norma něco doporučuje nebo upřednostňuje, nemusí to uživatel dodržet; stejně tak neznamená, že když něco norma nedoporučuje, je to zakázáno.³³

Ačkoliv autoři *Otázek a odpovědí* k revizi ČSN 01 6910 z roku 2014 několikrát dodávají, že nová podoba normy má být v tomto znění srozumitelnější, a tím přístupnější širšímu okruhu uživatelů, výše zmíněné „slovičkaření“ vyvolává spíše otázky. Obecně lze ze studia technických a oborových norem týkajících se oboru typografie vyvodit, že důležitým parametrem sazby je vždy zachování jednotné úpravy a důsledného dodržování jednoho typu pravidla v celém dokumentu, což se rovněž dočteme v příloze dané normy.

V dalším výkladu přistoupíme ke konkrétním pravidlům české knižní typografie a sazby týkajících se jevů, jež jsme si pro účely předkládané práce vytyčili. Bude nás zajímat jejich vývoj v průběhu 20. století až do současnosti, jež

³³ LOZAN, Petr, PRAVDOVÁ, Markéta. *Otázky a odpovědi k ČSN 01 6910*. [online]. Cit. 6. 4. 2016. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2014. Dostupné z: http://www.ujc.cas.cz/miranda2/export/sitesavcr/ujc/sys/galerie-download/otazky-a-odpovedi-k-csn-01-6910_2014_ed1.pdf, s. 6–8.

se pokusíme rekonstruovat na základě excerptce dobových oborových příruček s deskriptivními i preskriptivními ambicemi.

6. Odstavcová úprava a východový řádek

Jak uvádějí Kočička s Blažkem, „základem počítačové sazby [je] odstavec, [tedy] část textu mezi dvěma znaky konce odstavce“.³⁴ Členění na odstavce text strukturuje a zpřehledňuje, a jelikož pro počítačovou sazbu představuje odstavec základní východisko, je potřeba věnovat mu dostatečnou typografickou péči. Cílem každého typografa by vždy mělo být vytvořit takovou sazbu, aby v ní písmo mělo texturu, řád, „barvu“ neboli celkovou tonální váhu, aby text lákal čtenáře k přečtení a zároveň byl snadno čitelný a aby sazba působila kompaktně a příjemně na pohled.³⁵ Správná volba grafické úpravy konkrétního odstavce pak může obsahovou stránku textu podpořit a navodit čtenáři pocit unikátní identity a prostoru.³⁶

Nejviditelnějším parametrem odstavce je zarovnání. Pokud hovoříme o zarovnání odstavce, myslíme zarovnání do bloku, na praporek (pravý, levý) a na osu. Odstavce zarovnané do bloku mají pravý a levý okraj textu zarovnaný, všechny řádky jsou tedy stejně dlouhé.³⁷ Při sazbě na praporek, jež k nám pronikla z anglofonního prostředí,³⁸ je zarovnaný pouze jeden okraj sazby, druhý je ponechán volně. Sazba, jež má zarovnaný levý okraj, se typograficky správně nazývá sazba na levý praporek,³⁹ analogicky k tomu potom rozlišujeme sazbu na

³⁴ KOČIČKA, Pavel, BLAŽEK, Filip. *Praktická typografie*. Brno: Computer Press, 2007, s. 3.

³⁵ SALTZ, Ina. *Základy typografie. 100 principů pro práci s písmem*. Praha: Slovart, 2010, s. 118.

³⁶ AMBROSE, Gavin, HARRIS, Paul. *Grafický design. Typografie*. Brno: Computer Press, 2010, s. 70.

³⁷ „Některé počítačové programy mají navíc další zarovnání, která jsou jenom dalšími variantami zarovnání do bloku. Např. InDesign obsahuje tři zarovnání do bloku – poslední řádek zarovnaný doleva, poslední řádek zarovnaný na střed odstavce nebo poslední řádek zarovnaný doprava.“ KOČIČKA, Pavel, BLAŽEK, Filip. *Praktická typografie*. Brno: Computer Press, 2007, s. 5.

³⁸ V anglofonní oblasti je úprava odstavce na praporek nejčastěji volená z toho důvodu, že cizojazyčná sazba nepracuje s dělením slov na konci řádků v takové míře, jak je zvykem v typografii české, protože dělení slov se v cizích jazycích snaží typografové vyhnout. Z toho vyplývá, že pokud se na koncích řádků nevyskytují části dělených slov, nevzniká v textu vlivem prostrkání a mezislovních mezer dojem děr a tzv. řek a grafik si může dovolit nechat okraj nezarovnaný. Viz Pešek 1975, roč. 78, č. 12 i roč. 80, č. 6, rovněž Fingl a Zahálka 1951, s. 68–77.

³⁹ Na tomto místě bychom rádi zmínili nepřesnost, kterou jsme objevili v publikaci *Typografie. O funkci a užití písma* Jasona Tselentise z roku 2014. Autor práce v části o typografickém zarovnání vedle sebe klade pojmy zarovnání vlevo/zarovnání vpravo na praporek (rovněž dále zarovnání vpravo/zarovnání vlevo na praporek) a tento jev demonstruje na jednom obrazovém příkladu, ačkoliv se správně terminologicky jedná o dva typy zarovnání: buď o zarovnání vlevo, nebo

pravý praporek a na osu (neboli zarovnání na střed). Zarovnání odstavce však samo o sobě nezaručí přehlednost vysázeného textu. Neméně podstatný je proto i zvolený způsob členění textu na odstavce.⁴⁰

Každý odstavec začíná prvním řádkem a končí východovým řádkem.⁴¹ Východový řádek je terminologicky správně definován jako poslední řádek odstavce,⁴² pro jehož úpravu platí jistá pravidla. Problematika východového řádku se v námi vybrané oborové literatuře objevovala již od 20. let 20. století a můžeme konstatovat, že pravidla pro jeho úpravu zůstávala spíše neměnná. S východovými řádky úzce souvisí pojmy parchanty, sirotci a vdovy, u nichž se pravidla a zejména míra tolerance v sazbě postupem doby proměňovala. Autoři oborových publikací se navíc shodují, že na péči věnované východovým řádkům se pozná profesionalita a kvalita daného grafika. Klíčovou roli při stanovení konkrétní zásady úpravy hraje použitý výchozí způsob členění textu na odstavce.

Ještě než přistoupíme k výkladu o různých typech úpravy odstavcové sazby, je potřeba zmínit se o typometrickém systému a okomentovat jeho základní a nejpoužívanější jednotky, jejichž názvosloví se bude hojně opakovat v následující pasáži. V typografii se příliš často nepracuje s centimetry,⁴³ ale naopak se uvažuje o absolutních a relativních měrných jednotkách a nejčastěji se mluví o bodech, kuželkách a čtverčících, občas palcích. Jak uvádí autoři *Praktické typografie*, „[a]bsolutní [jednotky] může[m]e snadno převést na centimetry nebo palce, relativní slouží ke snadnému a rychlému dorozumění“.⁴⁴

Mezi absolutní jednotky patří v první řadě didot (často uváděný jako typografický bod), jenž je jednotkou Didotova měrného systému, který je dodnes

o zarovnání vpravo na praporek. Je tedy chybné označovat jeden typ zarovnání těmito dvěma různými pojmy, protože ve skutečnosti oba označují jiný typ zarovnání odstavce.

⁴⁰ Viz KOČIČKA, Pavel, BLAŽEK, Filip. *Praktická typografie*. Brno: Computer Press, 2007, s. 3–5 a PECINA, Martin. *Typomil*. [online]. „Odstavec“. Cit. 6. 4. 2016. Dostupné z: <http://typomil.com/index.htm>.

⁴¹ Jiří Jero takto dokonce definuje hladkou sazbu: „Hladká sazba se skládá z odstavců, které zpravidla začínají zářázkou, a končí východovou řádkou.“ Viz JERO, Jiří. *Základy sazby*. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury, 1970, s. 39.

⁴² Viz Špalek 1918, Dyrnk 1924, Petlan 1932, Jero 1970, Blažej 1971, Jedlička 1972, Pop 1984, Blažej 1990, Ptáček 1994, Dančo 1995, Havelka 1995, Kočíčka a Blažek 2007, Pistorius 2011, Beran 2012.

⁴³ Pracovat v typografii s centimetry není dle Kočíčky a Blažka „účelné ani praktické, protože to pouze ztěžuje komunikaci a může to také vést k zaokrouhlovacím chybám“. Přesto je možné v každém sázecím programu centimetry či milimetry navolit, nicméně upřednostňuje se pracovat s tradičními oborovými jednotkami. Viz KOČIČKA, Pavel, BLAŽEK, Filip. *Praktická typografie*. Brno: Computer Press, 2007, s. 261.

⁴⁴ Tamtéž.

základním evropským měrným systémem.⁴⁵ Druhým absolutním měrným systémem je pica [pajka], ta pochází z prostředí angloamerického. Stejně jako evropský systém používá jako základní měrnou jednotku bod (point).⁴⁶ Dodnes se v bodech udává např. proklad sazby.

Kočička s Blažkem řadí mezi absolutní jednotky také kuželku ve smyslu označení stupně písma (původně pojem označoval kovový hranol s odlítkem litery užívaný v kovové sazbě). Kuželka písma není nikdy přesně velká jako daná litera, naopak má pod i nad sebou prostor pro verzálkové akcenty či dolní dotahy, ať se jedná o jakýkoliv znak.⁴⁷

Druhou skupinu měrných jednotek tvoří jednotky relativní, kam řadíme v zásadě jednu – čtverčik (em), který je odvozený od velikosti kuželky písma. Čtverčik 10bodového písma má tedy velikost 10 bodů. Ve čtverčících se často udává velikost odstavcové zarážky, mezislovní mezery, prostrkání (v počítačové sazbě), ale i délka pomlček (anglické en a em dash).⁴⁸

Pokud se v textu setkáme s hodnotou udanou v bodech, často se tím myslí didotův (typografický) bod čili 0,3759 mm, naopak anglosaské prostředí pracuje s bodem (ve smyslu point) o velikosti 0,3528 mm. Bod počítačové sazby byl poté definován zaokrouhleně jako 1/72 palce.

Na poli typografie se tak vedle sebe střetává vícero měrných systémů a soustav, dochází k rozdílům v rámci kontinentů i v rámci vývoje technologií. Zatímco většina světa pracuje s metrickou soustavou (základní jednotka je jeden metr), angloamerické prostředí nadále upřednostňuje měření v palcích (jeden palec = 2,54 cm).⁴⁹ Stejně tak jako několikasetletá tradice typografického oboru udržuje měření v tradičních systémech, rozmach fotosazby se pokusil a nadále pokouší o zavedení a rozšíření metrické soustavy. Současná praxe dle výkladu Berana

⁴⁵ Jeho autor vycházel z tzv. pařížské stopy (32,48 cm), když stanovil, že jeden Didotův bod má 0,3759 mm a 12 takových bodů poté tvoří 1 cicero (tzn. jedno cicero má 4,513 mm).

⁴⁶ Tento bod je odvozen od angloamerické stopy (30,48 cm) a měří 0,3528 mm. 12 bodů je poté jedna pica (4,2336 mm), šest pica je jeden palec (2,54 cm).

⁴⁷ KOČIČKA, Pavel, BLAŽEK, Filip. *Praktická typografie*. Brno: Computer Press, 2007, s. 261–263 a BERAN a Vladimír a kol. *Aktualizovaný typografický manuál*. Praha: Kafka design, 2012, s. 18–19.

⁴⁸ Od základního čtverčiku jsou následně odvozeny pojmy označující další velikosti jako dvě třetiny čtverčiku, půlčtverčik, třetina čtverčiku, čtvrtina čtverčiku, osmina čtverčiku či čtyřiadvacetina čtverčiku (odpovídá vlasové mezeře).

⁴⁹ Pro zajímavost uvádíme velkou nepřesnost *Aktualizovaného typografického manuálu* Vladimíra Berana a kol. z roku 2012, kdy autoři na straně 14 uvádějí, že „[...] v Americe se stále drží svých „palců“ (inch = 2,54 mm).“ Jeden palec však můžeme správně přepočítat buď jako 2,54 cm, nebo 25,4 mm! Ve výkladu se tak vyskytuje hrubá redaktorská chyba.

vypadá tak, že v metrické soustavě se udávají rozměry stránek, sloupců, odstavců a obrázků, ale písmo definujeme i nadále v typografických bodech.⁵⁰

V literatuře se ve výkladu o různých způsobech úpravy textu do odstavců autoři excerpovaných příruček nejvíce lišili v tom, zda tuto problematiku chápali v absolutním či relativním měrném systému, protože už v tomto momentě se jejich náhled na dané téma mění. Zatímco někteří upřednostňovali práci se čtverčíkem, jednotkou relativního systému, a zohledňovali proto estetické hledisko nejčastěji v souvislosti s velikostí základního písma a mezislovních mezer, jiní grafici se řídili jednotkami absolutního systému, zejména bodu či cicera, a pracovali s prokladem sazby. Ve vybraných knihách jsme se také několikrát setkali s pojetím, kdy autor zohledňoval délku řádku, a na problematiku úpravy odstavců tak nahlížel opět z jiné estetické perspektivy.

Možností, jak čtenáři signalizovat začátek nového odstavce, existuje celá řada. Jedním z nejpoužívanějších způsobů členění textu na odstavce, zejména v českém prostředí, je použití odstavcové zarážky⁵¹ na začátku prvního řádku. Díky zarážce (čili vzdálenosti od okraje sazby k prvnímu písmenu nového odstavce)⁵² je řádek posunut vpravo, což napomáhá čtenářské orientaci, jelikož signál nového odstavce je dostatečně viditelný. Dle Kočičky a Blažka je optimální velikost odstavcové zarážky jeden čtverčík nebo jeho násobky, v žádném případě by však zarážka neměla být menší než jeden čtverčík a větší než tři čtverčíky, na což upozorňuje i Pistorius a Pecina.⁵³ Shodně tak Beran doporučuje velikost zarážky jeden až dva čtverčíky,⁵⁴ Dyrynk také zarážky malé ve velikosti čtverčíku až na dvě cicera,⁵⁵ obecně podle něj zarážky zejména „nemají nikdy býti velké“.⁵⁶ Tito autoři

⁵⁰ Tamtéž, s. 14–15.

⁵¹ Zde je nutné upozornit, že odstavcovou zarážkou se nemyslí mezera nebo mezery vzniklé po opětovném stisknutí mezerníku. Odstavcová zarážka se v textovém editoru i sázecím programu nastavuje u položky odsazení prvního řádku. Více u KOČIČKA, Pavel, BLAŽEK, Filip. *Praktická typografie*. Brno: Computer Press, 2007. Norma ČSN 01 6910 z roku 2014 dodává, že odstavcová zarážka se textových procesorech neodsazuje ani tabulátory. Viz ČSN 01 6910. *Úprava dokumentů zpracovaných textovými procesory*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2014, s. 31.

⁵² DANČO, Václav. *Kapesní průvodce počítačovou typografií*. Praha: Via Vestra – Labyrint, 1995, s. 56–57.

⁵³ Viz Kočička a Blažek 2007, s. 5; Pistorius 2011, s. 95 a Pecina na *Typomil*. [online].

⁵⁴ BERAN, Vladimír a kol. *Aktualizovaný typografický manuál*. Praha: Kafka design, 2012, s. 14 a ON 88 2503. *Základní pravidla sazby*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření, 1974, s. 5.

⁵⁵ DYRYNK, Karel. *Krásná kniha a její technická úprava*. Praha: Spolek Typografia v Praze, 1924, s. 44–45.

ve svých publikacích velikost odstavcové zarážky odvozují od velikosti základního písma, a uvažují proto v jednotkách relativních, ve čtverčících.

Naopak Blažej při stanovení zarážky zohledňuje celkový estetický dojem, výtvarné hledisko, šířku sazby, stupeň písma a mezirádkový proklad,⁵⁷ kombinuje tak uvažování v jednotkách absolutních i relativních a navíc zdůrazňuje celkový dojem ze sazby, který mu napomáhá při stanovení velikosti zarážky. Dančo ve svém textu na tuto problematiku nahlíží z pohledu absolutního měrného systému, když připomíná staré pravidlo, že zarážka má mít „tolik bodů, kolik má šíře sazby cicer“. Toto tvrzení dokládá konkrétním příkladem: pokud má blok textu na papíru rozměru A4 šíři 38 cicer (tj. 17,2 cm), měla by být zarážka 38 bodů (tj. 1,3 cm). Přiznává však, že v praxi se kladou zarážky spíše menší, sazeč by se proto měl řídit také svým citem a dojmem z celé stránky,⁵⁸ čímž se přiklání k pojetí Blažeje.

Petlan i Špalek se vracejí ke stanovení velikosti odstavcové zarážky na základě velikosti základního písma a šířky sazby a navrhují zarážet do 20 cicer zarážkou o velikosti jednoho čtverčíku, do 28 cicer dva čtverčíky, do 36 cicer dvě cicera a dále tři cicera.⁵⁹ Teige zarážku v odstavcové sazbě vyžaduje a navrhuje pro ni hodnotu jednoho cicera, u dlouhých řádků s velkým prokladem poté připouští zarážku větší.⁶⁰ Petlan, Špalek i Teige tak opět kombinují jednotky obou systémů, menší odstavcovou zarážku odvozují od velikosti základního písma a uvádějí ji ve čtverčících, větší odražení poté v cicerech. Navíc, stejně jako Dančo či Blažej, berou v potaz celkový estetický dojem sazby.

Jedlička po vzoru oborové normy ON 88 2503 z roku 1967 odvozuje velikost odstavcové zarážky dle velikosti písma, šířky sazby, velikosti prokladu a stanovuje ji v typografických bodech. Při šířce sazby do 25 cicer navrhuje použít

⁵⁶ DYRYNK, Karel. *Pravidla sazby typografické*. Přerov: Knihtiskárna Obzor v Přerově, 1947, s. 28.

⁵⁷ BLAŽEJ, Bohuslav. *Ruční sazba I*. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury, 1971, s. 50.

⁵⁸ DANČO, Václav. *Kapesní průvodce počítačovou typografií*. Praha: Via Vestra – Labyrint, 1995, s. 56–57.

⁵⁹ PETLAN, Emil. *Nauka o sazbě hladké i o sazbě akcidencí*. Plzeň: Nákladem Výboru živn. škol pokračovacích v Plzni, 1932, s. 19 a ŠPALEK, Jindřich. *Nauka o sazbě obyčejné, tabulkové, matematiky a chemie*. Praha: Nákladem spolku faktorů knihtiskáren a písmolijev v Čechách, 1918, s. 29.

⁶⁰ TEIGE, Karel. *Několik poznámek o moderní typografii. Marginalie. Věstník spolku českých bibliofilů*, roč. XX, č. 4. Praha, 1947, s. 20.

zarážku 10–12 bodů, při šířce nad 25 cicer zarážku 15–24 bodů.⁶¹ Jedlička i oborová norma shodně uvažují v absolutním typoměrném systému, kdežto Pop a kol. předepisují velikost zarážky v počtu čtverčků a půlčtverčků základního písma. Jako obvyklou hodnotu uvádí čtverčkovou zarážku⁶², čili se opět vrací k systému relativnímu.

Havelka, autor další námi excerpované příručky, jako základní hodnotu zarážky preferuje odsazení v šíři písmen „nn“⁶³ a o konkrétních jednotkách se nezmiňuje. Naopak ČSN norma 01 6910 ve znění z roku 2014 uvádí, že „velikost odstavcové zarážky má odpovídat jednomu až dvěma, nejvýše třem násobkům velikosti písma základního textu“.⁶⁴ Tím se tato revize vrací k tradiční metodě čtverčku, což odpovídá prohlášení jejích autorů, kteří se zmiňovanou revizí snažili o propojení téže normy z roku 2007, současných jazykových doporučení a tradičních typografických pravidel.⁶⁵

V souvislosti s odstavcovou zarážkou obecně platí, že pokud se ji sazeč v knize rozhodně použít, musí být dodržena dvě základní pravidla.⁶⁶ Jak uvádí Kočičkova a Blažkova *Praktická typografie*, je to za první: „Východový řádek má být alespoň tak dlouhý, jak velká je odstavcová zarážka“ a za druhé: „Pokud je vzdálenost pravého okraje východového řádku od pravého okraje sazebního rámce menší než odstavcová zarážka, musí se buď zvětšit odsazení od pravého okraje, nebo východový řádek roztáhnout na plnou šíři sazby“.⁶⁷

Beranův *Aktualizovaný typografický manuál* obě pravidla modifikuje, když uvádí, že východový řádek „musí být vždy delší než odstavcová zarážka“⁶⁸ a že

⁶¹ JEDLIČKA, Jindřich. *Sazba a lámání knih, novin a časopisů*. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury, 1972, s. 16 a ON 88 2503. *Základní pravidla sazby*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizáciu a meranie, 1967, s. 4.

⁶² POP, Pavel a kol. *Sazba I. Ruční sazba*. Praha: SPN, 1984, s. 67.

⁶³ HAVELKA, Jan. *Počítačová typografie pro každého*. Praha: GRADA Publishing, 1995, s. 111.

⁶⁴ ČSN 01 6910. *Úprava dokumentů zpracovaných textovými procesory*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2014, s. 31.

⁶⁵ LOZAN, Petr, PRAVDOVÁ, Markéta. *Otázky a odpovědi k ČSN 01 6910*. [online]. Cit. 6. 4. 2016. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2014. Dostupné z: http://www.ujc.cas.cz/miranda2/export/sitesavcr/ujc/sys/galerie-download/otazky-a-odpovedi-k-csn-01-6910_2014_ed1.pdf, s. 4–5.

⁶⁶ Kočička s Blažkem však připouští, že obě pravidla se u počítačové sazby příliš nedodržují. Je tak běžnou praxí, že ačkoliv dnešní grafické programy dokážou problematiku východového řádku vcelku jednoduše upravit, většina sazečů na tato pravidla nedbá, a nedostatky v sazbě tak přecházejí. Viz KOČIČKA, Pavel, BLAŽEK, Filip. *Praktická typografie*. Brno: Computer Press, 2007, s. 6.

⁶⁷ Tamtéž, srovnej s Ptáček 1994, č. 3, s. 109 a Jero 1970, s. 42.

⁶⁸ Stejně tak ON 88 2503 (1967), s. 4; ON 88 2503 (1974), s. 5; Beran 2012, s. 14–15 a ČSN 01 6910 (2014), s. 31.

„východový řádek musí být kratší alespoň o jeden čtverčík než plný řádek“.⁶⁹ Jedlička dříve dokonce navrhoval zkrácení o nejméně čtverčíky dva.⁷⁰

Použití odstavcové zarážky v sazbě bude prvním jevem, který jsme se rozhodli do našeho výzkumu zařadit. Předpokládáme jeho oblibu, což se pokusíme dokázat praxí. Zároveň nás v analýze bude velmi zajímat, jak je v současných knižních publikacích nakládáno s odstavcovou zarážkou zejména v souvislosti s východovými řádky. Budeme tak zkoumat, zda se v knihách objevuje kratší východový řádek než velikost odstavcové zarážky a jestli je mezera na konci východového řádku menší než zvolená zarážka.

Funkci odstavcové zarážky může také přebrat grafický prvek použitý na začátku nového odstavce. Ornamentální znak se považuje za dostatečně zřejmé značení nového odstavce, východový řádek proto v tomto případě může být ponechán na celou šířku sazby nebo nejbližze jeden čtverčík k pravému okraji sazebního obrazce.⁷¹ Použití grafického prvku ve funkci odstavcové zarážky budeme v rámci našeho výzkumu sledovat.

Druhou nejčastější formou úpravy odstavců jsou dle Kočičky a Blažka⁷² případy bez úvodního odsazení, konkrétně se jedná o oddělování odstavců prázdným řádkem. Ne náhodou pronikl tento trend do českého prostředí z anglofonní oblasti. Pro sazbu anglofonního prostředí je daleko více charakteristické zarovnání odstavců na praporek, jelikož cizojazyčná sazba nepracuje zdaleka tak často s dělením slov jako typografie česká, a může si proto tuto formu úpravy dovolit.

Grafici v tomto případě ponechávají jeden okraj textu nezarovnaný. Nový odstavec tak signalizují právě prázdným řádkem, aby v textu nedocházelo k dojmu

⁶⁹ Viz Špalek 1918, s. 29; Petlan 1932, s. 19; Blažej 1971, s. 50; Pop a kol. 1984, s. 67; Blažej 1990, s. 93. Havelka 1995, s. 111; Pistorius 2011, s. 95 a Beran 2012, s. 14–15.

⁷⁰ JEDLIČKA, Jindřich. *Sazba a lámání knih, novin a časopisů*. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury, 1972, s. 16.

⁷¹ KOČIČKA, Pavel, BLAŽEK, Filip. *Praktická typografie*. Brno: Computer Press, 2007, s. 9.

⁷² Stejně jako Kočička a Blažek i norma ČSN 01 6910 jako dva základní způsoby úpravy odstavce jmenuje použití odstavcové zarážky a oddělení prázdným řádkem (tento způsob dokonce jako první). Viz ČSN 01 6910. *Úprava dokumentů zpracovaných textovými procesory*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2014, s. 31.

řek⁷³ a dalším prázdným místům, jež by nepůsobily esteticky dobrým dojmem. Pokud se rozhodneme pro toto řešení úpravy odstavce, východový řádek můžeme ponechat na plnou šíři sazby nebo nejbližše jeden čtverčík k pravému okraji.⁷⁴

Oddělování odstavce prázdným řádkem do výzkumu zařazujeme.

Jiným způsobem značení odstavců je řešení bez odstavcové zarážky, jež se v dnešní době v knižní sazbě používá minimálně. Již Karel Dyrynk ve své *Krásné knize a její technické úpravě* (1924) uvádí, že „zarážku zcela vypustit [...] není radno“, protože tak chybí protiváha k nevyhnutelným východům.⁷⁵ Teige sazbu bez zarážky připouští v případě, kdy v knize převažují velmi krátké odstavce.⁷⁶ Pokud se pro tento způsob však sazeč přesto rozhodne, je dle Kočičky a Blažka vhodný pouze pro text zarovnaný do bloku.

V tomto případě jsou pravidla pro úpravu východového řádku velmi striktní. Aby se čtenář lépe orientoval, kde odstavec začíná a kde končí, nezarovnaný východový řádek musí končit minimálně jeden čtverčík (ON 88 2503 z roku 1967 preferovala čtverčíky dva) před pravým okrajem, jinak by splýnul s dalším odstavcem. Východový řádek je zde nutné ručně stáhnout (zmenšit, zkrátit), nebo v případě malých mezislovních mezer protáhnout tak, aby poslední slovo nebo jeho část přešla na nový řádek.⁷⁷ V žádném případě nesmí být východový řádek ponechán na plnou šířku sazby.⁷⁸

Formu úpravy odstavce bez odstavcové zarážky do analýzy rovněž zařazujeme. Nepředpokládáme však, že se s ní v rámci výzkumného vzorku setkáme opakovaně.

Dalším typem grafického řešení odstavců je předsazený text neboli obrácená zarážka, kterou budeme ve výzkumu také sledovat. Tento typ se používá

⁷³ Tzv. řeka je jev, ke kterému dochází, naoř. když pod sebou, v několika řádcích vychází mezislovní mezera přibližně na stejném místě, a tvoří tak pruh v barvě papíru. Viz KOČIČKA, Pavel, BLAŽEK, Filip. *Praktická typografie*. Brno: Computer Press, 2007, s. 24.

⁷⁴ Tamtéž, s. 9–10; Ptáček 1994, č. 3, s. 110–111 a Pecina na *Typomil*. [online].

⁷⁵ DYRYNK, Karel. *Krásná kniha a její technická úprava*. Praha: Spolek Typografia v Praze, 1924, s. 44–45.

⁷⁶ TEIGE, Karel. *Několik poznámek o moderní typografii. Marginalie. Věstník spolku českých bibliofilů*, roč. XX, č. 4. Praha, 1947, s. 20.

⁷⁷ Viz ON 88 2503 (1967), s. 4; Blažej 1971, s. 51; ON 88 2503 (1974), s. 5; Pop a kol. 1984, s. 68; Blažej 1990, s. 93; Dančo 1995, s. 56–57 a Kočička a Blažek 2007, s. 7.

⁷⁸ PTÁČEK, Michal. Sazba a typografie. *PC World*, roč. 1994, č. 3. Praha: IDG Czech, 1994, s. 110–111.

v pořadové sazbě (např. při sazbě knižních rejstříků) nebo při číslování řádků historických či odborných textů, kdy je číslice vysunuta před text samotný. Východový řádek může být v tomto případě sázen na plnou délku řádku nebo nejbližše jeden čtverčík k pravému okraji.⁷⁹

Méně obvyklý způsob úpravy odstavců spočívá v odsazení odstavce zleva, zprava nebo od obou okrajů. Zejména poslední zmiňovaný typ se používá např. v odborné literatuře ve formě tzv. citačního odstavce.⁸⁰ Východový řádek je v této úpravě dobře ošetřen, jelikož odsazení odstavce zaručí jeho názornost. Této odstavcové úpravě se však v rámci našeho výzkumu nevěnujeme.

Odstavce můžeme taktéž oddělovat ornamentálním prvkem na samostatném řádku, přičemž oblibu této úpravy budeme dále ověřovat v praxi. V tomto případě je nutné kontrolovat, zda ornament za odstavcem nevyjde na konec stránky, kdy je možné jej vypustit. Východový řádek odstavce však nikdy nesmí vyjít na plnou šíři sazby. Předchází se tak splynutí s odstavcem novým, jenž začíná na nové straně.⁸¹

Velmi specifickým způsobem úpravy odstavců bylo jejich řazení za sebou, kdy každý nový odstavec začínal ve východovém řádku odstavce předcházejícího. V takovém případě se pro oddělení jednotlivých celků užívalo jednotného prvku, znaku (např. lomítka či pomlčky, Tselentis ve své publikaci uvádí i použití značky odstavce, anglicky pilcrow⁸²). Minimální grafický prvek zaručoval celkovou plynulost textu a navíc úsporu místa v sazbě. V souvislosti s trendem eliminovat v sazbě zbytečně rušivé signály směrem ke čtenáři budeme výzkumem ověřovat, zda se někteří grafici k tomuto řešení odstavcové sazbě znovu nevracejí.

V oborové literatuře jsme se rovněž setkali s dalším velmi podobným případem značení odstavce. Jednalo se o řešení, kdy nový odstavec začínal na úrovni východu odstavce předcházejícího, ovšem na novém řádku.⁸³ Tuto úpravu hodnotíme jako velmi specifickou, a do výzkumu ji proto již nezařazujeme.

⁷⁹ Cit. dílo, Ptáček 1994, č. 3, s. 110–111; Pop a kol. 1984, s. 67 a Blažej 1990, s. 93.

⁸⁰ Cit. dílo, s. 11.

⁸¹ Tamtéž a PTÁČEK, Michal. Sazba a typografie. *PC World*, roč. 1994, č. 3. Praha: IDG Czech, 1994, s. 110–111.

⁸² TSELENTIS, Jason. *Typografie. O funkci a užití písma*. Praha: Slovart, 2014, s. 79.

⁸³ POP, Pavel a kol. *Sazba I. Ruční sazba*. Praha: SPN, 1984, s. 68 a BLAŽEJ, Bohuslav. *Grafická úprava tiskovin*. Praha: SPN, 1990, s. 93.

Na začátku 20. století se v typografii taktéž vyskytovala taková sazba východů (někdy i zarážek), kdy byly prázdné bílé plochy těchto řádků vyplňovány ornamentem, ozdobou téhož výrazu a téže barevné síly jako písmo, nebo souvislou barvou. Oblibu tohoto způsobu úpravy např. Dyrynkem dokládá jeho tvrzení v *Krásné knize a její technické úpravě*: „[H]armonie, rytmus černého a bílého, to činí stránku příjemně klidnou, ne jednotvárná šed’.“⁸⁴ V současné typografické praxi k takové sazbě ale již více nedochází, takže daný jev v našem výzkumném vzorku jednak nepředpokládáme, jednak nesledujeme.

Již ve 40. letech 20. století proklamoval Karel Teige myšlenku, že pokud je „tu a tam třeba upozornit na začátek sazby, označit oku start čtení, lze tak učinit jinými, výraznějšími způsoby, především jasným a přehledným rozvrhem sazby v ploše, logickým rozčleněním do skupin, anebo barvou. Je třeba vyloučit vše, co není nezbytné, co není funkční, co není účelově zdůvodněno a zaměřeno. [...] Sazba a sázecí materiál má obsahovat vše potřebné a nemá mít nic zbytečného.“⁸⁵

Můžeme polemizovat, zda se právě tento výrok z minulého století promítl do současné typografické praxe, pokud vezmeme v potaz progresivní tendenci eliminovat všechny prvky, jež mohou narušovat plynulost textu. V knižních publikacích posledních let se stále častěji objevuje trend začátek odstavce výrazněji neoznačovat, jedná-li se o odstavec pod nadpisem, podnadpisem, případně vloženou grafikou apod., tedy v případech, kdy je začátek nového významového celku dostatečně zřejmý, a to i bez signalizace odstavcovou zarážkou či jiným způsobem.

Zatímco grafická obec tento způsob úpravy prvního odstavce pod nadpisem spíše vítá a shledává ho esteticky vhodným, někteří konzervativnější uživatelé (mj. často lingvisté) se proti němu ohrazují, jelikož zřejmou signalizaci nového odstavce vyžadují, zejména vlivem tradice. Zde je na místě podotknout, že tendence neoznačovat začátky nových odstavců pod nadpisem zarážkou pronikly do sazby vlivem desetinného číslování odstavců v literatuře odborné, kde se jinak odstavcová zarážka nevhodně ocitla v těsném sousedství tabulačních mezer mezi

⁸⁴ DYRYNK, Karel. *Krásná kniha a její technická úprava*. Praha: Spolek Typografia v Praze, 1924, s. 45.

⁸⁵ TEIGE, Karel. *Několik poznámek o moderní typografii. Marginalie. Věstník spolku českých bibliofilů*, roč. XX, č. 4. Praha, 1947, s. 23.

číslky a názvy kapitol, což působilo rušivým dojmem. Jelikož bylo odstranění zarážky v tomto případě čtenáři kladně přijímáno, rozšířilo se postupně i na pole beletrie.

V empirické části předkládané práce se budeme věnovat rovněž tomuto způsobu řešení odstavcové sazby a naším záměrem bude vysledovat, zda v současné knižní produkci převažuje stanovisko grafické s tendencí text oprostít od všech nadbytečných signálů, nebo tradiční, konzervativní pojetí.

7. Parchanty, sirotci a vdovy

S problematikou východových řádků velmi úzce souvisí následující tři pojmy: parchanty,⁸⁶ sirotci a vdovy. Jako parchanty byly původně označovány oba sazečské nedostatky a oba byly považovány za hrubé chyby. V následujícím výkladu budeme pracovat s texty *Kočičky a Blažka*, stejně tak *Peciny*, již termín parchant kladou synonymně vedle označení sirotek a proti nim poté termín vdova. Toto pojetí je však nepřesné, stejně jako chápat parchanty jako zastřešující slangový výraz pro sirotky i vdovy je mylné, což citovaní autoři ve svých pracích již zmiňují.⁸⁷ V oborové literatuře tedy dochází k terminologickým rozporům, na jedné straně se setkáváme s pojetím parchant = sirotek, na druhé straně je parchantem označován sirotek i vdova.

Ve skutečnosti se postupem času od expresivního termínu parchant opouštělo a naopak se používala stále častěji označení sirotek a vdova, přičemž oba tyto pojmy byly do českého prostředí vneseny anglosaským vlivem. Sirotky i vdovy byly nadále považovány za chyby, nicméně v samotné sazbě docházelo k častějšímu tolerování vdov, což je trend, k němuž tihne i část současné typografické obce. Tento fakt však nemůžeme plošně sumarizovat a konstatovat, že je tomu tak vždy, k toleranci vdov v typografické úpravě dochází pouze

⁸⁶ Dříve také označovány jako „parcharty“ (Srovnej DYRYNK, Karel. *Krásná kniha a její technická úprava*. Praha: Spolek Typografie v Praze, 1924, s. 62–63.). Správně se jedná o neživotný tvar slova, označení „parchanti“, jež se v oborové literatuře rovněž vyskytuje, je tedy terminologicky nesprávné. Viz KOČIČKA, Pavel, BLAŽEK, Filip. *Praktická typografie*. Brno: Computer Press, 2007, s. 13. Vladimír Thiele označuje ve svém výkladu parchant (ve významu sirotek) dokonce i jako „pastorek“. Viz THIELE, Vladimír. *Jak se dělá kniha*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1957, s. 52.

⁸⁷ Ačkoliv např. Beranův *Aktualizovaný typografický manuál* pracuje s označením parchant jako se zastřešujícím termínem pro dvě chyby: sirotky a vdovy. BERAN, Vladimír a kol. *Aktualizovaný typografický manuál*. „Hladká sazba“. Praha: Kafka design, 2012, s. 38–39.

v případech, kdy je to v sazbě nevyhnutelné. Obecně se dá říci, že tolerance ke vdovám klesá vlivem prestižnosti textu a nakladatelství, popřípadě grafika (respektive sazeče). Problematika tolerance vdov v sazbě nás bude velmi zajímat v empirické části této práce, kdy budeme sledovat, zda jednotliví grafici napříč nakladatelstvími v knihách vdovy ponechávají, či nikoliv.

Oba zmiňované pojmy můžeme definovat následovně: parchant (sirotek v užším slova smyslu) jako „neúplný východový řádek odstavce, který se vinou špatného stránkového zlomu stal prvním řádkem stránky nebo sloupce. Podobně vdova je první řádek odstavce, kterým stránka nebo sloupec končí.“⁸⁸ Jak bylo naznačeno výše, vlivem fotosazby začaly být vdovy plošně tolerovány⁸⁹ (v případě titulku je však oprava nezbytná),⁹⁰ parchant (sirotek) je však nadále považován za hrubou typografickou chybu.⁹¹ Kromě začátku nové stránky může parchant vzniknout i uvnitř sloupce pod obrázkem nebo pod vloženým textem.⁹² Za parchant se však nepovažuje jednořádkový odstavec, který vychází na začátek stránky, ani východový řádek odstavce, který vychází na plnou délku sazby.⁹³

Jelikož se dříve za parchant (sirotek) považoval i východový řádek, který se sice ocitl na začátku nové strany, ale vycházel na plnou délku sazby,⁹⁴ mohlo by se zdát, že takovéto „sirotky“ dřívější výklady tolerovaly. V tomto smyslu například publikace z počátku 20. století Dyrynka i Špalka připouštěly tolerování parchantů.

Dyrynk ve výkladu *Pravidel sazby typografické* (1947) uvádí že, „levá stránka východovou řádkou počínati může, zvláště je-li delší“, zatímco východový řádek by se na pravé straně objevit neměl, jelikož pak by spolu dvě protilehlé strany netvořily kompaktní celek.⁹⁵ Autor tak zohledňuje stránkový rejstřík dané publikace. Pokud vychází východový řádek na plnou šíři sazebního obrazce,

⁸⁸ Viz zejména Ptáček 1994, č. 3, s. 12 i Ptáček 1994, č. 10, s. 127; Dančo 1995, s. 53–54; Havelka 1995, s. 102; Kočička a Blažek 2007, s. 13; Beran 2012, s. 38–39 a Pecina na *Typomil*. [online]. Kočička s Blažkem dále doplňují, že dříve se pro dnešní vdovu, tedy první řádek odstavce, kterým stránka nebo sloupec končí, užívalo taktéž termínu parchant.

⁸⁹ Avšak Pop a kol. ve výkladu netolerují ponechávat v sazbě ani vdovy.

⁹⁰ Viz BERAN, Vladimír a kol. *Aktualizovaný typografický manuál*. „Hladká sazba“. Praha: Kafka design, 2012, s. 38.

⁹¹ Kočička a Blažek 2007, s. 13; Beran 2012, s. 39; Dančo 1995, s. 53–54.

⁹² Tamtéž a PTÁČEK, Michal. Sazba a typografie. *PC World*, roč. 1994, č. 3. Praha: IDG Czech, 1994, s. 12.

⁹³ Tamtéž, Blažek 1990, s. 184 a Ptáček 1994, č. 10, s. 127.

⁹⁴ Dle Kočičky a Blažka, dále např. Ptáčka se dnes již východový řádek odstavce, který vychází na plnou délku sazby, za parchant (sirotek) nepovažuje. Viz výše.

⁹⁵ DYRYNK, Karel. *Pravidla sazby typografické*. Přerov: Knihtiskárna Obzor v Přerově, 1947, s. 38–39.

toleruje jeho ponechání i Špalek, přičemž toto stanovisko se v námi excerpované literatuře objevilo jen u těchto autorů.⁹⁶

Je však třeba znovu připomenout, že jako tolerování parchantů (sirotků) by tyto výklady z dnešního pohledu mohly vyznít jen vlivem jiné terminologické interpretace. Základní typografické pravidlo pro úpravu parchantů (sirotků), jež na základě vybrané literatury můžeme zhodnotit jako konstantní, proto zní, že neúplným východovým řádkem nesmí nová strana nikdy začínat.⁹⁷ Dodržování tohoto pravidla nás bude velmi zajímat v rámci následného výzkumu.

Nedostatky v sazbě týkající se problematiky parchantů je žádoucí v sazbě vždy odstranit, samotnou nápravu může provést buď grafik, nebo redaktor. V době počítačové sazby se jeví jako nejjednodušší nastavení parametrů odstavce v sázecím programu. Grafik tak zadá, „kolik řádků, většinou v povoleném rozmezí jednoho až třech,⁹⁸ považuje za parchant. Program potom automaticky přemístí určený počet řádků, které by se mohly stát parchantem.“⁹⁹ Automatickým zadáním však nemusí dojít ke správnému vyřešení všech východů, nutná je tedy i ruční korekce.

Pokud chce grafik parchant odstranit, musí přerádkovat odstavec tak, že ho o řádek zkrátí či prodlouží, nebo jeho východ (východový řádek) roztáhne na celou šířku. Toho může docílit zúžením či rozšířením mezislovních mezer, nepatrným prostrkáním či úpravou šířky znaků, změnou dělení slov nebo zrušením či naopak vytvořením nové odstavcové zarážky.¹⁰⁰ Pokud je východový řádek výrazně kratší než odstavcová zarážka (nachází-li se na něm např. jenom část rozděleného slova) nebo je stejně dlouhý, je nevhodnější jej odstranit – tzv. „zatáhnout“. V opačném případě se východový řádek tzv. „rozpaluje“. Pokud se jedná o sazbu knižní, je

⁹⁶ Jistým paradoxem i v tomto kontextu však je fakt, že v předchozí Dyrnkově knize *Krásná kniha a její technická úprava* ve vydání z roku 1924 autor tolerování východového řádku na počátku nové strany odmítá, v *Pravidlech sazby typografické* ze 40. let toto již ale toleruje. Viz DYRYNK, Karel. *Krásná kniha a její technická úprava*. Praha: Spolek Typografia v Praze, 1924, s. 62–63.

⁹⁷ Viz Dyrnk 1924, s. 62–63; Petlan 1932, s. 22; Jedlička 1972, s. 46; Pop a kol. 1984, s. 142; Blažej 1990, s. 184; Ptáček 1994, č. 10, s. 127; Dančo 1995, s. 44; Havelka 1995, s. 102 a Beran 2012, s. 38.

⁹⁸ Kočička a Blažek navrhuji zadávat do sázecích programů InDesign i Quark hodnotu dvě na začátku i konce odstavce. Stejného efektu se ale např. v PageMakeru dle jejich doporučení docílí zadáním hodnoty jedna, je proto potřeba variovat zadání dle konkrétního softwaru. Viz KOČIČKA, Pavel, BLAŽEK, Filip. *Praktická typografie*. Brno: Computer Press, 2007, s. 14.

⁹⁹ BERAN, Vladimír a kol. *Aktualizovaný typografický manuál*. „Hladká sazba“. Praha: Kafka design, 2012, s. 38.

¹⁰⁰ Srovnej Dyrnk 1924, s. 62–63; Jedlička 1972, s. 46; Blažej 1990, s. 184; Ptáček 1994, č. 3, s. 12; Dančo 1995, s. 53–54; Beran 2012, s. 14–15 i Špalek 1918, Pop a kol. 1984, Havelka 1995 a Kočička a Blažek 2007.

nutné brát v potaz stránkový rejstřík. S ohledem na celkový estetický dojem ze sazby je žádoucí, aby byly dvě protilehlé strany upraveny vždy stejně a harmonovaly vedle sebe, tedy aby stejně začínaly a končily a působily na pohled kompaktně.

Redaktor může parchanty odstranit buď zkrácením, nebo prodloužením textu (V tomto případě velmi záleží na typu textu, protože např. u vydání klasické beletrie je toto řešení nepoužitelné).¹⁰¹ Po dohodě s autorem jsou možné další zásahy do textu typu rozepsání číslovek nebo zkratk, nahrazení slova synonymem apod.¹⁰²

Na závěr této a předchozí kapitoly shrňme následující: Autoři oborových publikací v částech o odstavcové sazbě a východových řádcích nahlíží ve svých výkladech na tuto problematiku často pouze s ohledem na to, kolik čtverčků/bodů/cicero východový řádek zabírá, a nikoliv z perspektivy počtu slov na něm. Toto hledisko naopak upřednostňuje typografie cizojazyčná.

Českou oborovou literaturou není stanoveno, kolik slov se na východovém řádku může vyskytovat. V tomto ohledu se velmi liší sazba v českém jazyce a sazba cizojazyčná, jak již bylo řečeno. Příkladem uvádíme anglickou sazbu, která skýtá řadu odlišností, mezi nimiž jmenujme nutnost ponechat na východovém řádku alespoň tři celá slova.

V návaznosti na předchozí výklad proto konstatujeme, že v české typografii je na východovém řádku tolerováno i pouze jedno slovo, pokud je jeho délka dostatečná, a sazba tak splňuje podmínky pro správnou úpravu východů. Naopak část rozděleného slova na východovém řádku tolerováno nebývá (viz výše), v tomto případě je vhodnější řádek „zatáhnout“. Zda jsou ale v praxi části dělených slov na východových řádcích běžně ponechávány, nebo zda grafik v takovém případě dělení slov a východový řádek ručně upravuje, ověříme v rámci našeho výzkumu.

¹⁰¹ PTÁČEK, Michal. Sazba a typografie. *PC World*, roč. 1994, č. 3. Praha: IDG Czech, 1994, s. 12.

¹⁰² PECINA, Martin. *Typomil*. [online]. „Parchanty“. Cit. 6. 4. 2016. Dostupné z: <http://typomil.com/index.htm>.

8. Dělení slov a konce řádků

S odstavcovou úpravou a východovými řádky je pevně spojena problematika dělení slov, jelikož pouze kompaktní a vyrovnaná sazba zajistí výsledný estetický dojem z publikace. V jazycích jako je čeština nacházíme mnoho několikaslabičných slov, jejichž nerozdělení by v textech způsobovalo velké bílé plochy, které by jednoduše barvu sazby ohrožovaly, dělení slov se proto v takovém případě stalo nutností.

Potřeba slova dělit¹⁰³ se dle Sonberga v typografii vyskytovala od 19. století.¹⁰⁴ Typografové se k němu uchýlovali z důvodu, aby sazba působila stejnoměrně a kompaktně a aby se v ní netvořily „díry“ – tzv. řeky. Fotosázecí stroje 20. století potom začaly některé mezislovní mezery snadněji vyrovnávat a následná počítačová sazba upravovala mezery mezi slovy a písmeny po zadání parametrů víceméně automaticky.¹⁰⁵ V počítačové sazbě se dělení řeší většinou algoritmicky se slovníkem výjimek, každý jazyk má vlastní slovník dělení. Sázeční programy často podporují odstavcovou sazbu, to znamená, že dělení slov nastavují podle úseku jednoho odstavce.¹⁰⁶

Podle Kočičky a Blažka je optimální nastavit dělení slov v sázecím programu InDesign po minimálně dvou prvních písmenech a před třemi písmeny posledními (nejčastěji u slov skládajících se z více jak pěti písmen).¹⁰⁷ Rovněž v textových procesorech je možné dělení slov alespoň trochu zautomatizovat, a to sice nastavením šířky oblasti pro dělení slov. „[J]ejímž zvětšením četnost dělení slov snížíte a zmenšením četnost dělení slov zvýšíte“, jak uvádějí Petr Lozan a Markéta Pravdová v *Otázkách a odpovědích* k nejnovější revizi normy ČSN.¹⁰⁸ Tato metoda je však použitelná pouze u sazby na praporek, nikoli v bloku.

Výchozím bodem problematiky dělení slov je typografie na úrovni odstavce. Všechny varianty zarovnání odstavce mohou být nastaveny s dělením,

¹⁰³ Dělením slov se myslí rozdělování slov na konci řádku. Pokud se slovo na konec řádku nevejde celé, buď celé přeteče na další řádek, nebo se rozdělí na dvě části, mezi něž se klade spojovník (funkčně rozdělovací znaménko). Znak je takto do slova vsunut dočasně, nestává se jeho součástí. Viz HAVELKA, Jan. *Počítačová typografie pro každého*. Praha: GRADA Publishing, 1995, s. 154.

¹⁰⁴ SONBERG, Josef. *Strojová sazba*. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury, 1978, s. 142.

¹⁰⁵ PECINA, Martin. *Knihy a typografie*. Brno: Host, 2011, s. 135–136.

¹⁰⁶ Tamtéž.

¹⁰⁷ KOČIČKA, Pavel, BLAŽEK, Filip. *Praktická typografie*. Brno: Computer Press, 2007, s. 15.

¹⁰⁸ LOZAN, Petr, PRAVDOVÁ, Markéta. *Otázky a odpovědi k ČSN 01 6910*. [online]. Cit. 6. 4. 2016. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2014. Dostupné z: http://www.ujc.cas.cz/miranda2/export/sitesavcr/ujc/sys/galerie-download/otazky-a-odpovedi-k-csn-01-6910_2014_ed1.pdf, s. 24.

nebo bez dělení slov. Norma ČSN 01 6910 z roku 2014 pro dosažení úhlednějšího vzhledu doporučuje dělit slova v odstavci se zarovnáním do bloku. Při zarovnání vlevo není dle jejího znění „nutné dělení slov používat“, při zarovnání vpravo a na střed dělit slova dokonce nedoporučuje.¹⁰⁹

Jak již bylo řečeno, čeština je jazyk, ve kterém se vyskytuje mnoho tří- a víceslabičných slov, proto je dělení skoro nutností.¹¹⁰ Typografové se ale shodují, že formálně vzato je vhodnější sazba bez dělení slov.¹¹¹ Havelka dokonce pojímá rozdělování slov na konci řádků jako „násilí na jazyce páchané“, a čím více podle něj na textu záleží, tím méně vhodné dělení je.¹¹² Nicméně pokud chceme mít sazbu českého jazyka kompaktní, dělení se nevyhneme. Podle Peciny je lepší nastavit „spíše nižší frekvenci dělení slov“,¹¹³ díky níž tak docílíme opticky jednoduššího okraje sazby, ale zároveň ekonomičtějšího využití plochy než bez dělení, protože sazba s dělením slov vychází vždy o něco kratší. Dančo doporučuje dělit slova spíše na levé stránce, kde se opticky lépe „ztratí“, zatímco na stránkách pravých bychom se ho měli vyvarovat.¹¹⁴ Tato metoda je však v praxi jen obtížně proveditelná, respektive není možné ji v běžné knižní sazbě automatizovat.

Při dělení slov je nutné mít vždy na paměti, že řádek nemůžeme zalomit na libovolném místě. Dělení samotné se poté řídí zejména doporučeními jazykovědnými, následně typografickými a estetickými. Slova dělíme z ryze praktických důvodů, a vždy tak musíme činit v souladu s pravopisnými pravidly jazyka, v němž je text psán.¹¹⁵

Z estetického hlediska je dobré rozlišovat, zda mluvíme o sazbě knižní nebo o sazbě na úzký formát. V kontextu dělení slov uvažujme první zmíněnou jako sazbu širší 30 písmen. Při úzké sazbě do 30 písmen (např. sloupcová novinová sazba; Pecina uvažuje velmi úzkou sazbu úpravu do 25 liter¹¹⁶) je dovoleno každé

¹⁰⁹ ČSN 01 6910. *Úprava dokumentů zpracovaných textovými procesory*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2014, s. 37.

¹¹⁰ KOČIČKA, Pavel, BLAŽEK, Filip. *Praktická typografie*. Brno: Computer Press, 2007, s. 15.

¹¹¹ Srovnej PECINA, Martin. *Knihy a typografie*. Brno: Host, 2011, s. 133.

¹¹² HAVELKA, Jan. *Počítačová typografie pro každého*. Praha: GRADA Publishing, 1995, s. 156.

¹¹³ Cit. dílo.

¹¹⁴ DANČO, Václav. *Kapesní průvodce počítačovou typografií*. Praha: Via Vestra – Labyrint, 1995, s. 34–35.

¹¹⁵ ČSN 01 6910. *Úprava dokumentů zpracovaných textovými procesory*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2014, s. 37 a Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i. *Internetová jazyková příručka*. [online]. Cit. 1. 2. 2016. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz>.

¹¹⁶ PECINA, Martin. *Typomil*. [online]. „Dělení“. Cit. 6. 4. 2016. Dostupné z: <http://typomil.com/index.htm>.

pravopisně správné dělení, pokud tím zabráníme řekám nebo „bezprostřednímu následování řádky stažené po řádce rozpálené“.¹¹⁷ U sloupcové sazby také na rozdíl od sazby knižní není stanoven maximální možný počet dělení pod sebou. Navíc je možné i ponechání jednoznakových předložek a spojek na konci řádku.¹¹⁸

Obecně musíme mít na paměti, že typografie má respektovat daný jazyk a že pravidla dělení slov nelze absolutně algoritmizovat. V sazbě knižní se často na dělení slov ukáže, jak velkou práci si grafik (respektive redaktor) s daným textem dal a kolik péče mu věnoval. Přidržíme-li se zejména základní oborové příručky *Praktická typografie* Kočičky a Blažka, lze sumarizovat základní pravidla následujícím způsobem. (Autoři vycházeli z *Pravidel českého pravopisu*, seriálu Michala Ptáčka v časopise *PC Word* (ročník 1994) a bývalých oborových norem.)

Výklad začneme jednoslabičnými slovy, která je doporučeno nedělit. Zpravidla se také ve slovech neodděluje jediné písmeno, i kdyby označovalo celou slabiku (o-ko).¹¹⁹ Větší úskalí však skýtá dělení slov víceslabičných, viz dále.

Dvouslabičná slova dělíme pouze v případě, že první část rozděleného slova bude mít více než jedno písmeno a jeho druhá část na dalším řádku alespoň písmena tři. Za písmeno se v tomto případě počítá i interpunkční znaménko za slovem. Správně tak můžeme rozdělit i „zi-ma?“ nebo „ži-to.“, ačkoliv bez interpunkce by toto dělení bylo nepřipustné.¹²⁰ V dřívějších příručkách nebylo dělení dvouslabičných slov zvykem, např. Petlan (1932) či Dyrynk (1947), ale i Sonberg (1978) toto řešení ve svých textech odmítají.¹²¹ Podobně má výhrady i Jero, když uvádí, že „slova dvouslabičná v sazbě širší než 20 cicer nedělíme“, v sazbě na úzký formát dělení však toleruje.¹²² Většina námi zkoumaných autorů přesto dělení dvouslabičných slov v sazbě připouští.

V empirické části této práce bude jedním z testovaných jevů současné typografické praxe právě tolerance vůči dělení dvouslabičných slov. Velmi nás pak bude zajímat to, jak jednotlivé grafici a typografové reflektují pravidlo minimálně

¹¹⁷ Dyrynk 1924, s. 46–47, obdobně i Dyrynk 1947, s. 26–27, stejně Dančo 1995, s. 34–37.

¹¹⁸ BERAN, Vladimír a kol. *Aktualizovaný typografický manuál*. Praha: Kafka design, 2012, s. 24 a ON 88 2503. *Základní pravidla sazby*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření, 1974, s. 8.

¹¹⁹ PECINA, Martin. *Knihy a typografie*. Brno: Host, 2011, s. 137.

¹²⁰ Srovnej Špalek 1918, ON 88 2503 (1974). Pop 1984, Dančo 1995, Kočička a Blažek 2007 a Beran 2012.

¹²¹ PETLAN, Emil. *Nauka o sazbě hladké i o sazbě akcidentí*. Plzeň: Nákladem Výboru živn. škol pokračovacích v Plzni, 1932, s. 18.

¹²² JERO, Jiří. *Základy sazby*. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury, 1970, s. 43.

dvou znaků slova před dělením (na konci řádku) a minimálně tři znaků po dělení (na začátku řádku).

Těžištěm problematiky dělení slov jsou slova víceslabičná. Více než dvouslabičná slova dělíme přednostně na hranici slabik; ve švu (země-koule) nebo po předponě (od-valil). Dodržujeme tak schéma předpona – základ – přípona. Slovo rozdělujeme mezi dvěma samohláskami, které netvoří dvojhlásku (inici-ativa, mili-on; ale pau-za, lou-ka – v tomto případě je „ou“ a „au“ dvojhláska), nebo na hranici slovního základu a koncovky či slovního základu a přípony začínající souhláskou (hlub-ší, měst-ský). Rovnoměrně dělíme souhláskové skupiny (kar-neval). Pokud není stavba slova zřetelná, dělíme podle složení i podle slabik, tedy oběma způsoby (ci-tron i cit-ron, by-dliště i byd-liště). Některá slova je možné dělit až trojím způsobem (se-stra, ses-tra i sest-ra).¹²³ V takovém případě musíme zachovat jednotný systém dělení v celém dokumentu.

Pro kvantifikaci současného úzu v dělení víceslabičných slov by bylo nutné získat skutečně velké množství dat, aby byly záběry průkazné a neukazovaly pouze na běžné chyby redaktorů z opomenutí či nedbalosti. Do našeho výzkumu tedy tuto problematiku primárně nezahrnujeme; zaznamenávat budeme pouze případy publikací, v nichž je dělení slov celkově již při zběžném čtení neobvyklé či vysloveně chybné.

Jazykovědná doporučení, reprezentovaná v této práci zejména *Internetovou jazykovou příručkou*, problematiku dělení slov rozpracovávají zevrubněji. Autoři *Příručky* však zároveň připomínají, že jimi preferované dělení slov si „neklade za cíl být autoritativní a že jiný způsob dělení není nutně chybný“.¹²⁴ *Příručka* podrobněji rozpracovává dělení slov na hranici předpon i přípon (zakončení na -ční). Dále řeší případ dvou samohlásek vedle sebe (na hranici morfemického švu i jinde), postavení souhláskových skupin vedle slabikotvorného l, r, ř (i mimo slabikotvornou pozici), dále případ s/š a souhlásky, skupiny hlásek a str/štr/stř, sousedství samohlásky/souhlásky/souhlásky/samohlásky, skupiny tří souhlásek v blízkosti přípony nebo předpony a případy, kdy dělení vychází na místě zdvojených souhlásek. Jednotlivé podskupiny *Příručka* vykládá a ilustruje na

¹²³ Viz Kočička a Blažek 2007, s. 131–132; Pecina 2011, s. 137 a Beran 2012, s. 24–25 i Špalek 1918, Petlan 1932, Jero 1970, Blažej 1971, Pop a kol. 1984, Dančo 1995 a Havelka 1995.

¹²⁴ Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i. *Internetová jazyková příručka*. [online]. Cit. 1. 2. 2016. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz>.

četných případech, podrobného výkladu se v této práci však zdržíme, neboť již překračuje její rámeček.¹²⁵

Specifický problém představuje dělení slov se spojovníkem. Pokud je nutné takové výrazy rozdělit, dává se přednost dělení v místě spojovníku (důvodem je pravděpodobně snaha nezmnožovat počet spojovníků/rozdělovníků v jednom slově), ten se poté opakuje na konci i začátku řádku (více v kapitole o spojovníku).¹²⁶ Nemusí to však platit u všech jazyků, např. v angličtině se spojovník na novém řádku obvykle neopakuje. Důvodem je patrně nízká míra nežádoucí záměny různých výrazů, na rozdíl od češtiny, kde spojovník mění význam slova – např. dá-li vs. dáli apod.

S pravidly vážícími se k případům dělení slov obsahující spojovník částečně souvisí dělení výrazů v místě lomítka. Dle normy ČSN 01 6910 ve znění z roku 2014 se lomítka spojovníkem v místě dělení již nenahrazuje, jak tomu bylo dříve. Opět se zde projevuje snaha o vizuální úspornost a nezdvojování signálů směrem ke čtenáři, není-li to nutné. Proto také současná praxe reflektovaná zmíněnou normou upouští od opakování lomítka na začátku dalšího řádku (více v kapitole o lomítku).¹²⁷

Jelikož čeština řadu slov přejímá z jiných jazyků, je potřeba ošetřit i dělení slov cizího původu. Dřívější příručky se dělení cizích slov vyhýbaly a nedoporučovaly ho (např. Jero 1970). Podle současného úzu je však slova přejatá možné dělit buď podle české výslovnosti (Bo-cca-ccio), nebo podle zvyklosti původního jazyka (Boc-cac-cio). Pokud je stavba cizího slova jasná, řídíme se jí a dělíme podle ní (Ant-arktís, up-grade).¹²⁸

Oborová typografická literatura se částečně rozchází v názoru na to, kolikrát pod sebou je dovoleno slova dělit. Zatímco Pistorius (2011) toleruje maximálně dva řádky s rozděleným slovem pod sebou, Špalek (1918), Dyrnyk (1924 a 1947), Petlan (1932), Blažej (1971), Sonberg (1978), Ptáček (1994), Dančo (1995), Havelka (1995), Kočička a Blažek (2007) i Beran (2012) uvádějí, že dělit v tomto

¹²⁵ Tamtéž.

¹²⁶ Viz Kočička a Blažek 2007, s. 132; Beran 2011, s. 25 a ČSN 01 6910 (2014), s. 37 i Špalek 1918, Petlan 1932, Pop a kol. 1984 a Dančo 1995. Norma 2014 dovoluje rozdělit slovo i v jiném místě než ve spojovníku, zejména pokud se nachází v odstavci upraveném do bloku a nerozdělení by způsobilo velké mezislovní mezery. Stejně i oborové normy z let 1967 a 1974.

¹²⁷ ČSN 01 6910. *Úprava dokumentů zpracovaných textovými procesory*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2014, s. 37.

¹²⁸ KOČIČKA, Pavel, BLAŽEK, Filip. *Praktická typografie*. Brno: Computer Press, 2007, s. 131–132.

případě můžeme třikrát, přičemž se do tohoto počtu započítávají i interpunkční znaménka na konci řádků a řádky východové.¹²⁹ Pecina (2011) dokonce zmiňuje, že k dělení slov pod sebou může docházet až pětkrát. Pop a kol. v *Sazbě I.* (1984) tento počet ještě navyšují, když uvádějí, že: „Počet dělení nemá přesáhnout počet tří a nesmí být větší než šestkrát pod sebou.“¹³⁰ Takto výklad nakonec shrnuje i Ptáček (1994) či Kočička s Blažkem (2007). Dle Sonberga (1978) se pod sebou na konci řádků navíc nemají opakovat ani stejná písmena, ani slabiky.¹³¹ Objektivní tendence v tolerování opakujících se slabik či dokonce písmen by bylo velmi obtížné zkoumat, proto je do výzkumu nezařazujeme. Zajímat nás nicméně bude maximální počet dělení pod sebou, respektive narušení konce řádků.

Klíčovým předmětem výzkumu pak pro nás bude množina pravidel, která se váží ke konci řádku (v knižní sazbě) jako takovému. V excerpované literatuře se autoři v této problematice převážně shodují. Pravidla, o nichž bude řeč, tedy nabývají konstantního charakteru, najdeme zde však i drobné rozdíly. Obecně platí, že „že na konci řádku se neponechávají jednopísmenné (jednohláskové) předložky s S, k K, v V, z Z, o O plus spojky i I, A“.¹³² Naopak minusková podoba spojky „a“ je Dyrnkem (1947), Jerem (1970),¹³³ Blažejem (1971), Popem a kol. (1984), Havelkou (1995) Kočičkou a Blažkem (2007), Pecinou,¹³⁴ Pistoriem (2011) a Beranem (2012) na konci řádku tolerována. Ale např. Špalek (1918), Petlan (1932) a Dančo (1995) spojku „a“ na konci řádku neuznávají. Odmítá ji i nejnovější revize normy ČSN 01 9610 či jazyková pravidla prezentovaná *Internetovou jazykovou příručkou*.¹³⁵

¹²⁹ Nanejvýš tři bezprostředně po sobě následující řádky v odstavci s rozděleným slovem po sobě tolerují také normy ČSN 01 6910 z roku 2014 a oborové normy z let 1967 a 1974.

¹³⁰ POP, Pavel a kol. *Sazba I. Ruční sazba*. Praha: SPN, 1984, s. 65.

¹³¹ SONBERG, Josef. *Strojová sazba*. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury, 1978, s. 143.

¹³² KOČIČKA, Pavel, BLAŽEK, Filip. *Praktická typografie*. Brno: Computer Press, 2007, s. 132–133. Nové verze sázecího programu Adobe InDesign obsahují tzv. funkci GREP, jež zaručí automatické vkládání nerozdělitelných mezer na místa, kde není dělení slov žádoucí. Viz např. PECINA, Martin. *Typomil*. [online]. Cit. 6. 4. 2016. Dostupné z: <http://typomil.com/index.htm>.

¹³³ Jero však dodává poznámku, že „a“ na konci řádku toleruje pouze u sazby do 12 cicer. Viz JERO, Jiří. *Základy sazby*. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury, 1970, s. 41.

¹³⁴ Pecina s poznámkou: „Výjimkou je spojka „a“, ale uděláme lépe, pokud ji také převedeme na nový řádek.“ Viz PECINA, Martin. *Typomil*. [online]. „Dělení“. Cit. 6. 4. 2016. Dostupné z: <http://typomil.com/index.htm>.

¹³⁵ ČSN 01 6910. *Úprava dokumentů zpracovaných textovými procesory*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2014, s. 38 a Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i. *Internetová jazyková příručka*. [online]. Cit. 1. 2. 2016. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz>.

Do výzkumu toleranci k minuskovému „a“ na konci řádku zařazujeme. Předpokládáme ale, že tento jev nebude v knižní sazbě nijak frekventovaný, neboť vkládání tzv. nerozdělitelné mezery za spojku „a“ je součástí běžných skriptů či grepových příkazů používaných v sázecích programech ke globálnímu odstranění jednoznakových předložek a spojek z konců řádků.

Základní pravidla dále určují, že do dvou řádků se nemá dělit zkrácené jméno a příjmení (J. – Novák),¹³⁶ zkrácený titul a příjmení (ing. – Novák),¹³⁷ číslo a název počítaného předmětu (číslo a jednotka, znak) (100 – km, 500 – Kč, obr. – 5, 13 – %), datum (7. – července), zkratka (s. – r. o. ani s. r. – o.), číselné řády (10 – 000) ani telefonní a poštovní směrovací číslo. Pokud potřebujeme číslo a jednotku přesto rozdělit mezi řádky, musíme jednotku vypsát slovy (100 – korun). Po rozepsání je možné dělit datum (30. čer – vence, v případě dne, měsíce i roku takto 20. srpna – 1993) nebo zkratky (akciová – společnost). Také nedělíme zaznačení matematického dělení (8 – : 2), dvojtečku v poměrech (5 – : 3) a měřítkách (1 – : 10 000).¹³⁸ Ačkoli se lze výše uvedených případů zpravidla vyvarovat použitím skriptů a grepových příkazů v sázecích programech, budeme v našem výzkumu sledovat, zda v konkrétních případech nedochází systematicky k toleranci určitého jevu (např. dělení po iniciále jména).

Rozdělením slova nesmějí vzniknout výrazy nežádoucího významu (tlu-močit, kni-hovna).¹³⁹ Děleným slovem také nesmí končit stránka.¹⁴⁰ Tolerance k dělení slov mezi stránkami bude rovněž jedním z námi sledovaných jevů, zohledňovat přitom budeme i to, zda dochází k dělení uvnitř dvojstrany, nebo mezi dvojstranami.

Pokud počítač slovo špatně rozdělí a sazeč ho dělí manuálně, je dle Danči potřeba dbát zvýšené pozornosti, aby po změně sazby „ručně rozdělená slova

¹³⁶ Vypsání celé jméno a celé příjmení však např. norma ČSN 01 6910 z roku 2014 dělit povoluje. Spojovník ve výčtu vždy znázorňuje místo dělení.

¹³⁷ Oddělení titulu a jména od příjmení je normou ČSN 01 6910 z roku 2014 taktéž dovoleno.

¹³⁸ Viz Špalek 1918, s. 26; Dyrynk 1924, s. 46–47; Petlan 1932, s. 18; Dyrynk 1947, s. 26–28; Blažej 1971, s. 53–54; Sonberg 1978, s. 143; Pop a kol. 1984, s. 65; Ptáček 1994, č. 4., s. 75; Dančo 1995, s. 34–37; Havelka 1995, s. 158; Kočička a Blažek 2007, s. 132–133; Pecina 2011, s. 137; Pistorius 2011, s. 105; Beran 2012, s. 25 i oborové normy z let 1967 a 1974, normy ČSN 01 6901 (2007, s. 20 a 2014, s. 37) a *Internetová jazyková příručka*.

¹³⁹ Viz Jero 1970, s. 43; Blažej 1971, s. 54; Pop a kol. 1984, s. 65; Dančo 1995, s. 34–37; Havelka 1995, s. 157 a Pistorius 2011, s. 105.

¹⁴⁰ Tamtéž společně s ČSN 01 6910 (2014), s. 37.

nezůs-tala takto na řádce“.¹⁴¹ Tohoto nešvaru se dnes lze nicméně vyvarovat vložním tzv. podmíněného dělení.

Jako nevhodné je označováno dělení slov v sazbě akcidenční a v titulcích/nadpisech.¹⁴² Zejména u nadpisů nemají být ponechány na konci řádku žádné předložky, nemá vůbec docházet k dělení slov a sazeč by měl rovněž respektovat sémantické jazykové celky (např. nedělit uvnitř sousloví).¹⁴³ Norma ČSN 01 6910 ve znění z roku 2014 k tomuto výčtu přidává, že není vhodné dělit slova v tabulkách a obecně všech částech textu, které obsahují velmi krátké odstavce (přibližně do pěti řádků) zarovnané vlevo, vpravo nebo na střed.¹⁴⁴

Grafik musí mít na paměti, že dělení slov je velký zásah do textu, se kterým je třeba nakládat opatrně. Jako jevy vhodné k zařazení do výzkumu jsme vybrali tyto: (ne)dělení slov v nadpisech (kapitol), (ne)tolerance předložek a spojek na konci řádku v nadpisech a (ne)dělení slov ve specifických částech textu (seznam literatury, výčty, poznámky pod čarou – vždy v kombinaci se sazbou na praporek). Jsme si vědomi, že analyzování specifických částí textu by bylo relevantnější např. u odborné literatury, nicméně jsme daný jev ponechali i v rámci našeho beletristického vzorku.

Následujícím výkladem o pomlčce se dostáváme na úroveň mikrotypografie, na níž budeme zkoumat tři znaky: pomlčku, spojovník a lomítko.

9. Pomlčka

Pomlčka (typograficky pauza,¹⁴⁵ pauza¹⁴⁶) je znaménko, jež se často zaměňuje s kratším spojovníkem či znakem minus. Tento znak (–) se na rozdíl od spojovníku

¹⁴¹ DANČO, Václav. *Kapesní průvodce počítačovou typografií*. Praha: Via Vestra – Labyrint, 1995, s. 34–35.

¹⁴² Tamtéž, s. 103 a BLAŽEJ, Bohuslav. *Grafická úprava tiskovin*. Praha: SPN, 1990, s. 94.

¹⁴³ PECINA, Martin. *Typomil*. [online]. Cit. 6. 4. 2016. Dostupné z: <http://typomil.com/index.htm>.

¹⁴⁴ ČSN 01 6910. *Úprava dokumentů zpracovaných textovými procesory*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2014, s. 37 a LOZAN, Petr, PRAVDOVÁ, Markéta. *Otázky a odpovědi k ČSN 01 6910*. [online]. Cit. 6. 4. 2016. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2014. Dostupné z: http://www.ujc.cas.cz/miranda2/export/sites/vcr/ujc/sys/galerie-download/otazky-a-odpovedi-k-csn-01-6910_2014_ed1.pdf, s. 10.

¹⁴⁵ DYRYNK, Karel. *Krásná kniha a její technická úprava*. Praha: Spolek Typografia v Praze, 1924.

¹⁴⁶ PTÁČEK, Michal. Sazba a typografie. *PC World*, roč. 1994, č. 1–12. Praha: IDG Czech, 1994 a KOČIČKA, Pavel, BLAŽEK, Filip. *Praktická typografie*. Brno: Computer Press, 2007, s. 52.

(-) nenachází na klávesnici, je proto potřeba vkládat ho do textu ručně, nejčastěji klávesovou zkratkou (levý Alt + 0150, levý Alt + 0151 pro dlouhou pomlčku).¹⁴⁷

Jak uvádí Kočička a Blažek v *Praktické typografii*, dříve se pomlčka vyskytovala ve třech variantách – půlčtverčikové, čtverčikové a ve velikosti tři čtvrtin čtverčíku.¹⁴⁸ Digitální počítačové písmo dnes obsahuje dva druhy pomlček, dlouhou (čtverčikovou, tzv. em dash, m-pomlčka) a krátkou (půlčtverčikovou, tzv. en dash, n-pomlčka).¹⁴⁹ Jejich funkce je identická, typografické příručky i norma ČSN 01 6910 z roku 2014 však upozorňují na jednotné užívání jedné pomlčky v celém dokumentu.¹⁵⁰ Zatímco půlčtverčiková se nejčastěji používá v beletrii a hladké sazbě (působí méně nápadně), v sazbě akcidenční vypadá většinou lépe pomlčka čtverčiková (je výraznější a důsledněji odlišená od spojovníku).¹⁵¹ Některá písma však mají obě pomlčky stejně široké – půlčtverčiková pomlčka je pak z obou stran doplněna čtvrtinovou mezerou na šířku jednoho čtverčíku.¹⁵²

V rámci praktické části práce sledujeme, jakou délku pomlčky grafici v současné knižní praxi upřednostňují. Jelikož analyzujeme beletristický vzorek, předpokládáme převažující tendenci u delší m-pomlčky. Pokud bude docházet k sazbě pomlček obou délek, bude nás v dalším kroku zajímat (ne)systematičnost střídání.

V samotné sazbě pomlček se často chybuje.¹⁵³ Podle Havelky (1995) by se od sebe měly odlišovat tři podobné znaky: pomlčka, rozdělovací znaménko (spojovník) a minus, přičemž minus by mělo být stejně široké jako plus a pomlčka

¹⁴⁷ DANČO, Václav. *Kapesní průvodce počítačovou typografií*. Praha: Via Vestra – Labyrint, 1995, s. 39.

¹⁴⁸ Cit. dílo.

¹⁴⁹ PECINA, Martin. *Knihy a typografie*. Brno: Host, 2011, s. 155.

¹⁵⁰ Pecina ve své publikaci *Knihy a typografie* (2011) demonstruje typografickou praxi: „Znám ale sazeče, kteří mají zvláštní způsob sazby pomlček: ve významu pomlky ve větě – oddělené z obou stran mezerami – sázejí dlouhou, a v rozsazích od–do pomlčku krátkou. Je to řešení neortodoxní, ale docela elegantní, sám jsem je v několika svých knížkách použil.“ Podobně se s pomlčkami dvojí délky nakládá např. v americké sazbě, kde se sázejí bez mezer okolo, takže délka interpunkčního znaménka pak odlišuje dva různé významy. Viz PECINA, Martin. *Knihy a typografie*. Brno: Host, 2011, s. 155. Ve Velké Británii se tato úprava využívá jen sporadicky, v německé typografii se dlouhá pomlčka uplatňuje spíše jako odrážka. Viz ČSN 01 6910. *Úprava písemností zpracovaných textovými editory*. Praha: Český normalizační institut, 2007, s. 10.

¹⁵¹ Cit. dílo a KOČIČKA, Pavel, BLAŽEK, Filip. *Praktická typografie*. Brno: Computer Press, 2007, s. 52.

¹⁵² Tamtéž.

¹⁵³ Dle Peciny je potřeba obzvlášť dbát na to, aby sazeč tento znak v minuskové sazbě vyrovnal takovým způsobem, aby pomlčka v sazbě harmonovala. Nutnost ruční opravy nejčastěji způsobuje část verzálové sazby v sazbě převážně minuskové. V takovém případě je potřeba pomocí změny účaří posunout znaménko do poloviny výšky ostatních znaků. V některých moderních písmech už však bývají dostupné speciální verzálové verze pomlček, jejich pozice je pak upravena automaticky. Viz PECINA, Martin. *Knihy a typografie*. Brno: Host, 2011, s. 153–155.

by měla být ze jmenovaných znaků nejdelší. Autor však vzápětí dodává, že v praxi se tyto znaky zaměňují často a libovolně (o zaměňování pomlčky a spojovníku viz část o spojovníku). Havelka dále uvádí, že většina fontů znakem minus stejně širokým jako znak plus nedisponuje, proto dochází k častému nahrazování pomlčkou.¹⁵⁴

Rozdíl mezi jmenovanými znaménky respektuje také Kočička a Blažek (2007) či Pistorius (2011), kteří ve výkladu uvádějí, že typograficky správně by se měla matematická operace odčítání sázet se znakem minus, pokud toto však ve znakové sadě zvoleného fontu chybí, je možné pomoci si pomlčkou, avšak ručně posunout účaří znaku, aby harmonoval s příčkou znaménka plus.¹⁵⁵ Pokud pomlčku v matematické sazbě použijeme, sází se s mezerami z obou stran.¹⁵⁶ Pokud se však pomlčka v pozici znaku minus vyskytne mimo matematickou sazbu, nejčastěji v zápisu meteorologického údaje, před záporným číslem se sází bez mezery (−5 °C).¹⁵⁷

Zatímco Kočičkova a Blažkova *Praktická typografie*, stejně jako typografické příručky dřívější – Špalek (1918), Petlan (1932), Ptáček (1994), Dančo (1995), dokonce i oborová norma ON 88 2503 z roku 1967 – náhradu znaku minus pomlčkou tolerují, Pop a kol. (1984) i ON 88 2503 z roku 1974 ji v sazbě považují za nesprávnou. ČSN norma 01 6910 z roku 2007 graficky minus a pomlčku také rozlišuje, na druhou stranu však uvádí, že náhrada znaku minus klasicickou pomlčkou je přípustná v korespondenci.¹⁵⁸ V textech administrativní povahy tuto výjimku zachovává i revize téže normy z roku 2014, jež rovněž upozorňuje na fakt, že pokud by v textu mohlo dojít k interpretačně chybné záměně pomlčky za znaménko minus, je potřeba nahradit znak slovním vyjádřením.¹⁵⁹ Do výzkumu jsme správné užívání znaménka minus nezařadili, neboť je jeho vizuální podoba těžko objektivně měřitelná vzhledem k různosti fontů atd.

¹⁵⁴ HAVELKA, Jan. *Počítačová typografie pro každého*. Praha: GRADA Publishing, 1995, s. 141.

¹⁵⁵ KOČIČKA, Pavel, BLAŽEK, Filip. *Praktická typografie*. Brno: Computer Press, 2007, s. 88.

¹⁵⁶ DANČO, Václav. *Kapesní průvodce počítačovou typografií*. Praha: Via Vestra – Labyrint, 1995, s. 39.

¹⁵⁷ Tamtéž a HAVELKA, Jan. *Počítačová typografie pro každého*. Praha: GRADA Publishing, 1995, s. 142.

¹⁵⁸ ČSN 01 6910. *Úprava písemností zpracovaných textovými editory*. Praha: Český normalizační institut, 2007, s. 12.

¹⁵⁹ ČSN 01 6910. *Úprava dokumentů zpracovaných textovými procesory*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2014, s. 16 a 21.

Kromě již zmíněného diskutabilního použití pomlčky ve funkci znaku minus se tento znak často vyskytuje v mnohem běžnějších případech. V dalším výkladu budeme vycházet z přehledu, jehož použili Kočička s Blažkem v *Praktické typografii* (2007).

Základní jazykovou funkci pomlčky,¹⁶⁰ přestávku v řeči, tedy zaznačení neukončené výpovědi nebo oddělení významově různých částí projevu, reflektují autoři typografických příruček stejně. Špalek (1918), Jero (1970), Blažej (1971), Pop (1984), Ptáček (1994), Havelka (1995), Kočička a Blažej (2007) i Beran (2012) v tomto případě doporučují pomlčku z obou stran oddělovat běžnou mezislovní mezerou. Pomlčkou však nesmí začínat nový řádek, na konci řádku naopak zůstat může. Pro zdůraznění je možné sázet víc pomlček za sebou, ty pak budou odděleny zúženou mezerou. Pokud za pomlčkou následuje interpunkční znaménko, sází se bez mezery (Nechod' tam, Frantíku, nebo –!).¹⁶¹ Stejně se pomlčky užije, pokud bude nahrazovat ve rčení sloveso, naznačovat výskyt něčeho neočekávaného (Octl se – v blátě.) či oddělovat ve větách neslovesných podmět a přísudek (Mladost – radost.).¹⁶²

Kočička s Blažkem dále uvádějí, že je možné pomlčkou nahradit závorky. V praxi se tento jev však vyskytuje podle momentální módy a dobových typografických preferencí. Na rozdíl od závorek se v tomto případě pomlčky oddělují z obou stran mezerou. Znak nesmí zůstat stát na začátku řádku, a pokud nahrazujeme závorky pomlčkou v souvětí a za odděleným celkem má následovat čárka, je možné ji vynechat. Například v souvětí: „Je zřejmo – dnes již i z ohlasu celé akce –, že jde o čin v plném smyslu průkopnický,“ autoři doporučují interpunkci ponechat,¹⁶³ což je zároveň v souladu s nejnovější revizí normy ČSN 01 6910.

V rámci výzkumu budeme sledovat toleranci pomlčky na začátku a na konci řádku, předpokládáme zde totiž značnou rozkolísanost typografické praxe.

¹⁶⁰ Viz Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i. *Internetová jazyková příručka*. [online]. Cit. 6. 4. 2016. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz> a *Pravidla českého pravopisu* ve vydáních z let 1921, 1926, 1941, 1957, 1966, 1974, 1977, 1983 a 1993.

¹⁶¹ KOČIČKA, Pavel, BLAŽEK, Filip. *Praktická typografie*. Brno: Computer Press, 2007, s. 53.

¹⁶² *Pravidla českého pravopisu* ve vydáních z let 1921, 1926, 1941, 1957, 1966, 1974, 1977, 1983 a 1993.

¹⁶³ Cit. dílo, s. 53.

Dobově podmíněné je rovněž užití pomlčky jako prvku uvození přímé řeči v textu. Ačkoliv autoři tento případ do svých výkladů zahrnují (Jero, 1970; Blažej, 1971; Ptáček, 1994; Kočička a Blažek, 2007; Beran, 2012), v sazbě se v praxi tento jev příliš nevyskytuje.¹⁶⁴ Pokud se však pomlčky ve znázornění přímé řeči užívá, nahrazuje tak vlastně uvozovky, klade se na začátek řádku odsazena zarážkou a od prvního slova je oddělena pevnou mezerou.¹⁶⁵ Na konec přímé řeči se dle oborové normy ON 88 2503 z roku 1967 i 1974 pomlčka sázet může,¹⁶⁶ Jero však doporučuje tento znak znovu neklást.¹⁶⁷

Ukázka:¹⁶⁸

– Jaké máte zaměstnání? Vy určitě nejste profesor?

– Já *jsem* profesor – řekl jsem.

V rámci výzkumu budeme sledovat pouze četnost výskytu značení přímé řeči pomlčkou místo uvozovkami.

Pomlčka se také sází při zápisu celých peněžních hodnot, kdy se klade těsně za desetinnou čárku.¹⁶⁹ Správný způsob zápisu tedy vypadá takto: Ikarie stojí Kč 25,-; nikoliv takto: Ikarie stojí 25,- Kč. Pomlčka v tomto případě zastupuje dvě nuly a znak měny se sází vždy před číselnou hodnotu.¹⁷⁰ V běžném textu však není potřeba tvar celého čísla a pomlčkou používat, jak Kočička a Blažek uvádějí, „není to vhodné ani nezbytné“.¹⁷¹ Ptáček dokonce tento zápis v beletrii striktně odmítá a doporučuje ho pouze pro účely účetních tabulek či ceníků.¹⁷² Pravidla zápisu pomlčky při zaznačení peněžní hodnoty se historicky nijak neměnila, námi vybraný vzorek typografické literatury 20. století (Špalek, 1918; Blažej, 1971; Pop, 1984; Ptáček, 1994; Dančo, 1995; Havelka, 1995) reflektuje zásady, jež převzali autoři

¹⁶⁴ Podle Kočičky a Blažka se přímá řeč uvozená pomlčkami dodnes hojně uplatňuje v typografii ruské. Viz KOČIČKA, Pavel, BLAŽEK, Filip. *Praktická typografie*. Brno: Computer Press, 2007, s. 53.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 54 a BERAN, Vladimír a kol. *Aktualizovaný typografický manuál*. Praha: Kafka design, 2012, s. 30.

¹⁶⁶ ON 88 2503. *Základní pravidla sazby*. Praha: Vydavatel'stvo Úradu pre normalizáciu a meranie, 1967, s. 7.

¹⁶⁷ JERO, Jirí. *Základy sazby*. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury, 1970, s. 41–42.

¹⁶⁸ KOČIČKA, Pavel, BLAŽEK, Filip. *Praktická typografie*. Brno: Computer Press, 2007, s. 53.

¹⁶⁹ BERAN, Vladimír a kol. *Aktualizovaný typografický manuál*. Praha: Kafka design, 2012, s. 30.

¹⁷⁰ Připomeňme, že pokud zapisujeme částku bez pomlčky, vypadá daný výraz správně takto: Kniha stojí 185 Kč. Viz cit. dílo, s. 55.

¹⁷¹ Tamtéž.

¹⁷² Srovnej PTÁČEK, Michal. Sazba a typografie. *PC World*, roč. 1994, č. 1–12. Praha: IDG Czech, 1994.

publikací novějších (zejména Kočička a Blažek, 2007 a Beran, 2012). A zatímco ČSN norma 01 6910 z roku 2007 pomlčku v zápisu zaokrouhlené peněžní částky bez výhrad uváděla,¹⁷³ tatáž norma z roku 2014 používání tohoto způsobu zápisu nedoporučuje, čímž se navrácí k respektování typografického úzu.¹⁷⁴ Přítomnost pomlčky v peněžních zápisech v rámci výzkumu zaznamenáme. Předpokládáme však, po vzoru Ptáčkova tvrzení, že se s jejím užitím v tomto smyslu často nesetkáme.

Asi nejdiskutabilnější případ užití pomlčky v sazbě je ve výrazech, kde tento znak nahrazuje „a“, „až“, „od do“ a „versus/proti“. Problematický je tento výskyt pomlčky z toho důvodu, že jak v lingvistické, tak v typografické literatuře není jednoznačně definováno, zda se má v těchto případech uvažovat o spojovníku, či o pomlčce, jelikož se právě v tomto bodě sazby jejich funkce historicky často protínaly. Zatímco Špalek (1918), Petlan (1932) a Dyrnyk (1947) ve svých příručkách jasně uvádějí, že pokud v sazbě chceme nahradit výraz „až“ grafickým znakem, použijeme pomlčku bez mezer, *Pravidla českého pravopisu* z roku 1957 tuto jasnou terminologickou bázi narušují. Pravopisná reforma z roku 1957 do jazykovědných výkladů nově přinesla takovou změnu, kdy se v případě naznačení vzájemného vztahu jako rozpětí mezi dvěma krajními body, např. rozpětí časového (1914–1918), geografického (cesta Praha–Brno), směrového (A–Z) či jiné souvztažnosti (Sparta–Slavie, autorská dvojice Voskovec–Werich), má užívat spojovací čárky (spojovníku), popřípadě pomlčky, délku obou znaků však graficky nijak striktně neoddělovala.¹⁷⁵

Došlo tak k nejednoznačnému stanovení toho, jaký znak pro sazbu daných výrazů vybrat a jak jej vůbec nazývat, což se odráželo i v nejasných terminologických definicích obou znaků a časté funkční záměně obou v pozdější literatuře typografické. Tuto skutečnost přejímaly i oborové normy ON 88 2503 z let 1967 i 1974, které pomlčku používaly „aj ako spojovník [...]“.¹⁷⁶ Taktéž např.

¹⁷³ ČSN 01 6910. *Úprava písemností zpracovaných textovými editory*. Praha: Český normalizační institut, 2007, s. 10.

¹⁷⁴ ČSN 01 6910. *Úprava dokumentů zpracovaných textovými procesory*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2014, s. 16.

¹⁷⁵ *Pravidla českého pravopisu*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957, s. 72–74.

¹⁷⁶ ON 88 2503. *Základní pravidla sazby*. Praha: Vydavateľstvo Úradu pre normalizáciu a meranie, 1967, s. 7.

Blažej v *Ruční sazbě I.* (1971) výklad o pomlčce zahajuje slovy: „Uplatňuje se také jako spojovací čárka /spojovník/ v různých významech, např. k označení časového nebo místního rozmezí /až, do/, k vyjádření vzájemnosti vztahů, při sportovním zápolení ve významu proti/versus/ aj.“¹⁷⁷

I přes terminologickou nejasnost však autoři zastávají stejná pravidla pro sazbu; Jero (1970), Pop a kol. (1984), Ptáček (1994), Dančo (1995), Havelka (1995), Kočička a Blažek (2007) i Beran (2012) pomlčku v tomto významu sázejí bez mezer a upozorňují na to, že znaménko nesmí zůstat stát na začátku ani na konci řádku. Jestliže by hrozilo, že řádek bude pomlčkou začínat či končit, je nutné nahradit znak slovním vyjádřením.¹⁷⁸ Tato zásada se v námi vybraných typografických příručkách 20. století i pozdějších vyskytuje stále, určitou modifikaci do neměnného úzu vnesla norma ČSN 01 6910 v roce 2007 i 2014, o čemž pojednáme dále.

Norma z roku 2007 zavádí psaní mezer ve významu proti/versus (zápas Sparta – Slavia), stejně jako při zápisu vzdálenosti (dálnice Praha – Brno), psaní pomlčky ve významu „až, až do“ však zachovává bez mezer (Pouze pokud by mohlo být znaménko zaměněno za minus nebo jestliže spojuje delší víceslovné výrazy, upřednostňuje norma slovní vyjádření).¹⁷⁹

Nejnovější revize normy ČSN 01 6910 z roku 2014 však i tato pravidla upravila. Znaménko označující rozsah (význam „až“, „od do“) nebo nahrazující výrazy „a“ či „versus“ se má psát bez mezer (60–80 km, 11.–18. září, pondělí–pátek 8.00–12.30 h, dvojice Suchý–Šlitr, utkání Sparta–Slavia). Nově je však (podobně jako u lomítka, viz dále) normou odlišováno, zda znaménko odděluje výrazy jednoslovné, či víceslovné, podle toho se rozlišuje způsob úpravy.

Je-li alespoň jeden z výrazů spojených pomlčkou označující rozsah nebo nahrazující výrazy „a“ či „versus“ víceslovný, je dovoleno psát pomlčku s mezerami. V souladu s touto úpravou vypadá proto správný zápis takto (1. 6.–23. 7. 2014) i takto (1. 6. – 23. 7. 2014), rovněž jako v dalších uvedených případech: silnice Havlíčkův Brod–Pelhřimov i silnice Havlíčkův Brod – Pelhřimov; Jiří Suchý–Jiří Šlitr i Jiří Suchý – Jiří Šlitr; vztah malý

¹⁷⁷ BLAŽEJ, Bohuslav. *Ruční sazba I.* Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury, 1971, s. 52 a obdobně i POP, Pavel a kol. *Sazba I. Ruční sazba.* Praha: SPN, 1984.

¹⁷⁸ KOČIČKA, Pavel, BLAŽEK, Filip. *Praktická typografie.* Brno: Computer Press, 2007, s. 55.

¹⁷⁹ ČSN 01 6910. *Úprava písemnosti zpracovaných textovými editory.* Praha: Český normalizační institut, 2007, s. 10.

muž–velká žena i vztah malý muž – velká žena; utkáni Karlovy Vary–Plzeň i utkáni Karlovy Vary – Plzeň.¹⁸⁰

Dle Pravdové a Lozana, autorů revize normy z roku 2014, nynější znění lépe vyhovuje zvyklostem typografické úpravy textů a zohledňuje i novější jazyková doporučení Ústavu pro jazyk český AV ČR. Uživatel si tak v praxi volí, jestli bude psát pomlčku správně z pohledu jazykového, anebo v souladu s typografickým územ.¹⁸¹ V každém případě je však nutné dodržet jednotnou úpravu psaní pomlčky s mezerami nebo bez v celém dokumentu.¹⁸² V našem výzkumu budeme zaznamenávat preferenci psaní mezer kolem pomlčky ve funkci předložky/spojky u víceslovných výrazů.

Pomlčka také našla své uplatnění ve výčtech, tedy pořadové sazbě, např. v sazbě knižních rejstříků nebo slovníků. V rejstřících se používá k naznačení opakování výrazu a plní zde stejnou funkci jako jiný znak, tilda (~).¹⁸³ Pokud je třeba naznačit opakování dvou slov, sází se dvě pomlčky, jež jsou od sebe odděleny konstantní mezerou.¹⁸⁴ V případě sazby obsahu, kdy dochází ke spojení textového údaje s údajem číselným (např. název kapitoly a stránková číslice), mohou se tyto dva spojit taktéž pomlčkami. Spojování musí být jednotné a značky se musí pod sebou krýt.¹⁸⁵

V sazbě výčtů potom pomlčka plní funkci odrážky (může se místo ní použít jiných grafických prvků, např. puntíku, čtverečku), která má být od následujícího textového výrazu opět oddělena konstantní mezerou, jak navrhuje Kočička a Blažek (2007), nebo pevnou mezerou, což zmiňuje dříve Jero (1970).¹⁸⁶

¹⁸⁰ ČSN 01 6910. *Úprava dokumentů zpracovaných textovými procesory*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2014, s. 16.

¹⁸¹ LOZAN, Petr, PRAVDOVÁ, Markéta. *Otázky a odpovědi k ČSN 01 6910*. [online]. Cit. 6. 4. 2016. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2014. Dostupné z: http://www.ujc.cas.cz/miranda2/export/sitesavcr/ujc/sys/galerie-download/otazky-a-odpovedi-k-csn-01-6910_2014_ed1.pdf, s. 14.

¹⁸² Cit. dílo, s. 16.

¹⁸³ Ptáček v jednom ze sešitů série *Sazba & Typografie* časopisu *PC World* však pomlčku v tomto významu nesprávně nazývá tildou, ačkoliv se jedná o dva různé znaky. Viz PTÁČEK, Michal. Sazba a typografie. *PC World*, roč. 1994, č. 5. Praha: IDG Czech, 1994, s. 71.

¹⁸⁴ Viz tamtéž a Blažek 1971, s. 76 i Kočička a Blažek 2007, s. 54.

¹⁸⁵ BLAŽEK, Bohuslav. *Ruční sazba I*. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury, 1971, s. 77.

¹⁸⁶ Cit. dílo, s. 54 a JERO, Jiří. *Základy sazby*. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury, 1970, s. 41–42.

Na základě předloženého výčtu nejčastějších případů, kdy se v sazbě užívá pomlčka, shrňme, že pokud toto znaménko neuvozuje přímou řeč, neplní funkci opakovacího znaménka či odrážky při výčtu, nesmí stát na začátku řádku. Pomlčka na konci řádku je tolerována, avšak pokud je jí užito ve významu „až“, bylo by její zanechání na konci řádku považováno na hrubé porušení typografické normy.¹⁸⁷

Specifickým příkladem užití pomlčky je např. tabulková sazba, kde znaménko nahrazuje nulu nebo neznámou hodnotu. V šachové partii se tento znak uplatňuje při zápisu malé (0–0) nebo velké (0–0–0) rošády, v tomto případě se sází bez mezer.¹⁸⁸ Pomlčkami můžeme v sazbě také opticky prodloužit stránkovou číslici umístěnou uprostřed na dolním okraji strany (–39–).¹⁸⁹

Pop a kol. (1984) navrhují užití pomlčky jakožto grafického prvku v případě originální úpravy sazby do odstavců. Pokud se sazeč rozhodne řadit odstavce za sebou tak, že každý nový odstavec bude začínat ve východovém řádku odstavce předcházejícího, pro zvýraznění přechodu je potřeba vybrat jednotný typografický prvek, kterým může být např. toto znaménko (autoři dále navrhují užití i např. lomítka – viz část o lomítku).¹⁹⁰ Tataž příručka a oborová norma ON 88 2503 z roku 1967 i 1974 umožňuje použít pomlčku i jako valenční čáru v sazbě chemických vzorců.¹⁹¹

Norma ČSN 01 0166 věnující se nakladatelské (vydavatelské) úpravě knih zahrnuje pomlčku do výkladu o grafickém řešení tiráže. Pokud se jednotlivé části tiráže rozhodne sazeč umístit do jediného odstavce (bloku), poslouží pomlčka jako vhodná grafická značka pro vzájemné oddělení jednotlivých údajů. Pomlčkou by se měl od předchozích údajů tiráže rovněž oddělovat i název edice, stejně jako jména

¹⁸⁷ Viz zejména KOČIČKA, Pavel, BLAŽEK, Filip. *Praktická typografie*. Brno: Computer Press, 2007, s. 52–56. Pravidlo však prostupuje veškerou prostudovanou typografickou literaturou, jež se problematice věnovala. Tuto zásadu do svého znění zahrnula i revize normy ČSN 01 6910 z roku 2014.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 56 a PTÁČEK, Michal. Sazba a typografie. *PC World*, roč. 1994, č. 5. Praha: IDG Czech, 1994, s. 72.

¹⁸⁹ DANČO, Václav. *Kapesní průvodce počítačovou typografií*. Praha: Via Vestra – Labyrint, 1995, s. 39 a ŠPALEK, Jindřich. *Nauka o sazbě obyčejné, tabulkové, matematiky a chemie*. Praha: Nákladem spolku faktorů knihtiskáren a písmolijev v Čechách, 1918, s. 20. Je však potřeba mít na paměti, že se jedná o praxi poloviny 90. let. Dnes toto řešení chápeme spíše jako typografický anachronismus, zlovyk starších grafiků. Jednalo se o dobový zvyk daný užíváním psacích strojů, protože dnes je několik lepší možností, jak stránkovou číslici zdůraznit.

¹⁹⁰ POP, Pavel a kol. *Sazba I. Ruční sazba*. Praha: SPN, 1984, s. 68.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 64 a ON 88 2503. *Základní pravidla sazby*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizáciu a meranie, 1967, s. 7.

všech spoluautorů publikace (Prof. Zdeněk Petřivalský, DrSc., člen korespondent ČSAV – prof. Ing. Josef Chuchma, DrSc., člen korespondent ČSAZ).¹⁹²

Pravidla českého pravopisu ve znění z let 1921, 1926, 1941, 1957, 1966, 1974 i 1977 navrhovala užívat pomlčku i za tečkou, otazníkem nebo vykřičníkem, popř. na konci samostatných odstavců, aby zdůraznila vyznění i oddělení celku.¹⁹³ Rovněž pomlčkou označovala „řeč vzrušenou“. K zesílení platnosti mohla být pomlčka zdvojnásobena až zněkolikanásobena.¹⁹⁴

Uvedené jednotlivé dílčí způsoby užití pomlčky však do našeho výzkumu nezahrnujeme.

10. Spojovník

Spojovník (v literatuře rovněž *divis*,¹⁹⁵ *diviz*,¹⁹⁶ *rozdělovník*,¹⁹⁷ *rozdělovací znaménko*,¹⁹⁸ *dělicí znaménko* i *dělítko*,¹⁹⁹ *hyphen*²⁰⁰ či *spojovací čárka*²⁰¹) patří společně s pomlčkou ke znakům, které vykazují nejvíce nejednoznačností, zejména na uživatelské úrovni.²⁰² Když se po sametové revoluci v roce 1989 vedly spory o název bývalé federace Česko-Slovensko, obecně označované termínem „pomlčková válka“, jednalo se ve skutečnosti o válku spojovníkovou.²⁰³

¹⁹² ČSN 01 0166. *Nakladatelská (vydavatelská) úprava knih a některých dalších druhů neperiodických publikací*. Praha: Český normalizační institut, 1993, s. 8, 12 a 13.

¹⁹³ Pomlčka mohla oddělovat jednotlivé odstavce, o čemž se v literatuře zmiňoval i Pop a kol. (1984) (viz výše).

¹⁹⁴ *Pravidla českého pravopisu*. Praha: Academia, 1977, s. 101.

¹⁹⁵ *Divis* je správné typografické označení tohoto znaku. Viz Blažej (1971), Pop a kol. (1984), Ptáček (1994), Dančo (1995), Havelka (1995), Kočička a Blažek (2007), Pistorius (2011). *Divis* pak může v sazbě figurovat jako spojovník nebo rozdělovník, což již ale označuje jeho konkrétní funkci.

¹⁹⁶ JERO, Jiří. *Základy sazby*. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury, 1970.

¹⁹⁷ Nesprávné označení určené na základě funkce dělení slov, viz Ptáček (1994), Kočička a Blažek (2007). Pojem rozdělovník v literatuře užívá Dančo (1995).

¹⁹⁸ Viz Špalek (1918), Petlan (1932), Havelka (1995), Jero (1970), Blažej (1971) a ON 88 2503 (1967).

¹⁹⁹ Viz DYRYNK, Karel. *Krásná kniha a její technická úprava*. Praha: Spolek Typografia v Praze, 1924.

²⁰⁰ HAVELKA, Jan. *Počítačová typografie pro každého*. Praha: GRADA Publishing, 1995.

²⁰¹ *Pravidla českého pravopisu* ve vydáních z let 1921, 1926, 1941, 1957, 1966, 1974, 1977, 1983 a 1993.

²⁰² V následujícím výkladu budeme na rovině grafémů rozlišovat *divis* a pomlčku, na rovině funkce spojovník, rozdělovník a pomlčku.

²⁰³ PTÁČEK, Michal. Sazba a typografie. *PC World*, roč. 1994, č. 5. Praha: IDG Czech, 1994, s. 70.

Divis (-) je dlouhý na třetinu čtverčiku²⁰⁴ a ve strojové sazbě byl litý asi na třetinu kuželky.²⁰⁵ V hladké sazbě se při jeho úpravě často chybuje.²⁰⁶ Často bývá zaměňován s delší pomlčkou (–), ačkoliv se znak spojovníku nachází přímo na počítačové klávesnici, na rozdíl od pomlčky. Konkrétně ho najdeme na klávese, o které právě většina uživatelů předpokládá, že představuje buď pomlčku, nebo minus. Spojovník i pomlčka plní důležitou rozlišovací funkci,²⁰⁷ sazba obou znamének však představuje dle Kočičky a Blažka i pro většinu sazečů „pořádný ořech“.²⁰⁸

Zatímco norma ČSN 01 6910 z roku 2007 hovoří o spojovníku jako o nejkratší vodorovné čárce a řadí ho mezi interpunkční znaménka, aktualizovaná verze stejné normy z roku 2014 spojovník z výčtu interpunkčních znamének vyňala (na rozdíl od pomlčky, která interpunkčním znaménkem zůstala)²⁰⁹ a pro jeho úpravu navrhla nová pravidla. Ta dle autorů nejnovější revize vycházejí z tradičních typografických pravidel, avšak jsou v souladu s novějšími doporučeními Ústavu pro jazyk český AV ČR.²¹⁰ Norma tak na jedné straně zpracovává nestálost pravidel v používání tohoto znaménka, na něž jsme narazili již při excerpci typografické literatury, např. v díle Jera (1970), Blažeje (1971), Popa a kol. (1984), Danča (1995) či Havelky (1995), na druhé straně zpřehledňuje a vyjasňuje zásady psaní v souladu s doporučeními, jež jsou dle autorů revize

²⁰⁴ BERAN, Vladimír a kol. *Aktualizovaný typografický manuál*. „Sazba“. Praha: Kafka design, 2012, s. 29.

²⁰⁵ JERO, Jiří. *Základy sazby*. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury, 1970, s. 42.

²⁰⁶ Spojovníky i pomlčky často nebývají vycentrovány uprostřed střední výšky písma. Typograficky je nutné upravit umístění spojovníku na řádku tak, aby harmonoval s minuskovou sazbou. Naopak, pokud sázíme text verzálkami, musíme umístění spojovníku upravit ručně pomocí změny účaří takovým způsobem, aby spojovník ležel v polovině výšky znaků. V některých moderních písmech už však bývají dostupné verzálkové verze spojovníků i pomlček, takže je možné nastavit jejich pozici automaticky. Dle Sonberga (1978) by sazba spojovníku měla být vždy nenápadná, „aby bylo zřejmé, že jde pouze o znaménko, nikoli o písmový nebo odborný znak“.²⁰⁶ Viz Sonberg 1978, s. 145; Pecina 2011, s. 153–155 a Beran 2012, s. 29.

²⁰⁷ PTÁČEK, Michal. Sazba a typografie. *PC World*, roč. 1994, č. 5. Praha: IDG Czech, 1994, s. 70.

²⁰⁸ KOČIČKA, Pavel, BLAŽEK, Filip. *Praktická typografie*. Brno: Computer Press, 2007, s. 55.

²⁰⁹ Norma ČSN 01 6910 z roku 2014 tím navazuje na dřívější tradici jazykovědných příruček vydávaných před pravopisnou reformou v roce 1957. Spojovník byl mezi tzv. rozdělovací znaménka řazen v Pravidlech českého pravopisu ve vydání z roku např. 1921, 1926 a 1941. Poté byl vyčleněn, na rozdíl od pomlčky, jež mezi rozdělovacími, později (1993) členícími znaménky zůstala. Norma ČSN 6910 z roku 2007 spojovník mezi interpunkční znaménka opět zařadila, nejnovější revize téže normy jej ale opět vyřadila.

²¹⁰ LOZAN, Petr, PRAVDOVÁ, Markéta. *Otázky a odpovědi k ČSN 01 6910*. [online]. Cit. 6. 4. 2016. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2014. Dostupné z: http://www.ujc.cas.cz/miranda2/export/sitesavcr/ujc/sys/galerie-download/otazky-a-odpovedi-k-csn-01-6910_2014_ed1.pdf, s. 4.

veřejností velmi dobře přijímána. V případě spojovníku také norma část pravidel doplnila.²¹¹

Jak už samotný název znaku napovídá, jednou ze dvou hlavních funkcí spojovníku je spojování složených výrazů.²¹² V těchto případech se divis sází bez mezer,²¹³ čímž se zdůrazní těsný významový celek.²¹⁴ Příklady správného užití spojovníku dle Kočičky a Blažka a jejich *Praktické typografie* jsou např. výrazy typu slovník česko-anglický, Karel Matěj Čapek-Chod, Frýdek-Místek, Olomouc-Pavlovičky, Brno-venkov, propan-butan, kuchař-číšník, Rh-faktor, zeleno-modrý svetr (čili se vzorkem), není-li, tab. 4-1, beta-verze či zápis internetového odkazu.²¹⁵ ČSN norma z roku 2007 povoluje psát spojovník při sestupném zápisu kalendářního data (2007-03-01),²¹⁶ norma z roku 2014 zmiňuje použití spojovníku ve smyslu oddělovače při psaní různých kódů (ISBN 978-80-2327-8) a také po první části nedokončeného slova (dvou- a třípatrové domy) či před poslední částí neúplného slova (přípona -ismus).²¹⁷

Internetová jazyková příručka uvádí spojovník jako znaménko, jímž se v mluvnických výkladech označují části slova, na které lze slovo rozdělit (např. ne-pře-mo-ži-tel-ný – slabikové členění), dále pro zápis chemického názvosloví (1-fenyl-2), při záznamu proměnných číselných hodnot (n-tá odmocnina), při zdůraznění slovtvorné struktury slova, např. ve filozofických textech a ve specifických případech k vyjádření přerývané nebo skandované výslovnosti (tem-po, tem-po!).²¹⁸

²¹¹ Tamtéž.

²¹² Oborová norma ON 88 2503 z roku 1967 používá pro toto znaménko označení spojovník právě jen v případě spojování výrazů či výrazových celků. Znak používaný při dělení slov ale označuje jako rozdělovací znaménko (divis). Funkčně tentýž znak tak nazývá dvěma termíny. Viz ON 88 2503. *Základní pravidla sazby*. Praha: Vydavatelstvo Úradu pre normalizáciu a meranie, 1967, s. 4–6.

²¹³ Srovnej Jero (1970), Pop a kol. (1984), Ptáček (1994), Dančo (1995), Havelka (1995), Kočička a Blažek (2007), Beran (2012).

²¹⁴ Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i. *Internetová jazyková příručka*. [online]. Cit. 13. 12. 2015. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz>.

²¹⁵ KOČIČKA, Pavel, BLAŽEK, Filip. *Praktická typografie*. Brno: Computer Press, 2007, s. 51–52.

²¹⁶ ČSN 01 6910. *Úprava písemností zpracovaných textovými editory*. Praha: Český normalizační institut, 2007, s. 15.

²¹⁷ ČSN 01 6910. *Úprava dokumentů zpracovaných textovými procesory*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2014, s. 15.

²¹⁸ Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i. *Internetová jazyková příručka*. [online]. Cit. 13. 12. 2015. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz>.

Stejné příklady zápisu výrazů se spojovníkem jako u Kočičky a Blažka se objevovaly i ve starších typografických příručkách, což zohlednila i nejnovější verze normy, jež tyto příklady správného použití nevyvrátila, jednotlivé případy ale modifikovala. Konkrétně se jednalo o způsob zápisu složených jmen domácích a cizích, jmen místních a názvů správních oblastí. V domácích příjmeních složených ze dvou jmen se dle nové revize spojovník píše pouze v případě, že tak bylo příjmení zapsáno již před změnou souvisejících právních předpisů, že jde o zachování rodinné tradice či o jméno umělecké (Karel Matěj Čapek-Chod). Podle zvyklostí daného jazyka se spojovník píše také v některých jménech a příjmeních cizích (Jean-Paul).²¹⁹ A zatímco v předchozím vydání normy mezi příklady užití spojovníku nalezneme výraz „expedice Zikmund-Hanzelka“, podle platných pravidel i revize normy z roku 2014 se tento výraz píše nyní správně s pomlčkou; „expedice Zikmund–Hanzelka“.²²⁰

Problematika psaní spojovníku a pomlčky byla a je stále velmi živá. Typografická i lingvistická doporučení se neustále proměňovala, označení znaku spojovníku i pomlčky bylo terminologicky i funkčně nestálé. K časté uživatelské záměně těchto znaků napomáhala i mnohá oborová literatura, jejíž autoři sami obě znaménka ve výkladu zaměňovali. Právě zde je proto potřeba znovu zdůraznit, že terminologické zmatky jsou u tohoto znaku zapříčiněny právě záměnami formy a funkce znaku u jednotlivých autorů.

Případy, v nichž mělo být užito divisu, byly často sázeny s pomlčkou a naopak, pokud bylo znaménko vysázeno dle zvyklostí, bylo ve výkladu zase špatně pojmenováno. Např. Havelka (1995) ve výkladu o divisu tento znak zcela substitučně nahrazuje výrazy minus či pomlčka. Při takových úvahách je zároveň třeba zohlednit dobový jazykový úzus reflektovaný v jazykovědných příručkách, jež měly na typografickou oblast beze sporu vliv.

V námi excerpované literatuře docházelo nejčastěji k tolerování používání spojovníku ve funkci pomlčky. Je zřejmé, že se jedná o jev, jenž byl kodifikován plošně jazykovědnou příručkou a dlouhodobě tolerován. Pravopisná reforma v roce

²¹⁹ Cit. dílo.

²²⁰ LOZAN, Petr, PRAVDOVÁ, Markéta. *Otázky a odpovědi k ČSN 01 6910*. [online]. Cit. 6. 4. 2016. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2014. Dostupné z: http://www.ujc.cas.cz/miranda2/export/sitesavcr/ujc/sys/galerie-download/otazky-a-odpovedi-k-csn-01-6910_2014_ed1.pdf, s. 4 a Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i. *Internetová jazyková příručka*. [online]. Cit. 13. 12. 2015. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz>.

1957 a vydání *Pravidel českého pravopisu* z téhož roku ve výkladu obsahují poznámku v tomto znění: „Spojovník, oddělený v tomto případě mezerami, popřípadě pomlčka, zkrácený někdy o třetinu délky, naznačuje často vzájemný vztah jako rozpětí mezi dvěma krajními body, nebo i mezi body průběžnými: např.: rozpětí časové (24. - 27. února, 1945 – 1951), krajní stanice, popř. hlavní průběžné stanice trati (rychlík Praha – Brno – Bratislava – Košice), směr (Z - V, Praha - Moskva), sportovní utkání (Československo – Maďarsko) a různé jiné souvztažnosti (jak - tak, den - noc).“²²¹

Vydání *Pravidel českého pravopisu* z roku 1966 a vydání z let pozdějších tuto poznámku zjednodušilo: zvláště v textech psaných na stroji je dovoleno nahradit spojovník [ve smyslu *divis*] pomlčkou.²²² Úzus psaní spojovníku [*divis*] v tomto kontextu tak přetrvál. Příkladem jsou Jero (1970) i Blažej (1971), kteří v sazbě povolují výjimečně užít „rozdělovacího znaménka [*divisu*] jako pomlčky, ovšem s mezerami a jednotně v celé sazbě“.²²³ V případě nutnosti se k tomuto řešení uchyluje i Dančo (1995)²²⁴ a v případě absence pomlčky v daném fontu i Havelka (1995).²²⁵

Blažej (1971) dále povoluje uplatňovat v sazbě pomlčku jako spojovací čárku, tedy spojovník [*graficky divis*], v různých významech, např. k označení časového nebo místního rozmezí (až, do), k vyjádření podvojnosti jmen, vzájemnosti vztahů, ve významu *proti/versus* aj. V těchto případech znak neodděluje mezernicemi, nesmí však zůstat na konci řádku ani jím nesmí začínat řádek nový.²²⁶ V zásadě se dá konstatovat, že jeho výklad tak zaměňuje oba znaky i jejich funkci zcela libovolně.

Sonberg ve *Strojové sazbě* (1978) dokonce uvádí, že pro označení rozdělených slov, pro pomlčku, minus a záznam rozpětí „až“ se používá stejný znak – tím je právě *divis*, který rovněž zastává svou funkci spojovacího znaménka.

²²¹ *Pravidla českého pravopisu*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957, s. 74. V citaci ponecháváme i původní sazbu, tzn. vidíme, že se střídají pomlčky a spojovníky.

²²² *Pravidla českého pravopisu*. Praha: Academia, 1966, s. 80 a vydání z let 1974, 1977 a 1983.

²²³ JERO, Jiří. *Základy sazby*. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury, 1970, s. 42 a BLAŽEJ, Bohuslav. *Ruční sazba 1*. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury, 1971, s. 52.

²²⁴ DANČO, Václav. *Kapesní průvodce počítačovou typografií*. Praha: Via Vestra – Labyrint, 1995, s. 40.

²²⁵ HAVELKA, Jan. *Počítačová typografie pro každého*. Praha: GRADA Publishing, 1995, s. 142.

²²⁶ BLAŽEJ, Bohuslav. *Ruční sazba 1*. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury, 1971, s. 52.

Pokud je dle Sonberga *divis* v textu z obou stran oddělen mezerou, znamená pomlčku, v číselné sazbě poté minus. V početním sloupci nahrazuje *divis* nulu (-,75 Kčs), v tabulkové sazbě také (9,- Kčs).²²⁷ Rovněž Pop a kol. (1984) dovoluji užít *divis* místo pomlčky, avšak jen výjimečně, a na rozdíl od Jera a Blažeje v sazbě vždy se zúženou mezerou z obou stran. Na druhé straně výše uvedení autoři tolerují užít pomlčku jako *divis* ve významu „a“, „až“, „od do“, tedy na místech, kde dnes pomlčku skutečně píšeme.²²⁸

Beran a kol. v šestém revidovaném vydání *Aktualizovaného typografického manuálu* z roku 2012 základní funkční východiska obou znamének sice zohledňuje, nicméně taktéž připouští „využití pomlčky místo spojovníku ve významu „a“, „až“, „od“, „do“, „versus“, [kdy] se neodděluje od slov mezerami, a proto jí nesmí řádek končit ani začínat“.²²⁹ Je ovšem potřeba zmínit, že použití znaku v tomto významu je zcela v rozporu s dnešní jazykovědnou i typografickou praxí, jelikož grafém *divis* se ve své podstatě v daném významu, tedy na místech, kam dle dnešních zvyklostí klademe pomlčku, nepoužívá.

Tuto dlouhodobou tendenci nahrazovat jedno znaménko druhým zahrnula do svého znění i nejnovější norma ČSN 01 6910 z roku 2014. Norma nyní povoluje nahradit spojovník pomlčkou, a to v případě zápisu místních jmen. Je-li alespoň jeden z výrazů v místním jménu víceslovný, je dovoleno nahradit *divis* pomlčkou s mezerami, přičemž se za samostatné slovo považuje i číselné označení části (Brno-Královo pole i Brno – Královo pole; Praha 1-Malá Strana i Praha 1 – Malá Strana). Pokud se však jedná o místní jména s jednoslovnými výrazy (Praha-západ), píší se tyto výrazy vždy se spojovníkem.²³⁰ Náhrada spojovníku pomlčkou se také nepoužije, jestliže by mohlo dojít k významové nejednoznačnosti (např. při zápisu dopravních spojení a tras); správně: traťový úsek Praha-Velká Chuchle – Praha-Radotín. Řešení zápisu místních jmen s víceslovnými výrazy pak musí být v celém dokumentu jednotné, kombinování zápisu se spojovníkem při

²²⁷ SONBERG, Josef. *Strojová sazba*. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury, 1978, s. 177.

²²⁸ POP, Pavel a kol. *Sazba I. Ruční sazba*. Praha: SPN, 1984, s. 63–64.

²²⁹ BERAN, Vladimír a kol. *Aktualizovaný typografický manuál*. Praha: Kafka design, 2012, s. 30.

²³⁰ LOZAN, Petr, PRAVDOVÁ, Markéta. *Otázky a odpovědi k ČSN 01 6910*. [online]. Cit. 6. 4. 2016. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2014. Dostupné z: http://www.ujc.cas.cz/miranda2/export/sitesavcr/ujc/sys/galerie-download/otazky-a-odpovedi-k-csn-01-6910_2014_ed1.pdf, s. 15.

psaní tras a cest a zápisu s pomlčkou a mezerami v ostatním textu je však normou dovoleno.²³¹

Zachovat výchozí podobu zápisu se spojovníkem se doporučuje v úředních dokumentech.²³² V zásadě nejsou dle autorů normy nová doporučení významně složitější, pouze jsou přesnější a dovolují více možností. Uživatel si nyní může zvolit správný zápis spojovníku z pohledu jazykových doporučení, anebo v souladu s typografickými zvyklostmi úpravy textů v českém jazyce.²³³

Druhou hlavní funkcí spojovníku, respektive znaku divis, je označení dělení slov.²³⁴ V této souvislosti rozlišuje norma ČSN 6910 z roku 2014 tři typy spojovníku: povinný, nerozdělitelný a podmíněný. Povinný spojovník je takový, který je „vyžadovaný pravopisem slova nebo víceslovného výrazu nezávisle na poloze slova nebo víceslovného výrazu na řádku“ (např. moucha tse-tse).²³⁵ V případě použití nerozdělitelného spojovníku před ním ani za ním nemůže textový procesor provést zalomení řádku. Někdy se též označuje jako pevný spojovník. A konečně podmíněný spojovník je „znak vložený do slova k označení místa, kde lze slovo rozdělit. Jestliže je slovo na konci řádku kvůli nedostatku místa textovým procesorem rozděleno, zobrazí se tento znak jako rozdělovací znaménko. Obvykle tento spojovník určuje výjimku z běžného dělení slov prováděného textovým procesorem. Někdy se označuje jako volitelné rozdělení.“²³⁶

Pokud dojde k rozdělení složeného výrazu v místě spojovníku, opakuje se tento i na dalším řádku, což je pravidlo v oborové literatuře zcela konstantní, viz Ptáček (1994), Dančo (1995), Havelka (1995), Kočička a Blažek (2007), Beran (2012), potvrzuje ho i nejnovější znění normy ČSN 01 6910.²³⁷ Jako znak dělení slov na konci řádku je spojovník zpravidla vkládán textovým procesorem automaticky: do rozděleného slova je vkládán „dočasně“, nestává se jeho součástí.²³⁸ Při dělení slov na konci řádku je ovšem nutné zohlednit estetickou

²³¹ ČSN 01 6910. *Úprava dokumentů zpracovaných textovými procesory*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2014, s. 15.

²³² Cit. dílo, s. 15.

²³³ Tamtéž, s. 14.

²³⁴ KOČIČKA, Pavel, BLAŽEK, Filip. *Praktická typografie*. Brno: Computer Press, 2007, s. 51.

²³⁵ ČSN 01 6910. *Úprava dokumentů zpracovaných textovými procesory*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2014, s. 13.

²³⁶ Tamtéž.

²³⁷ Tamtéž, s. 15.

²³⁸ HAVELKA, Jan. *Počítačová typografie pro každého*. Praha: GRADA Publishing, 1995, s. 142.

stránku sazby více než obvykle. Již Karel Dyrynk ve své *Krásné knize a její technické úpravě* roku 1924 upozorňuje na to, že „nevypadá pěkně, když je několik dělicích znamének pod sebou, kraj sazby je jako vykrojen. Vyhněme se, pokud lze, dělení v řádkách po sobě následujících a více než tři dělítka pod sebe nestavme.“²³⁹ Zda k opakování spojovníku na dalším řádku v případě dělení daného výrazu v tomto místě skutečně dochází, nás bude zajímat v rámci empirického výzkumu.

Pro úplnost dodejme, že v minulosti se v sazbě lomeného písma užívalo gotického divisu dokonce jako uvozovek, tento jev se ale při sazbě latinkovými písmi vyskytoval velmi zřídka.²⁴⁰ Zvláštním užitím tohoto grafému v textu může být dle Blažejovy *Ruční sazby* (1971) sazba divisu jakožto grafického prvku v pořadové sazbě – za předpokladu, že se zde spojují textové údaje s číselnými. Spojování musí být v takovém případě jednotné a značky se musí krýt pod sebou.²⁴¹

Závěrem je potřeba znovu připomenout, že divis, grafém označující tento znak: -, vystupuje v lingvistických i typografických doporučeních velmi nejasně. V lingvistických příručkách se nejčastěji operuje s označením spojovník, terminologicky doslovně a správně v pasážích, kde daný znak výrazové celky spojuje, avšak i na těch místech, kde je rozděluje (místo terminologicky přesného označení rozdělovník, přičemž označení rozdělovník se dnes již převážně neuplatňuje). Typografická literatura by správně terminologicky měla pracovat s označením divis, což dodržují např. Kočička s Blažkem.

Větší problém a hlavní ohnisko funkčních nejasností ale představuje řada případů, kdy je divis zaměňován s pomlčkou – terminologicky, ale zejména funkčně. V praxi docházelo k takovým případům, kde v místě správného užití divisu byl sázen grafém pomlčky, avšak dle pravidel náležejícím divisu a ještě pod označením „spojovník“. Tento naprostý nesoulad na rovině sazby i označení přispěl k rozrůznění dobových doporučení, jež nalezneme v literatuře, ale zejména

²³⁹ DYRYNK, Karel. *Krásná kniha a její technická úprava*. Praha: Spolek Typografia v Praze, 1924, s. 46–47.

²⁴⁰ SONBERG, Josef. *Strojová sazba*. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury, 1978, s. 88.

²⁴¹ BLAŽEJ, Bohuslav. *Ruční sazba I*. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury, 1971, s. 77.

v samotné praxi uživatelů. V současné době se však již funkčního i názvoslovného odlišení dbá ve větší míře, což se dá konstatovat i o praxi jazykovědné.

V rámci našeho výzkumu budeme zaznamenávat výhradně systematickou chybnou záměnu spojovníku za pomlčku a naopak.

11. Lomítko

Lomítko (rovněž šikmá zlomková čára,²⁴² lomená závorka i zlomková čára,²⁴³ rovná závorka²⁴⁴ či přímá závorka²⁴⁵) lze použít k typografickému oddělení jednotek či větších textových celků. Bez mezer se sází, pokud vyjadřuje alternativu (Vážená paní/vážený pane),²⁴⁶ při sazbě zlomku či matematického dělení v textu (viz dále), při zápisu jednotek (km/h), ve významu od/do, při označování čísel domů, letopočtů, při zápisu zákonů, telefonních čísel a bankovních účtů.²⁴⁷ Z jazykovědného hlediska (dle *Internetové jazykové příručky*) je možné tolerovat lomítko v ustáleném způsobu zápisu z důvodu úspory místa na informačních tabulích, rozcestnicích a směrovkách (Bystřice n/P), v určitých případech při zápisu kalendářních dat a rovněž se používá pro genderově korektní vyjadřování (Student/ka bude vyloučen/a.).²⁴⁸

Lomítko se často uplatňuje v matematické sazbě, konkrétně při sazbě zlomku či matematického dělení v textu, kdy se sází taktéž bez mezer. Dle Sonbergovy *Strojové sazby* (1978) „mívají [lomítka] rozpětí dvou šířek. První zabírá třetinu čtverčíku, druhá zabírá šířku číslic v tabulkové sazbě.“²⁴⁹ Autor také upozorňuje, že lomítka mají mít v dokumentu vždy stejný sklon.²⁵⁰

²⁴² BERAN, Vladimír a kol. *Aktualizovaný typografický manuál*. Praha: Kafka design, 2012, s. 36–37 a SONBERG, Josef. *Strojová sazba*. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury, 1978, s. 198.

²⁴³ NOHEL, František. *Sazba matematická a chemická*. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury, 1972, s. 22.

²⁴⁴ ČSN 01 6910. *Úprava písemností zpracovaných textovými editory*. Praha: Český normalizační institut, 2007, s. 11.

²⁴⁵ Viz *Pravidla české pravopisu* ve vydáních z let 1957, 1966, 1974, 1976, 1983 a 1993.

²⁴⁶ Cit. dílo, s. 11.

²⁴⁷ Viz Havelka 1995, s. 146; ČSN 01 6910 (2007), s. 20; Beran 2012, s. 36 a ČSN 01 6910 (2014), s. 18.

²⁴⁸ Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i. *Internetová jazyková příručka*. [online]. Cit. 12. 12. 2015. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz>.

²⁴⁹ SONBERG, Josef. *Strojová sazba*. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury, 1978, s. 198.

²⁵⁰ Tamtéž, s. 174. Kočička a Blažek v *Praktické typografii* (2007) graficky demonstrují rozdílný sklon běžného lomítka a zlomkového lomítka. Apelují na sazeče, jelikož je potřeba pochopit, že

Nohelova *Sazba matematická a chemická* z roku 1972 hovoří o lomítku jednak jako o zlomkové čáře (rozlišuje znak „/“ jakožto zlomkovou čáru a znak „–“ jakožto vodorovnou zlomkovou čáru),²⁵¹ jednak jako o lomené závorce. Zlomkovou čáru používá jako znak dělení, synonymní používanější dvojteče, u jednoduchých vzorců v textu (a/b) a k zápisu rozměrů fyzikálních veličin (kg/mm²). Pro zápis zlomku však upřednostňuje výběr vodorovné zlomkové čáry.²⁵² V druhém případě nazývá tento znak lomenou závorkou, jíž nahrazuje zlomkovou čáru v případě, kdy se ve vzorci pod odmocninou nachází zlomek. V rámci úprav vzorce tak zjednodušuje jeho zápis z původního dvou či třířádkového na jednořádkový. Tento způsob úpravy však nedoporučuje pro technickou či populárně vědeckou literaturu, jelikož klade na čtenářskou orientaci a úroveň logického myšlení čtenáře vyšší nároky. Nohel zároveň upozorňuje, že pokud se typograf rozhodne sázet matematické vzorce takto úsporně, je potřeba mít na paměti, že kniha bude vykazovat přemíru závorek a lomítek. Navrhované řešení zápisu pomocí lomítka sice neodsuzuje, přiklání se však k dvouřádkové sazbě, čímž zachová požadavek srozumitelnosti i estetiky textu.²⁵³

O možnosti úsporného zápisu zlomků s použitím lomítek hovoří rovněž norma ISO 7144 z roku 1997 týkající se úpravy disertačních prací.²⁵⁴ Pokud musí být zlomky v textu omezeny na jednu úroveň, aby bylo možné začlenit je lépe do průběžného textu, má být zlomková čára nahrazena lomítkem a zápis rovnic či matematického vzorce upraven do jednoho řádku.²⁵⁵ O výsledné estetice textu či čtenářské náročnosti se norma nezmiňuje a úpravu podle tohoto pravidla doporučuje.

Další použití lomítka je např. při zápisu internetových odkazů.²⁵⁶ Z výrazů kolem lomítka se vypouštějí eventuální zkratkové tečky a v nouzi ho lze použít i k označení dělení.²⁵⁷ Dle Ptáčka (1994) či Kočičky a Blažka (2007) má lomítko ve své podstatě mnohé společné se spojovníkem, proto je-li ho užito při dělení slov,

klasické lomítko a lomítko ve zlomku mají jiný sklon čáry (zlomkové lomítko je více zkosené). Viz KOČIČKA, Pavel, BLAŽEK, Filip. *Praktická typografie*. Brno: Computer Press, 2007, s. 89.

²⁵¹ NOHEL, František. *Sazba matematická a chemická*. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury, 1972, s. 27.

²⁵² Tamtéž.

²⁵³ Tamtéž, s. 22.

²⁵⁴ ISO 7144. *Dokumentace – Formální úprava disertací a podobných dokumentů*. Praha: Český normalizační institut, 1997, s. 9.

²⁵⁵ Tamtéž.

²⁵⁶ KOČIČKA, Pavel, BLAŽEK, Filip. *Praktická typografie*. Brno: Computer Press, 2007, s. 67.

²⁵⁷ Tamtéž, s. 66.

platí, že při dělení výrazů v místě lomítka se toto opakuje i na dalším řádku. Spojovníku se v tomto případě již neužívá.²⁵⁸ Tento jev jsme zařadili do empirického výzkumu, jenž bude následovat.

Obecně lze konstatovat, že pravidla, která se váží k tomuto znaku, neprošla během 20. století nijak dramatickým vývojem a teprve v poslední době byla podrobena revizi v souvislosti s proměnou typografické praxe. Zčásti se jedná o fakt způsobený tím, že tento znak nebyl zejména do jazykovědných, avšak ani do typografických příruček často zahrnut. Například v *Pravidlech českého pravopisu* jsme zaznamenali první zmínku o lomítku až ve vydání z roku 1957, i když zde i ve vydáních pozdějších (1966, 1974, 1977, 1983, 1993) figurovalo toto znaménko pouze jako druh závorky.²⁵⁹ Pokud se však lomítko vyskytlo v textu, dřívější převládající způsob psaní byl téměř výhradně s mezerami (zejména v pozici, kdy lomítko nesignalizovalo grafickou funkci). Tento úzus byl narušen vývojem pravidel v závislosti na aktuálně odpovídající jazykové situaci.

Norma ČSN 01 6910 z roku 2007 hovoří o lomítku jako o dělicím znaménku mezi údaji, výrazy členěné lomítky doporučuje na konci řádků nedělit a upravit v sazbě tak, aby dělení nezasáhlo místo lomítka. Pokud bude výraz v místě lomítka přesto zalomen, toto se bude opakovat na dalším řádku.²⁶⁰ V roce 2014 však norma ČSN 01 6910 přichází s novými pravidly ohledně psaní tohoto znaménka. Oproti předchozí literatuře odlišuje, odděluje-li lomítko výrazy jednoslovné, či víceslovné, a reflektuje tak typografický úzus posledních let, a zvláště pak novější jazykovědná doporučení.

Nejnovější verze normy 01 6910, stejně jako *Internetová jazyková příručka*, uvádějí, že pokud jsou výrazy před i za lomítkem jednoslovné, nepíše se zde mezera, – ať se jedná o slova (údaje uvedené v záhlaví/zápatí), zkratky (tel./fax: 257 533 756), číslice (1/2 litru) nebo značky (číslo jednací Pa/3456/07).²⁶¹ Je-li však alespoň jeden z výrazů složen z více slov, doporučuje se před lomítkem

²⁵⁸ Tamtéž, s. 67 a Ptáček 1994, č. 5, s. 76.

²⁵⁹ Viz *Pravidla českého pravopisu* ve vydáních z let 1957, 1966, 1974, 1977, 1983 a 1993.

²⁶⁰ ČSN 01 6910. *Úprava písemností zpracovaných textovými editory*. Praha: Český normalizační institut, 2007, s. 11.

²⁶¹ Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i. *Internetová jazyková příručka*. [online]. Cit. 12. 12. 2015. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz>.

a za ním psát mezeru (ve městě / o městu).²⁶² Mezery kolem lomítka u víceslovných výrazů budeme v rámci výzkumu sledovat.

Odlišně je také v této normě pojednáno o úpravě výrazu s lomítkem, vyjde-li tento znak na konec řádku. Jestliže se na konci řádku nachází výrazy oddělené lomítkem bez mezer, lomítko má být ponecháno na konci řádku. Zároveň je třeba brát ohled na to, že zápis jednotky s lomítkem (např. km/h, Kč/ks) se do dvou řádků nikdy rozdělovat nesmí. Rovněž je normou doporučeno ponechat lomítko na konci řádku i v případě, oddělují-li se výrazy sázené s lomítkem s mezerami. Zcela odlišně a v rozporu např. s *Praktickou typografií* Kočičky a Blažka (2007) stojí tvrzení, že pokud se lomítko nachází na konci řádku, na následujícím řádku se opakovat nemusí, opakování lomítka norma nedoporučuje.²⁶³

Dle Petra Lozana, spoluautora normy ČSN 01 6910, se lomítko při sazbě v grafickém průmyslu, nakladatelstvích a vydavatelstvích často již v praxi neopakuje, norma tak tuto skutečnost reflektuje. Opakování lomítka na začátku řádku není, na rozdíl od spojovníku, kde opakování znaménka na začátku řádku zůstává, z hlediska srozumitelnosti textu potřebné. Ať už se lomítko na začátku dalšího řádku opakuje či neopakuje, nedochází k mylné interpretaci výrazu/textu čtenářem.²⁶⁴

Druhou výraznou oblastí použití lomítka je užití v případě typografického oddělení výrazů či větších textových jednotek. Zde jsou pravidla v námi sledovaném období poměrně konstantní, liší se jen míra explicitnosti či podrobnosti výkladu jednotlivých příruček a to, kolik prostoru tomuto jevu věnují.

Obecně lze konstatovat, že problematika lomítka se v typografických příručkách nevyskytovala v takové míře, jak by se, po vzoru pomlčky či spojovníku, dalo čekat. Lomítko je většinou řazeno mezi speciální a méně užívané znaky, jakými jsou např. hvězdička, apostrof, křížek, paragraf či procenta a promile. Starší příručky, zde např. Nohelova práce z roku 1972, pracují s odlišnou terminologií, příručky novější (Pecina 2011 či Pistorius 2011), poté

²⁶² ČSN 01 6910. *Úprava dokumentů zpracovaných textovými procesory*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2014, s. 17.

²⁶³ Tamtéž, s. 18.

²⁶⁴ LOZAN, Petr. Nová norma stanovuje jak správně zapsat čas, částku či měřítko. Podívejte se na příklady. *Design Portál*, 28. 3. 2015. [online]. Cit. 1. 2. 2016. Dostupné z: <http://www.designportal.cz/nova-norma-stanovuje-jak-spravne-zapsat-cas-castku-ci-meritko-podivejte-se-na-priklady/>.

věnují více prostoru právě frekventované pomlčce a spojovníku a lomítko vůbec nezmiňují.

Bez ohledu na to, zda lomítko odděluje výrazy jednoslovné či víceslovné, se podle normy ČSN 01 6910 a *Internetové jazykové příručky* mají zpravidla psát mezery kolem lomítka při jeho použití ke grafickému oddělení výrazů.²⁶⁵ Grafickým oddělením výrazů je například užití lomítka k oddělení témat v obsahu publikace.²⁶⁶ V praxi se dále jedná o oddělování myšlenek uvnitř řádku (Čas oponou trhnul / změněn svět / kam padlo lidstvo staré...),²⁶⁷ zejména však o úspornou sazbu poezie na řádku, kdy se lomítko taktéž odděluje mezerami z obou stran.²⁶⁸ Pokud sázíme poezii, verše se oddělují jedním lomítkem, strofy lomítky dvěma.²⁶⁹ Naznačují-li dvě lomítka konec sloky nebo odstavce, musí obě stát na stejném řádku.²⁷⁰ Michal Ptáček v seriálu *Sazba & Typografie* uveřejňovaném ve dvanácti číslech časopisu *PC World* během roku 1994 navrhuje užívání dvou lomítek i pro pouhé zdůraznění grafické funkce tohoto znaku.²⁷¹

Lomítko lze použít i velmi nevšedně a originálně, např. ve výtvarné typografii jím lze nahradit kulatou závorku.²⁷² Pop a kol. (1984) dokonce navrhuji užívání lomítka jakožto typografického prvku pro zdůraznění oddělení odstavců při sazbě odstavců za sebou, kdy nový odstavec vždy začíná ve východovém řádku předcházejícího.²⁷³ Nakladatelská a vydavatelská norma z roku 1993 upravující sazbu knih zase doporučuje užívat lomítko při úpravě tiráže. Pokud se jednotlivé části tiráže sázejí do jediného odstavce (bloku), je na místě oddělit je vhodnou grafickou značkou (např. právě lomítkem).²⁷⁴ Norma ČSN 01 6910 z roku 2014 se

²⁶⁵ Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i. *Internetová jazyková příručka*. [online]. Cit. 12. 12. 2015. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz>.

²⁶⁶ LOZAN, Petr, PRAVDOVÁ, Markéta. *Otázky a odpovědi k ČSN 01 6910*. [online]. Cit. 6. 4. 2016. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2014. Dostupné z: http://www.ujc.cas.cz/miranda2/export/sitesavcr/ujc/sys/galerie-download/otazky-a-odpovedi-k-csn-01-6910_2014_ed1.pdf, s. 16.

²⁶⁷ HAVELKA, Jan. *Počítačová typografie pro každého*. Praha: GRADA Publishing, 1995, s. 146.

²⁶⁸ KOČIČKA, Pavel, BLAŽEK, Filip. *Praktická typografie*. Brno: Computer Press, 2007, s. 66.

²⁶⁹ Viz Dančo 1995, s. 37 a 84; Kočíčka a Blažek 2007, s. 66 a ČSN 01 6910 (2007), s. 11.

²⁷⁰ ČSN 01 6910. *Úprava dokumentů zpracovaných textovými procesory*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2014, s. 18.

²⁷¹ PTÁČEK, Michal. *Sazba a typografie*. *PC World*, roč. 1994, č. 6. Praha: IDG Czech, 1994, s. 76.

²⁷² Tamtéž a KOČIČKA, Pavel, BLAŽEK, Filip. *Praktická typografie*. Brno: Computer Press, 2007, s. 67.

²⁷³ POP, Pavel a kol. *Sazba I. Ruční sazba*. Praha: SPN, 1984, s. 68.

²⁷⁴ ČSN 01 0166. *Nakladatelská (vydavatelská) úprava knih a některých dalších druhů neperiodických publikací*. Praha: Český normalizační institut, 1993, s. 12.

nově také zabývá kreativním způsobem užití lomítka, když povoluje používat tento znak při číslování stran.²⁷⁵ Lomítkem je možné oddělit číslo strany od celkového počtu stran v zápatí nebo záhlaví dokumentu, přičemž norma povoluje zápis bez mezer (strana 325/650) i s mezerami (strana 325 / 650), záleží na preferenci uživatele.²⁷⁶

Jak jsme naznačili v průběhu kapitoly, do našeho výzkumu zařazujeme v souvislosti s problematikou lomítka dva jevy: opakování lomítka na dalším řádku v případě dělení a zápis mezer kolem lomítka u víceslovných členů. V souvislosti se stanovením beletristického výzkumného vzorku sice nepředpokládáme, že by se lomítko v knihách vyskytovalo často, nicméně doufáme, že se nám podaří sesbírat data, jež by reflektovala současný úzus sazby tohoto znaku.

Touto teoretickou částí jsme se pokusili přiblížit typografická pravidla týkající se vybraných jevů a na základě oborové literatury deklarovat jejich vývoj od počátku 20. století až do současnosti. V následující empirické části práce ověříme, jak jsou daná pravidla reflektována v současné typografické praxi na vzorku vybraných literárních děl vydaných různými českými nakladateli v roce 2014.

²⁷⁵ LOZAN, Petr. Nová norma stanovuje jak správně zapsat čas, částku či měřítko. Podívejte se na příklady. *Design Portál*, 28. 3. 2015. [online]. Cit. 1. 2. 2016. Dostupné z: <http://www.designportal.cz/nova-norma-stanovuje-jak-spravne-zapsat-cas-castku-ci-meritko-podivejte-se-na-priklady/>.

²⁷⁶ LOZAN, Petr, PRAVDOVÁ, Markéta. *Otázky a odpovědi k ČSN 01 6910*. [online]. Cit. 6. 4. 2016. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2014. Dostupné z: http://www.ujc.cas.cz/miranda2/export/sitesavcr/ujc/sys/galerie-download/otazky-a-odpovedi-k-csn-01-6910_2014_ed1.pdf, s. 16.

12. Metodologie výzkumu

V praktické části této práce prezentujeme výsledky kvantitativního výzkumu provedeného na vzorku současné knižní produkce. Příloha 2 obsahuje tabulku zkoumaných jevů, kterou jsme sestavili na základě poznatků obsažených v teoretické části a na základě vlastní zkušenosti se současnou typografickou a sazečskou praxí. Smyslem výzkumu bylo ověřit v praxi závaznost typografické normy, respektive typografického úzu pocitovaného samotnými grafiky/sazeči (případně redaktory). Výzkum jsme rozdělili do několika částí, přičemž jsme se věnovali jevům na úrovni odstavce, dále východovému řádku, toleranci sirotků a vdov, zajímaly nás taktéž zvyklosti při dělení slov, pravidla vážící se k pomlčce, spojovníku i lomítku.

V neposlední řadě jsme do výzkumu zahrnuli i několik dalších položek, o kterých jsme nepojednali blíže v teoretické části textu, zejména s ohledem na celkový rozsah práce. Do kategorie dalších jevů jsme zařadili a v publikacích zkoumali použití minuskových číslic v textu, dále použití správných uvozovek v knize, toleranci kulatých závorek v dalších kulatých závorkách, taktéž toleranci dvojitých uvozovek v dalších dvojitých uvozovkách i variantu jednoduchých uvozovek ve dvojitých uvozovkách. Rovněž jsme se zaměřili na vyznačování interpunkce ve výrazovém celku a na další, blíže nespecifikovatelné jevy, které se v knize mohly objevit a které jsme předem nepojmenovali.

Jako výzkumný vzorek nám posloužilo celkem 80 náhodně vybraných česky psaných beletristických děl, respektive románů. Jednalo se o původní českou i překladovou literaturu vydanou v roce 2014 různými nakladateli a graficky zpracovanou různými grafiky/sazeči. Pro kompletní seznam zkoumaných knih viz Přílohu 1. Z grafického hlediska šlo o texty nepříznakové, abychom co nejvíce snížili možnost, že konkrétní pravidlo bylo/nebylo respektováno pouze s ohledem na specifika daného textu.

Výzkumný vzorek jsme rozdělili do dvou skupin podle relativní prestižnosti/neprestižnosti nakladatele. Není pochopitelně možné jednoznačně a objektivně označit nakladatele za „prestižního“ či „neprestižního“, snažili jsme se pouze postavit proti sobě na jedné straně tradiční zavedené značky investující do vlastní image a prezentující navenek zájem o kvalitu produkce a na straně druhé okrajová nakladatelství orientovaná na komerční triviální literaturu, na příležitostné

tisky, zájmové tisky apod. Mezi „prestižní“ nakladatele jsme zařadili následující značky: Host, Argo, Torst, Druhé město, JOTA, Mladá fronta, Plus, Panteon, Kniha Zlín, Triáda a MOBA. V rámci druhé, „neprestižní“ skupiny nakladatelů, jsme zkoumali knižní produkci nakladatelství Baronet, Nakladatelství Brána, Vydavatelství Víkend, dále jsme sem zařadili Fantom Print, Motto, Garamond, Domino, Nakladatelství XYZ a vždy po jednom díle vydaném jednak vlastním nákladem (v případě Tomáše J. Bahounka OP a Tomáše Růžičky), jednak v nakladatelství NF Distribuce, s. r. o., a Carpe Diem.

Každé nakladatelství bylo v našem výzkumu zastoupeno třemi až šesti knihami, kromě skupiny ostatních knih, kde byl každý nakladatel zastoupen právě jednou. Dále jsme se snažili, aby byla každá kniha graficky upravena jiným grafikem, nicméně ne vždy se nám to podařilo. V praxi jsme se několikrát setkali s případem, kdy byla grafická úprava knih zadávána externě grafickému studiu, jindy zase nakladatelství úzce spolupracovalo s jedním, dvěma grafiky. Přesto si myslíme, že škála grafiků/sazečů je dostatečně široká na to, abychom dokázali postihnout rozmanitost úpravy knih na současném knižním trhu.

V případě, že se jméno konkrétního grafika vyskytovalo ve výzkumu u více knih jednoho nakladatele, sloučili jsme jeho hodnoty do jedné položky podle převažující tendence ctít nebo nectít každé konkrétní pravidlo, takže při statistickém vyhodnocení dat už figuroval ve vzorku pouze jednou. Takto došlo k redukci vzorku z 80 knižních titulů na 56 knižních titulů, přičemž každý titul byl nyní zpracován jiným grafikem. Dané opatření mělo za účel eliminovat zkreslení výsledků několikerým zastoupením identického grafického rukopisu.

Fakt, že se ve výzkumném vzorku vyskytly několikrát výstupy téhož grafika, nás vedl k pokusu ověřit konzistenci preferencí a respektování uзуálních pravidel či normy i v rámci jednoho grafického stylu, tedy uvnitř množiny prací jednoho autora sazby.

Dále nás zajímala konzistence v grafickém přístupu uvnitř jednotlivých nakladatelských značek a také to, zda některá nakladatelství původně klasifikovaná jako „prestižní“ nejeví známky „neprestižního“ grafického přístupu a naopak. Takové zjištění by pak mohlo zpětně revidovat naši původní klasifikaci, respektive při komplexním vyhodnocení dat bychom mohli dospět i k sestavení škály nakladatelů založené na míře rigidnosti dodržování pravidel sazby. V takovém případě si však musíme uvědomit i to, že rigidnost dodržování jednotlivých

pravidel není automaticky rovna „prestižnosti“ ani pomyslnému „ideálnímu“ grafickému přístupu. Vyjadřuje pouze fakt znalosti normy a úzu a lpění na jejich dodržování.

K vyhodnocení dat získaných excerpcí do souhrnné tabulky v excelu byly následně použity kontingenční tabulky a z nich generované dílčí tabulky. Pro ověření statistické významnosti rozdílu mezi skupinou „prestižních“ a „neprestižních“ nakladatelů jsme použili Z-test, který je vhodný pro menší výzkumné vzorky (populace menší než 30), a to při hladině alfa 0,05.

13. Úprava vzorku grafiků zahrnutých do analýzy

Před samotnou interpretací námi sesbíraných dat jsme výzkumný vzorek upravili do takové podoby, aby byl jeho výsledek statisticky co nejrelevantnější. Pokud se tedy u jednoho nakladatelství objevovalo třikrát a více jméno jednoho grafika, který danou publikaci vysázel, zprůměrovali jsme jeho práci takovým způsobem, abychom nadále místo např. tří položek pracovali s položkou jednou, jež má sloužit jako reprezentativní vzorek práce daného grafika. Takto jsme postupovali u jména Jaroslava Bulíčka (Host), Pavla Růta (Argo), David Balihara (Torst), Bedřicha Vémoly (Druhé město), Veroniky Cágové (JOTA), Luboše Drtiny (Paseka), Jany Vysoké (Mladá fronta) a ze skupiny neprestížních nakladatelů se jménem Miloslava Hůlovce (Vydavatelství Víkend), Libora Marchlíka (Fantom Print) a Dušana Žárského (Domino). Do statistického vyhodnocení byl tedy poté daný grafik zahrnut pouze jednou, přičemž byl reprezentován svým jedním dílem, získaným zprůměrováním převažujících hodnot.

Ještě je nutné zmínit, že u některých nakladatelství jsme se setkali s tím, že grafická úprava knih byla zadávána externě grafickým studiím, přičemž se i tato mohla opakovat třikrát a výše. V takovém případě jsme však práci grafického studia neprůměrovali, jelikož si nemůžeme být jisti, že sazbu prováděl vždy jeden a ten samý grafik, což je zásadní fakt, který chceme při našem výzkumu zejména zohlednit.

V následujícím textu podrobíme analýze a následné interpretaci práci zmiňovaných deseti grafiků, jejichž jmen se dotklo ono průměrování. Výstupem této části nám bude zjištění, zda se daný grafik chová při sazbě spíše konstantně, či naopak nekonstantně, tedy zda (ne)dodržení určitého jevu můžeme považovat za jeho individuální sazečský rukopis.

Legenda k tabulkám

- x = ano, jev se v knize vyskytoval a byl dodržován
- y = ne, jev v knize nebyl dodržován
- n = jev nebyl v knize vůbec zastoupen

Tabulka 1: Grafická tvorba Jaroslava Bulíčka

	JEV	1Host Bulíček P	2Host Bulíček P	3Host Bulíček P	průměr
odstavcová zarážka	x	x	x	x	x
východový řádek kratší než odstavcová zarážka	y	y	y	y	y
mezera na konci východového řádku menší než odstavcová zarážka	x	y	x	x	x
východový řádek obsahuje jen část posledního rozděleného slova	y	y	x	y	y
grafický prvek místo odstavcové zarážky	y	y	y	y	y
oddělení odstavce prázdným řádkem	y	y	y	y	y
bez odstavcové zarážky	y	y	y	y	y
předsazený text	y	y	y	y	y
oddělení odstavců grafickým prvkem na samostatném řádku	y	y	y	y	y
nový odstavec ve východu odstavce předcházejícího	y	y	y	y	y
první odstavec pod nadpisem bez zarážky	x	x	x	x	x
tolerance vdov	y	y	y	y	y
sírotek v sazbě	y	y	y	y	y
dělení dvou a více slabičných slov dodržuje pravidlo min. dva znaky na konci řádku a tři na začátku řádku	y	y	x	y	y
dělení při zběžném čtení neobvyklé či vysloveně chybné	y	y	y	y	y
počet dělení pod sebou	x	x	x	x	x
tolerance a na konci řádku	y	y	y	y	y
dělení slov mezi stranami vně dvojstrany	y	y	y	y	y
dělení slov mezi stranami uvnitř dvojstrany	y	y	y	y	y
dělení slov v nadpisech (uvést, zda nadpis v bloku nebo na praporek)	y	n	n	n	n
tolerance předložek a spojek na konci řádku v nadpisech	y	n	n	n	n
dělení slov ve specifických částech textu (seznam lit., výčty, pozn. pod čarou; odborná lit.) (uvést blok/praporek)	n	n	n	n	n
střídání n-pomlčky a m-pomlčky systematické (poznačit, jaký je systém)	n	n	n	n	n
střídání n-pomlčky a m-pomlčky nesystematické (chybné, z nedbalosti)	n	n	n	n	n
v celé knize používána m-pomlčka, n-pomlčka nikoli	x	x	x	x	x
pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek tolerovaná na konci řádku	x	x	n	x	x
pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek tolerovaná na začátku řádku	y	y	n	y	y
přímá řeč uvozena pomlčkou	y	y	y	y	y
přímá řeč uvozena uvozovkami	y	x	x	x	x
špatně použitá pomlčka (záměna se spojovníkem)	y	y	y	y	y
opakování spojovníku v místě dělení	n	n	n	n	n
špatně použitý spojovník (záměna s pomlčkou)	y	y	y	y	y
opakování lomítka v místě dělení	n	n	n	n	n
použití minuskových číslíc v textu	y	x	x	x	x
tolerování závorek (kulaté v kulatých)	n	n	n	n	n
uvozovky (dvojitě ve dvojitých)	n	n	n	n	n
uvozovky (jednoduché ve dvojitých)	n	n	n	n	n
vyznačování interpunkce ve výrazovém celku (nějaký výčet v kurzivě, a jestli je interpunkce taky v kurzivě nebo není)	n	n	n	n	n
chybné uvozovky (anglické v českém textu; dvojitě přímý)	y	y	y	y	y

Grafik Jaroslav Bulíček (Host) byl v našem výzkumném vzorku zastoupen celkem třemi knihami. V takovém případě nás tedy zajímalo, zda se od sebe jím upravované publikace liší, nebo zda grafik dodržuje určitá pravidla konstantně.

Při pohledu na danou tabulku můžeme na úrovni odstavce konstatovat, že Bulíček preferuje použití odstavcové zarážky, první odstavec pod nadpisem však neodsazuje. Podporuje tak současný trend eliminace zbytečných signálů na úrovni odstavce, které mohou čtenáře při četbě rušit. Zároveň také v sazbě ponechává kratší východový řádek, než je velikost zarážky, a ve dvou ze třech případů rovněž zanechával na konci východového řádku mezeru, která byla menší než samotná zarážka. Se stejnou četností jsme také zaznamenali výskyt části posledního rozděleného slova na východovém řádku.

Bulíček v sazbě netoleruje sirotky ani vdovy, stejně jako minuskové „a“ na konci řádku. Slova v textu dělí, ne vždy však dodržuje pravidlo pro dělení dvou a víceslabičných slov, na začátku nového řádku se tedy u něj vyskytují i méně než tři písmena. Slova však nedělí vně ani uvnitř dvojstrany či v nadpisech.

Na základě excerptu můžeme konstatovat, že v knižní sazbě preferuje delší m-pomlčky, které sází výhradně, nestřídá je s n-pomlčkami. Pomlčku dále toleruje na konci řádku, na začátku však nikoliv. V souvislosti se spojovníkem či lomítkem jsme nezaznamenali výskyt zkoumaných jevů v textech, stejně jako v případě tolerance závorek či uvozovek. Ve dvou ze třech případů Bulíček v sazbě použil minuskové číslice.

Souhrnem tedy můžeme tvrdit, že Bulíčková grafická tvorba je víceméně konstantní a pravidla, která v sazbě dodržuje, jsou neměnná. V případě většiny jevů jsme zaznamenali shodu ve všech třech publikacích, což svědčí o grafické práci na stále stejné úrovni.

Tabulka 2: Grafická tvorba Pavla Růta

	JEV	1Argo Růt P	2Argo Růt P	3Argo Růt P	průměr
odstavcová zarážka	x	x	x	x	x
východový řádek kratší než odstavcová zarážka	y	y	y	y	y
mezera na konci východového řádku menší než odstavcová zarážka	y	x	y	y	y
východový řádek obsahuje jen část posledního rozděleného slova	x	y	x	x	x
grafický prvek místo odstavcové zarážky	y	y	x	y	y
oddělení odstavce prázdným řádkem	x	x	y	x	x
bez odstavcové zarážky	y	y	y	y	y
předsazený text	y	y	y	y	y
oddělení odstavců grafickým prvkem na samostatném řádku	y	y	y	y	y
nový odstavec ve východu odstavce předcházejícího	y	y	y	y	y
první odstavec pod nadpisem bez zarážky	y	x	x	x	x
tolerance vdov	y	y	y	y	y
sírotek v sazbě	y	y	y	y	y
dělení dvou a více slabičných slov dodržuje pravidlo min. dva znaky na konci řádku a tři na začátku řádku	x	x	x	x	x
dělení při zběžném čtení neobvyklé či vysloveně chybné	y	y	y	y	y
počet dělení pod sebou	x	x	x	x	x
tolerance a na konci řádku	y	y	y	y	y
dělení slov mezi stranami vně dvojstrany	y	y	y	y	y
dělení slov mezi stranami uvnitř dvojstrany	y	y	y	y	y
dělení slov v nadpisech (uvést, zda nadpis v bloku nebo na praporek)	n	n	n	n	n
tolerance předložek a spojek na konci řádku v nadpisech	n	n	n	n	n
dělení slov ve specifických částech textu (seznam lit., výčty, pozn. pod čarou; odborná lit.) (uvést blok/praporek)	n	n	n	n	n
střídání n-pomlčky a m-pomlčky systematické (poznačit, jaký je systém)	n	n	n	n	n
střídání n-pomlčky a m-pomlčky nesystematické (chybné, z nedbalosti)	n	n	n	n	n
v celé knize používána m-pomlčka, n-pomlčka nikoli	x	y	y	y	y
pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek tolerovaná na konci řádku	x	x	x	x	x
pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek tolerovaná na začátku řádku	y	y	y	y	y
přímá řeč uvozena pomlčkou	y	y	y	y	y
přímá řeč uvozena uvozovkami	x	x	x	x	x
špatně použitá pomlčka (záměna se spojovníkem)	y	y	y	y	y
opakování spojovníku v místě dělení	n	n	x	n	n
špatně použitý spojovník (záměna s pomlčkou)	n	y	y	y	y
opakování lomítka v místě dělení	n	n	n	n	n
použití minuskových číslic v textu	n	y	x	x	x
tolerování závorek (kulaté v kulatých)	n	n	n	n	n
uvozovky (dvojitě ve dvojitých)	n	n	n	n	n
uvozovky (jednoduché ve dvojitých)	n	n	x	n	n
vyznačování interpunkce ve výrazovém celku (nějaký výčet v kurzivě, a jestli je interpunkce taky v kurzivě nebo není)	n	n	n	n	n
chybné uvozovky (anglické v českém textu; dvojitě primy)	y	y	y	y	y

Grafická práce Pavla Růta (Argo) byla v námi zkoumaných knihách zastoupena celkem třikrát. Růt ve všech případech pracuje s odstavcovou zarážkou, první řádek pod nadpisem však zpravidla neodsazuje, shodně jako Bulíček. V jeho sazbě se nesetkáváme s kratším východovým řádkem, než byla velikost odstavcové zarážky. Rovněž mezera na konci východového řádku byla ve dvou ze třech případů dodržována delší než zarážka a na zmiňovaném řádku se se stejnou četností vyskytovala pouze část posledního rozděleného slova. Na základě údajů tabulky však vidíme, že tato část rozděleného slova musela být delší než samotná zarážka.

Růt v sazbě netoleruje vdovy ani sirotky a dodržuje pravidla pro dělení slov, přičemž slova nedělí vně ani uvnitř dvojstrany. V žádném případě neponechal na konci řádku minuskové „a“. V jím upravených knihách jsme se nesetkali se systematickým střídáním m- a n-pomlčky a pomlčku jako takovou toleruje pouze na konci řádku, na začátku nikdy. V souvislosti s dalšími znaménky či jevy jsme v jeho grafickém rukopise nezaznamenali žádnou výraznou odchylku.

Jelikož bylo v Růtem upravených knihách obvyklé, že s daným jevem pracoval stejně napříč zkoumanými publikacemi, shrnujeme, že práce tohoto grafika je neměnná a pravidla, jež ve své úpravě ctí, konstantní.

Tabulka 3: Grafická tvorba Davida Balihara

JEV

	1Torst Balihar P	2Torst Balihar P	3Torst Balihar P	4Torst Balihar P	5Torst Balihar P	průměr
odstavcová zarážka	x	x	y	x	x	x
východový řádek kratší než odstavcová zarážka	y	y	y	y	y	y
mezera na konci východového řádku menší než odstavcová zarážka	x	y	y	y	y	y
východový řádek obsahuje jen část posledního rozděleného slova	y	y	y	x	y	y
grafický prvek místo odstavcové zarážky	y	y	y	y	y	y
oddělení odstavce prázdným řádkem	y	y	x	x	x	x
bez odstavcové zarážky	y	y	x	y	y	y
předsazený text	y	y	y	y	y	y
oddělení odstavců grafickým prvkem na samostatném řádku	x	y	y	x	y	y
nový odstavec ve východu odstavce předcházejícího	y	y	y	y	y	y
první odstavec pod nadpisem bez zarážky	y	x	x	x	x	x
tolerance vdov	y	y	y	y	y	y
sirotek v sazbě	y	y	y	y	y	y
dělení dvou a více slabičných slov dodržuje pravidlo min. dva znaky na konci řádku a tři na začátku řádku	x	x	x	x	x	x
dělení při zběžném čtení neobvyklé či vysloveně chybné	y	y	y	y	y	y
počet dělení pod sebou	x	x	x	x	x	x
tolerance a na konci řádku	y	y	y	n	n	y
dělení slov mezi stranami vně dvojstrany	y	y	y	y	x	y
dělení slov mezi stranami uvnitř dvojstrany	y	y	y	y	x	y
dělení slov v nadpisech (uvést, zda nadpis v bloku nebo na praporek)	y	y	y	y	y	y
tolerance předložek a spojek na konci řádku v nadpisech	y	y	y	y	y	y
dělení slov ve specifických částech textu (seznam lit., výčty, pozn. pod čarou; odborná lit.) (uvést blok/praporek)	x	y	n	n	n	n
střídání n-pomlčky a m-pomlčky systematické (poznačit, jaký je systém)	x	n	n	n	n	n
střídání n-pomlčky a m-pomlčky nesystematické (chybné, z nedbalosti)	n	n	n	n	n	n
v celé knize používána m-pomlčka, n-pomlčka nikoli	x	y	y	y	y	y
pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek tolerovaná na konci řádku	x	x	x	y	x	x
pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek tolerovaná na začátku řádku	y	y	y	y	y	y
přímá řeč uvozena pomlčkou	y	y	y	y	y	y
přímá řeč uvozena uvozovkami	x	x	x	x	x	x
špatně použitá pomlčka (záměna se spojovníkem)	y	y	y	y	y	y
opakování spojovníku v místě dělení	n	n	n	n	n	n
špatně použitý spojovník (záměna s pomlčkou)	y	y	y	y	y	y
opakování lomítka v místě dělení	x	n	n	n	n	n
použití minuskových číslic v textu	y	y	y	y	n	y
tolerování závorek (kulaté v kulatých)	n	n	n	n	n	n
uvozovky (dvojitě ve dvojitých)	n	n	n	n	n	n
uvozovky (jednoduché ve dvojitých)	n	n	n	n	n	n
vyznačování interpunkce ve výrazovém celku (nějaký výčet v kurzivě, a jestli je interpunkce taky v kurzivě nebo není)	y	n	n	n	n	n
chybné uvozovky (anglické v českém textu; dvojitě primy)	y	y	y	y	y	y

David Balihar (Torst) byl v námi zvoleném výzkumném vzorku zastoupen celkem pětkrát. Na základě zjištěných dat můžeme konstatovat, že i tento grafik preferuje na rovině odstavcové sazby použití odstavcové zarážky, nicméně ne u prvního odstavce pod nadpisem, kdy ve čtyřech z pěti případů text neodrážel. Podobně jako Bulíček či Růt tedy i Balihar rezignuje na zbytečné signály směrem ke čtenáři, jež by mohly narušovat soudržnost textu.

V souvislosti s východovým řádkem jsme shledali nulovou toleranci k východovému řádku kratšímu než odstavcová zarážka. Mezera na konci východového řádku nebyla taktéž nikdy menší než zarážka a na posledním řádku odstavce se zpravidla neobjevovala pouze část rozděleného slova.

Balihar v sazbě nezanechával sirotky, vdovy ani „a“ na konci řádku a dodržoval pravidla pro správné dělení slov. Slova navíc nedělil ani vně ani uvnitř dvojstrany a v nadpisech.

Více než s m-pomlčkou pracoval s kratší n-pomlčkou, a tento znak obecně toleroval na konci řádku, na začátku však nikoliv. V souvislosti se spojovníkem, lomítkem a dalšími jevy jsme nezjistili nic překvapivého, jelikož tyto znaky v jeho rukopise spíše zastoupeny nebyly.

Při pohledu na výše uvedenou tabulku shrňme, že všudypřítomná nadpoloviční shoda u všech jevů je faktem, jenž svědčí o Baliharově konstantní grafické práci.

Tabulka 4: Grafická tvorba Bedřicha Vémoly

	JEV	1Druhé město Vémola P	2Druhé město Vémola P	3Druhé město Vémola P	průměr
odstavcová zarážka	x	x	x	x	x
východový řádek kratší než odstavcová zarážka	y	y	y	y	y
mezera na konci východového řádku menší než odstavcová zarážka	x	x	x	x	x
východový řádek obsahuje jen část posledního rozděleného slova	y	x	x	x	x
grafický prvek místo odstavcové zarážky	y	y	y	y	y
oddělení odstavce prázdným řádkem	y	y	x	y	y
bez odstavcové zarážky	y	y	y	y	y
předsazený text	y	y	y	y	y
oddělení odstavců grafickým prvkem na samostatném řádku	y	y	y	y	y
nový odstavec ve východu odstavce předcházejícího	y	y	y	y	y
první odstavec pod nadpisem bez zarážky	x	x	x	x	x
tolerance vdov	y	y	y	y	y
širotek v sazbě	y	y	y	y	y
dělení dvou a více slabičných slov dodržuje pravidlo min. dva znaky na konci řádku a tři na začátku řádku	y	x	x	x	x
dělení při zběžném čtení neobvyklé či vysloveně chybné	y	y	y	y	y
počet dělení pod sebou	x	x	x	x	x
tolerance a na konci řádku	y	y	y	y	y
dělení slov mezi stranami vně dvojstrany	y	y	y	y	y
dělení slov mezi stranami uvnitř dvojstrany	x	x	x	x	x
dělení slov v nadpisech (uvést, zda nadpis v bloku nebo na praporek)	y	y	n	y	y
tolerance předložek a spojek na konci řádku v nadpisech	n	y	n	n	n
dělení slov ve specifických částech textu (seznam lit., výčty, pozn. pod čarou; odborná lit.) (uvést blok/praporek)	n	n	n	n	n
střídání n-pomlčky a m-pomlčky systematické (poznačit, jaký je systém)	n	x	n	n	n
střídání n-pomlčky a m-pomlčky nesystematické (chybné, z nedbalosti)	n	n	n	n	n
v celé knize používána m-pomlčka, n-pomlčka nikoli	y	x	x	x	x
pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek tolerovaná na konci řádku	n	n	x	n	n
pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek tolerovaná na začátku řádku	n	n	n	n	n
přímá řeč uvozena pomlčkou	y	y	y	y	y
přímá řeč uvozena uvozovkami	x	x	x	x	x
špatně použitá pomlčka (záměna se spojovníkem)	y	y	y	y	y
opakování spojovníku v místě dělení	x	x	x	x	x
špatně použitý spojovník (záměna s pomlčkou)	y	y	y	y	y
opakování lomítka v místě dělení	n	n	n	n	n
použití minuskových číslic v textu	n	y	n	n	n
tolerování závorek (kulaté v kulatých)	n	n	n	n	n
uvozovky (dvojitě ve dvojitých)	n	n	n	n	n
uvozovky (jednoduché ve dvojitých)	n	n	n	n	n
vyznačování interpunkce ve výrazovém celku (nějaký výčet v kurzivě, a jestli je interpunkce taky v kurzivě nebo není)	n	n	n	n	n
chybné uvozovky (anglické v českém textu; dvojitě primy)	y	y	y	y	y

V našem výzkumném vzorku jsme dále analyzovali knižní úpravu Bedřicha Vémoly (Druhé město). Vémola nový odstavec zaznačuje odstavcovou zarážkou, ovšem jen v případě, pokud se nenachází bezprostředně pod nadpisem. V jeho knihách jsme se neseťkali s tím, že by ponechal kratší východový řádek než odstavcovou zarážku, naopak mezera na konci posledního řádku odstavce byla kratší než zarážka vždy. U dvou knih se na stejném řádku objevila jen část posledního rozděleného slova.

V jeho sazbě jsme nezaznamenali toleranci parchantů. Co se dělení slov týče, v jednom ze tří případů Vémola nedodržel pravidlo pro dělení dvou a víceslabičných slov, na začátku nového řádku se tedy objevovaly méně než tři doporučené znaky. Slova tento grafik dělil uvnitř dvojstrany, vně dvojstrany však nikdy.

Ve dvou publikacích byla v sazbě použita delší m-pomlčka, neseťkali jsme se však s tím, že by se vyskytovala systematicky na začátcích či koncích řádků. Pouze v jednom případě se pomlčka objevila na konci řádku, naopak jednoznačnou spojku „a“ Vémola na konci řádku netoleroval v žádném ze zkoumaných textů. Spojovník se ve všech třech případech opakoval na začátku dalšího řádku, pokud se jednalo o případ dělení slova v místě spojovníku.

Na základě naší excerptce jsme došli ke zjištění, že Vémola s většinou jevů nakládal při knižní úpravě bez výjimky stejně. Použití týchž pravidel u všech zkoumaných publikací nás proto vede k závěru, že i Vémolu řadíme ke grafikům, již se vyznačují jistou stálostí sazby.

Tabulka 5: Grafická tvorba Veroniky Cágové

	JEV	1JOTA Cágová P	2JOTA Cágová P	3JOTA Cágová P	průměr
odstavcová zarážka	x	x	x	x	x
východový řádek kratší než odstavcová zarážka	x	y	y	y	y
mezera na konci východového řádku menší než odstavcová zarážka	x	x	x	x	x
východový řádek obsahuje jen část posledního rozděleného slova	y	y	y	y	y
grafický prvek místo odstavcové zarážky	y	y	x	y	y
oddělení odstavce prázdným řádkem	y	y	x	y	y
bez odstavcové zarážky	y	y	y	y	y
předsazený text	y	y	y	y	y
oddělení odstavců grafickým prvkem na samostatném řádku	n	x	y	x	x
nový odstavec ve východu odstavce předcházejícího	n	y	y	y	y
první odstavec pod nadpisem bez zarážky	x	x	x	x	x
tolerance vdov	y	y	y	y	y
sirotek v sazbě	y	y	y	y	y
dělení dvou a více slabičných slov dodržuje pravidlo min. dva znaky na konci řádku a tři na začátku řádku	x	x	x	x	x
dělení při zběžném čtení neobvyklé či vysloveně chybné	y	y	y	y	y
počet dělení pod sebou	x	x	x	x	x
tolerance a na konci řádku	y	y	y	y	y
dělení slov mezi stranami vně dvojstrany	y	y	y	y	y
dělení slov mezi stranami uvnitř dvojstrany	y	y	y	y	y
dělení slov v nadpisech (uvést, zda nadpis v bloku nebo na praporek)	n	y	n	n	n
tolerance předložek a spojek na konci řádku v nadpisech	n	n	n	n	n
dělení slov ve specifických částech textu (seznam lit., výčty, pozn. pod čarou; odborná lit.) (uvést blok/praporek)	n	n	y	n	n
střídání n-pomlčky a m-pomlčky systematické (poznačit, jaký je systém)	n	n	n	n	n
střídání n-pomlčky a m-pomlčky nesystematické (chybné, z nedbalosti)	n	n	n	n	n
v celé knize používána m-pomlčka, n-pomlčka nikoli	y	y	y	y	y
pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek tolerovaná na konci řádku	x	n	n	n	n
pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek tolerovaná na začátku řádku	n	n	x	n	n
přímá řeč uvozena pomlčkou	y	y	y	y	y
přímá řeč uvozena uvozovkami	x	x	x	x	x
špatně použitá pomlčka (záměna se spojovníkem)	y	y	y	y	y
opakování spojovníku v místě dělení	n	x	n	n	n
špatně použitý spojovník (záměna s pomlčkou)	y	y	y	y	y
opakování lomítka v místě dělení	n	n	n	n	n
použití minuskových číslic v textu	n	y	y	y	y
tolerování závorek (kulaté v kulatých)	n	n	n	n	n
uvozovky (dvojitě ve dvojitých)	y	n	y	y	y
uvozovky (jednoduché ve dvojitých)	x	n	x	x	x
vyznačování interpunkce ve výrazovém celku (nějaký výčet v kurzivě, a jestli je interpunkce taky v kurzivě nebo není)	x	n	n	n	n
chybné uvozovky (anglické v českém textu; dvojitě primy)	y	y	y	y	y

Veronika Cágová (JOTA) byla v našem výzkumu zastoupena taktéž třemi knihami. I tato grafická preferuje sazbu s odstavcovou zarážkou s tím, že ve všech případech první odstavec pod nadpisem nezaráží. U jedné publikace jsme narazili na kratší východový řádek, než byla velikost odstavcové zarážky, přičemž ve všech textech se vyskytovala na konci tohoto řádku i mezera menší než zarážka.

Cágová slova v sazbě dělila ve všech případech dle pravidel. Na přelomu stránek knihy, tedy uvnitř i vně dvojstrany, jsme dělení slov v sazbě nezaznamenali. Rovněž na východovém řádku se ani v jedné knize neobjevila pouze část rozděleného slova.

Stejně jako předchozí zmiňovaní, ani Cágová v sazbě netoleruje vdovy a sirotky či „a“ na konci řádku. V žádné ze zkoumaných publikací jsme nezaznamenali střídání m- a n-pomlčky, pomlčky se ovšem v sazbě příliš nevyskytovaly. Pouze v jedné knize jsme objevili pomlčku ponechanou na konci řádku, jednou taktéž na začátku řádku.

Ačkoliv u Cágové nebyla řada jevů vůbec zastoupená, kvůli čemuž její sazbu nemůžeme posuzovat tak komplexně jako publikace předchozích grafiků, neshledali jsme v její grafické práci zásadnější výkyvy. Proto i sazbu této graficky hodnotíme jako stabilní a založenou na víceméně konstantně dodržovaných pravidlech.

Tabulka 6: Grafická tvorba Luboše Drtiny

	JEV	1Paseka Drтина P	2Paseka Drтина P	3Paseka Drтина P	průměr
odstavcová zarážka	x	x	x	x	x
východový řádek kratší než odstavcová zarážka	y	y	y	y	y
mezera na konci východového řádku menší než odstavcová zarážka	y	y	x	y	y
východový řádek obsahuje jen část posledního rozděleného slova	y	x	y	y	y
grafický prvek místo odstavcové zarážky	y	y	y	y	y
oddělení odstavce prázdným řádkem	x	y	y	y	y
bez odstavcové zarážky	x	y	y	y	y
předsazený text	y	y	y	y	y
oddělení odstavců grafickým prvkem na samostatném řádku	y	x	y	y	y
nový odstavec ve východu odstavce předcházejícího	y	y	y	y	y
první odstavec pod nadpisem bez zarážky	x	x	x	x	x
tolerance vdov	y	y	y	y	y
sírotek v sazbě	y	y	y	y	y
dělení dvou a více slabičných slov dodržuje pravidlo min. dva znaky na konci řádku a tři na začátku řádku	x	x	x	x	x
dělení při zběžném čtení neobvyklé či vysloveně chybné	y	y	y	y	y
počet dělení pod sebou	x	x	x	x	x
tolerance a na konci řádku	y	y	y	y	y
dělení slov mezi stranami vně dvojstrany	y	y	y	y	y
dělení slov mezi stranami uvnitř dvojstrany	y	y	y	y	y
dělení slov v nadpisech (uvést, zda nadpis v bloku nebo na praporek)	n	n	y	n	n
tolerance předložek a spojek na konci řádku v nadpisech	n	n	y	n	n
dělení slov ve specifických částech textu (seznam lit., výčty, pozn. pod čarou; odborná lit.) (uvést blok/praporek)	n	n	n	n	n
střídání n-pomlčky a m-pomlčky systematické (poznačit, jaký je systém)	n	n	n	n	n
střídání n-pomlčky a m-pomlčky nesystematické (chybné, z nedbalosti)	n	n	n	n	n
v celé knize používána m-pomlčka, n-pomlčka nikoli	y	y	y	y	y
pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek tolerovaná na konci řádku	x	x	x	x	x
pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek tolerovaná na začátku řádku	y	n	x	x	x
přímá řeč uvozena pomlčkou	y	y	y	y	y
přímá řeč uvozena uvozovkami	x	x	x	x	x
špatně použitá pomlčka (záměna se spojovníkem)	y	y	y	y	y
opakování spojovníku v místě dělení	n	x	n	n	n
špatně použitý spojovník (záměna s pomlčkou)	y	y	y	y	y
opakování lomítka v místě dělení	n	n	n	n	n
použití minuskových číslic v textu	y	y	n	y	y
tolerování závorek (kulaté v kulatých)	n	n	n	n	n
uvozovky (dvojitě ve dvojitých)	n	n	n	n	n
uvozovky (jednoduché ve dvojitých)	n	n	n	n	n
vyznačování interpunkce ve výrazovém celku (nějaký výčet v kurzivě, a jestli je interpunkce taky v kurzivě nebo není)	n	n	n	n	n
chybné uvozovky (anglické v českém textu; dvojitě primy)	y	y	y	y	y

Sazbu Luboše Drtiny (Paseka) jsme v našem výzkumu podrobili analýze celkem třikrát. Autor shodně jako předchozí zmiňovaní používá odstavcovou zarážku a jeho řešení východového řádku vypadá následovně: Východový řádek nebyl nikdy kratší než odstavcová zarážka, u jednoho textu jsme se setkali s případem, kdy byla mezera na konci posledního řádku odstavce menší než zarážka, a rovněž jedno zastoupení měl výskyt posledního rozděleného slova na východovém řádku. Také Drtina preferuje neupozorňovat na začátek nového odstavce zbytečně výrazně a první odstavec pod nadpisem zásadně neodráží.

V sazbě nenechává sirotky a neseťkali jsme se ani s tolerancí vdov. Slova tento grafik dělí dle pravidel ve všech publikacích, nikdy však vně a uvnitř dvojstrany. Minuskovou spojku „a“ na konci řádků neponechává.

Drtina ve všech knihách preferoval práci s n-pomlčkou, již toleroval na konci řádku v každém ze zkoumaných textů. V jedné sazbě jsme se setkali s ponecháním pomlčky na začátku řádku. Pokud se v sazbě objevil spojovník a bylo potřeba v tomto místě slovo dělit, opakoval znaménko na dalším řádku.

Na základě dat z uvedené tabulky zařazujeme Drtinu po vzoru Bulíčka, Růta, Balihara, Vémoly i Cágové mezi grafiky prokazující konstantní grafický rukopis.

Tabulka 7: Grafická tvorba Jany Vysoké

	JEV	1Mladá fronta Vysoká P	2Mladá fronta Vysoká P	3Mladá fronta Vysoká P	průměr
odstavcová zarážka	x	x	x	x	x
východový řádek kratší než odstavcová zarážka	x	y	x	x	x
mezera na konci východového řádku menší než odstavcová zarážka	x	x	x	x	x
východový řádek obsahuje jen část posledního rozděleného slova	x	x	x	x	x
grafický prvek místo odstavcové zarážky	y	x	y	y	y
oddělení odstavce prázdným řádkem	x	y	y	y	y
bez odstavcové zarážky	y	y	y	y	y
předsazený text	y	y	y	y	y
oddělení odstavců grafickým prvkem na samostatném řádku	y	x	x	x	x
nový odstavec ve východu odstavce předcházejícího	y	y	y	y	y
první odstavec pod nadpisem bez zarážky	x	x	x	x	x
tolerance vdov	y	y	y	y	y
sirotek v sazbě	y	y	y	y	y
dělení dvou a více slabičných slov dodržuje pravidlo min. dva znaky na konci řádku a tři na začátku řádku	x	x	x	x	x
dělení při zběžném čtení neobvyklé či vysloveně chybné	y	y	y	y	y
počet dělení pod sebou	x	x	x	x	x
tolerance a na konci řádku	y	y	y	y	y
dělení slov mezi stranami vně dvojstrany	y	y	y	y	y
dělení slov mezi stranami uvnitř dvojstrany	y	y	y	y	y
dělení slov v nadpisech (uvést, zda nadpis v bloku nebo na praporek)	n	n	n	n	n
tolerance předložek a spojek na konci řádku v nadpisech	n	n	n	n	n
dělení slov ve specifických částech textu (seznam lit., výčty, pozn. pod čarou; odborná lit.) (uvést blok/praporek)	n	n	n	n	n
střídání n-pomlčky a m-pomlčky systematické (poznáčit, jaký je systém)	n	n	n	n	n
střídání n-pomlčky a m-pomlčky nesystematické (chybné, z nedbalosti)	n	n	n	n	n
v celé knize používána m-pomlčka, n-pomlčka nikoli	n	y	y	y	y
pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek tolerovaná na konci řádku	n	x	x	x	x
pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek tolerovaná na začátku řádku	n	n	n	n	n
přímá řeč uvozena pomlčkou	y	y	n	y	y
přímá řeč uvozena uvozovkami	x	x	x	x	x
špatně použitá pomlčka (záměna se spojovníkem)	n	y	x	x	x
opakování spojovníku v místě dělení	n	n	n	n	n
špatně použitý spojovník (záměna s pomlčkou)	n	y	y	y	y
opakování lomítka v místě dělení	n	n	n	n	n
použití minuskových číslic v textu	y	x	x	x	x
tolerování závorek (kulaté v kulatých)	n	n	n	n	n
uvozovky (dvojitě ve dvojitých)	n	n	n	n	n
uvozovky (jednoduché ve dvojitých)	n	n	n	n	n
vyznačování interpunkce ve výrazovém celku (nějaký výčet v kurzívě, a jestli je interpunkce taky v kurzívě nebo není)	n	n	n	n	n
chybné uvozovky (anglické v českém textu; dvojitě primy)	y	y	y	y	y

Jana Vysoká je autorkou sazby tří námi zkoumaných knih z produkce nakladatelství Mladá fronta. Ačkoliv nový odstavec uvozuje odstavcovou zarážku, nikdy ji nepoužije v případě, že se jedná o odstavec pod nadpisem. Ani jednou jsme se nesečkali s tím, že by na východovém řádku ponechala pouze část rozděleného slova nebo že by mezera na konci tohoto řádku byla kratší než použitá zarážka. U dvou textů byl ale východový řádek kratší než odstavcová zarážka.

Vysoká v knihách netoleruje vdovy ani sirotky, stejně jako ponechání minuskové spojky „a“ na konci řádku. Slova dělí dle pravidel, nikdy však vně a uvnitř dvojstrany. Volí kratší variantu pomlčky, tedy n-pomlčku, tu pak toleruje ponechat na konci řádku, na jeho začátku však ne.

V jedné z uvedených publikací jsme se setkali se špatným užitím pomlčky, jež byla zaměňována se spojovníkem. Ačkoliv se jednalo o případy, kdy bylo třeba zaznačit přestávku v řeči, a tedy zvolit grafém pomlčky oddělený z obou stran mezerami, Vysoká v daném textu sázela převážně spojovníky, jež byly navíc odděleny mezerou jen z jedné strany. V celé knize na těchto místech navíc docházelo k velké nesystematičnosti, ke střídání obou znaků a nedodržování mezer.

Daný poznatek vnímáme jako jednoznačný prohřešek vůči normě, k němuž by u zkušeného grafika nemělo docházet. Práce Jany Vysoké tedy sice rovněž vykazuje vysokou míru konstantnosti, avšak zároveň svědčí o neznalosti konkrétního pravidla či laxním přístupu k danému jevu.

Tabulka 8: Grafická tvorba Miloslava Hůlvice

	JEV				
	1 Vyd. Víkend Hůlvec N	2 Vyd. Víkend Hůlvec N	3 Vyd. Víkend Hůlvec N	4 Vyd. Víkend Hůlvec N	průměr
odstavcová zarážka	x	x	x	x	x
východový řádek kratší než odstavcová zarážka	x	y	y	y	y
mezera na konci východového řádku menší než odstavcová zarážka	x	x	x	x	x
východový řádek obsahuje jen část posledního rozděleného slova	x	x	y	x	x
grafický prvek místo odstavcové zarážky	y	x	x	x	x
oddělení odstavce prázdným řádkem	x	x	x	x	x
bez odstavcové zarážky	y	y	y	y	y
předsazený text	y	y	y	y	y
oddělení odstavců grafickým prvkem na samostatném řádku	y	y	y	y	y
nový odstavec ve východu odstavce předcházejícího	y	y	y	y	y
první odstavec pod nadpisem bez zarážky	x	x	y	y	x
tolerance vdov	y	y	x	x	x
sírotek v sazbě	y	y	y	y	y
dělení dvou a více slabičných slov dodržuje pravidlo min. dva znaky na konci řádku a tři na začátku řádku	x	y	y	y	y
dělení při zběžném čtení neobvyklé či vysloveně chybné	y	y	y	y	y
počet dělení pod sebou	x	x	x	x	x
tolerance a na konci řádku	y	y	y	y	y
dělení slov mezi stranami vně dvojstrany	x	x	x	x	x
dělení slov mezi stranami uvnitř dvojstrany	x	x	x	x	x
dělení slov v nadpisech (uvést, zda nadpis v bloku nebo na praporek)	y	y	y	y	y
tolerance předložek a spojek na konci řádku v nadpisech	y	y	y	y	y
dělení slov ve specifických částech textu (seznam lit., výčty, pozn. pod čarou; odborná lit.) (uvést blok/praporek)	n	n	n	n	n
střídání n-pomlčky a m-pomlčky systematické (poznačit, jaký je systém)	n	n	n	n	n
střídání n-pomlčky a m-pomlčky nesystematické (chybné, z nedbalosti)	n	n	n	n	n
v celé knize používána m-pomlčka, n-pomlčka nikoli	y	y	y	y	y
pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek tolerovaná na konci řádku	x	x	x	x	x
pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek tolerovaná na začátku řádku	n	y	y	y	y
přímá řeč uvozena pomlčkou	y	y	y	y	y
přímá řeč uvozena uvozovkami	x	x	x	x	x
špatně použitá pomlčka (záměna se spojovníkem)	y	y	y	y	y
opakování spojovníku v místě dělení	n	n	n	n	n
špatně použitý spojovník (záměna s pomlčkou)	y	y	y	y	y
opakování lomítka v místě dělení	n	n	n	n	n
použití minuskových číslic v textu	y	y	x	y	y
tolerování závorek (kulaté v kulatých)	n	n	n	n	n
uvozovky (dvojitě ve dvojitých)	n	n	n	n	n
uvozovky (jednoduché ve dvojitých)	n	n	n	n	n
vyznačování interpunkce ve výrazovém celku (nějaký výčet v kurzivě, a jestli je interpunkce taky v kurzivě nebo není)	n	n	n	n	n
chybné uvozovky (anglické v českém textu; dvojitě primy)	y	y	y	y	y

Miloslav Hůlovec (Vydavatelství Víkend) se v našem výzkumném vzorku objevil jako grafik čtyř analyzovaných knih. Na rozdíl od výše jmenovaných je prvním zástupcem skupiny méně prestižních nakladatelů.

Ve všech případech v sazbě používal odstavcovou zarážku a v polovině knih jí odsazoval i odstavce bezprostředně pod nadpisem. Dále jsme se setkali s tím, že pravidelně toleroval na konci východového řádku menší mezeru než odstavcovou zarážku a častěji ponechával na posledním řádku odstavce pouze část děleného slova. V jednom textu se objevoval východový řádek kratší než samotná zarážka.

Vdovy Hůlovec toleroval v polovině případů, sirotky ale nikdy, stejně tak „a“ na konci řádku. Převažovala u něj však tendence nedodržovat pravidla pro správné dělení slov, přičemž slova dělil i vně a uvnitř dvojstran.

Pomlčka byla vždy sázena v „n“ délce a grafik ji ponechával běžně na konci řádku. Na začátku řádku jsme její výskyt nezaznamenali ani jednou. V souvislosti se sazbou spojovníku, lomítka a dalších jevů jsme nezjistili žádný překvapivý fakt, jelikož s těmito znaky příliš nepracoval.

V Hůlovcově tvorbě jsme vysledovali značnou míru rozkolísanosti. Některá pravidla v polovině textů dodržoval a v polovině nikoli. Jeho grafickou práci proto hodnotíme jako proměnlivou.

Tabulka 9: Grafická tvorba Libora Marchlíka

	JEV	1Fantom Print Marchlík N	2Fantom Print Marchlík N	3Fantom Print Marchlík N	4Fantom Print Marchlík N	5Fantom Print Marchlík N	průměr
odstavcová zarážka	x	x	x	x	x	x	x
východový řádek kratší než odstavcová zarážka	y	y	y	y	y	y	y
mezera na konci východového řádku menší než odstavcová zarážka	x	y	x	x	x	x	x
východový řádek obsahuje jen část posledního rozděleného slova	x	x	x	x	x	x	x
grafický prvek místo odstavcové zarážky	x	y	y	x	y	y	y
oddělení odstavce prázdným řádkem	y	y	y	x	x	y	y
bez odstavcové zarážky	y	y	y	y	y	y	y
předsazený text	y	y	y	y	y	y	y
oddělení odstavců grafickým prvkem na samostatném řádku	y	y	y	y	y	y	y
nový odstavec ve východu odstavce předcházejícího	y	y	y	y	y	y	y
první odstavec pod nadpisem bez zarážky	x	x	x	y	x	x	x
tolerance vdov	x	x	x	x	x	x	x
sirotek v sazbě	y	y	y	y	y	y	y
dělení dvou a více slabičných slov dodržuje pravidlo min. dva znaky na konci řádku a tři na začátku řádku	x	y	x	x	x	x	x
dělení při zběžném čtení neobvyklé či vysloveně chybné	y	y	y	y	y	y	y
počet dělení pod sebou	x	x	x	x	x	x	x
tolerance a na konci řádku	y	y	y	y	y	y	y
dělení slov mezi stranami vně dvojstrany	x	x	x	x	x	x	x
dělení slov mezi stranami uvnitř dvojstrany	x	x	x	x	x	x	x
dělení slov v nadpisech (uvést, zda nadpis v bloku nebo na praporek)	y	y	y	y	y	y	y
tolerance předložek a spojek na konci řádku v nadpisech	y	y	y	y	y	y	y
dělení slov ve specifických částech textu (seznam lit., výčty, pozn. pod čarou; odborná lit.) (uvést blok/praporek)	n	n	n	y	n	n	n
střídání n-pomlčky a m-pomlčky systematické (poznačit, jaký je systém)	n	n	n	n	n	n	n
střídání n-pomlčky a m-pomlčky nesystematické (chybné, z nedbalosti)	n	n	n	n	n	n	n
v celé knize používána m-pomlčka, n-pomlčka nikoli	y	y	x	y	y	y	y
pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek tolerovaná na konci řádku	x	n	x	x	y	x	x
pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek tolerovaná na začátku řádku	x	n	x	x	y	x	x
přímá řeč uvozena pomlčkou	y	y	y	y	y	y	y
přímá řeč uvozena uvozovkami	x	x	x	x	x	x	x
špatně použitá pomlčka (záměna se spojovníkem)	y	y	y	y	y	y	y
opakování spojovníku v místě dělení	n	n	n	n	n	n	n
špatně použitý spojovník (záměna s pomlčkou)	y	y	y	y	y	y	y
opakování lomítka v místě dělení	n	n	n	n	n	n	n
použití minuskových číslic v textu	y	y	y	y	y	y	y
tolerování závorek (kulaté v kulatých)	n	n	n	n	n	n	n
uvozovky (dvojitě ve dvojitých)	n	y	n	n	n	n	n
uvozovky (jednoduché ve dvojitých)	n	x	n	n	n	n	n
vyznačování interpunkce ve výrazovém celku (nějaký výčet v kurzivě, a jestli je interpunkce taky v kurzivě nebo není)	n	n	n	n	n	n	n
chybné uvozovky (anglické v českém textu; dvojitě primy)	y	y	y	y	y	y	y

Libor Marchlík byl v tirážích knih nakladatelství Fantom Print uveden jako osoba zodpovědná za překlad, obálku, korekturu a zastával taktéž post odpovědného redaktora. Na základě těchto údajů i z toho důvodu, že jsme nedohledali nikoho jiného, kdo by se staral o grafickou stránku námi zvolených knih, Marchlíka považujeme rovněž na tvůrce sazby, respektive osobu odpovědnou za její výslednou podobu.

Celkem jsme zkoumali pět knih z produkce tohoto nakladatelství. Ve všech případech byla v sazbě používána odstavcová zarážka a nikdy nedošlo k tomu, že by byl východový řádek kratší než tato zarážka. Naopak mezera na konci východového řádku byla u většiny publikací tolerována menší než velikost zarážky a ve všech pěti knihách se na posledním řádku odstavce běžně objevovala pouze část posledního rozděleného slova. První odstavec následující po nadpisu nikdy odsazován nebyl.

V daných publikacích jsme se setkali se systematickou tolerancí vdov, které byly ponechány ve všech pěti knihách. Sirotek jsme však neobjevili, stejně jako jsme nezaznamenali ponechání „a“ na konci řádku. Pravidla pro dělení slov byla častěji dodržována, přičemž se slova dělila i vně a uvnitř dvojstrany.

V jednom případě jsme v textu objevili sazbu m-pomlčky, převažoval však výskyt obvyklejší n-pomlčky. Pomlčka byla častěji ponechávána na konci řádku, stejně jako na jeho začátku, celkem se tak u obou jevů dělo ve třech z pěti případů.

Námi zkoumané jevy byly v produkci nakladatelství řešeny plošně systematicky a neměně, včetně grafických kompromisů typu tolerance vdov. Jde tedy o grafický styl konstantní. Zároveň se zde objevuje náznak tendence, již potvrdíme níže, totiž že tolerance vdov je zpravidla vyšší u méně prestižních nakladatelů.

Tabulka 10: Grafická tvorba Dušana Žárského

	JEV	1Domino Žárský N	2Domino Žárský N	3Domino Žárský N	průměr
odstavcová zarážka	x	x	x	x	x
východový řádek kratší než odstavcová zarážka	y	x	y	y	y
mezera na konci východového řádku menší než odstavcová zarážka	x	x	y	y	y
východový řádek obsahuje jen část posledního rozděleného slova	x	x	x	x	x
grafický prvek místo odstavcové zarážky	y	y	y	y	y
oddělení odstavce prázdňným řádkem	x	y	x	x	x
bez odstavcové zarážky	y	y	y	y	y
předsazený text	y	y	y	y	y
oddělení odstavců grafickým prvkem na samostatném řádku	y	y	y	y	y
nový odstavec ve východu odstavce předcházejícího	y	y	y	y	y
první odstavec pod nadpisem bez zarážky	y	x	y	y	y
tolerance vdov	y	y	y	y	y
sirotek v sazbě	y	y	y	y	y
dělení dvou a více slabičných slov dodržuje pravidlo min. dva znaky na konci řádku a tři na začátku řádku	x	y	x	x	x
dělení při zběžném čtení neobvyklé či vysloveně chybné	y	y	y	y	y
počet dělení pod sebou	x	x	x	x	x
tolerance a na konci řádku	y	y	n	y	y
dělení slov mezi stranami vně dvojstrany	x	x	x	x	x
dělení slov mezi stranami uvnitř dvojstrany	x	x	x	x	x
dělení slov v nadpisech (uvést, zda nadpis v bloku nebo na praporek)	n	n	n	n	n
tolerance předložek a spojek na konci řádku v nadpisech	n	n	n	n	n
dělení slov ve specifických částech textu (seznam lit., výčty, pozn. pod čarou; odborná lit.) (uvést blok/praporek)	n	n	n	n	n
střídání n-pomlčky a m-pomlčky systematické (poznačit, jaký je systém)	n	n	n	n	n
střídání n-pomlčky a m-pomlčky nesystematické (chybné, z nedbalosti)	n	n	n	n	n
v celé knize používána m-pomlčka, n-pomlčka nikoli	y	y	y	y	y
pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek tolerovaná na konci řádku	x	x	y	x	x
pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek tolerovaná na začátku řádku	y	y	y	y	y
přímá řeč uvozena pomlčkou	y	y	y	y	y
přímá řeč uvozena uvozovkami	x	x	x	x	x
špatně použitá pomlčka (záměna se spojovníkem)	y	y	y	y	y
opakování spojovníku v místě dělení	x	n	n	n	n
špatně použitý spojovník (záměna s pomlčkou)	y	y	y	y	y
opakování lomítka v místě dělení	n	n	n	n	n
použití minuskových číslic v textu	y	n	y	y	y
tolerování závorek (kulaté v kulatých)	n	n	n	n	n
uvozovky (dvojitě ve dvojitých)	n	n	n	n	n
uvozovky (jednoduché ve dvojitých)	n	n	n	n	n
vyznačování interpunkce ve výrazovém celku (nějaký výčet v kurzivě, a jestli je interpunkce taky v kurzivě nebo není)	n	n	n	n	n
chybné uvozovky (anglické v českém textu; dvojitě primy)	y	y	y	y	y

Dušan Žárský (Domino) se postaral o úpravu tří námi zkoumaných knih. Ve všech případech v sazbě odsazoval nový odstavec odstavcovou zarážkou, přičemž u něj převažovala tendence odsazovat taktéž odstavec bezprostředně pod nadpisem. Východový řádek kratší než odstavcová zarážka se objevil v jedné knize, ve dvou pak mezera na konci tohoto řádku menší než velikost zarážky. Ve všech třech knihách se na konci posledního řádku odstavce běžně vyskytovala pouze část rozděleného slova.

Grafik v sazbě netoleroval sirotky ani vdovy. Slova dělil, ne vždy však dodržel pravidla správného dělení. K dělení docházelo taktéž v rámci dvou stran, a to i vně dvojstrany. V žádném z textů jsme se nesečkali s ponecháním „a“ na konci řádku ani s tendencí sázet m-pomlčku místo n-pomlčky. Pomlčka obecně byla Žárským tolerována na konci řádku, na začátku ale nikdy.

Po prostudování sesbíraných dat z Žárským upravovaných knih řadíme jeho jméno mezi grafiky tvořící relativně stabilně, i když s jistými výkyvy.

14.

V následujícím výkladu budeme prezentovat výsledky kvantitativního výzkumu a interpretovat je v souladu s vytyčenými cíli práce. Vygenerované tabulky budou obsahovat hodnoty x (prezentující odpověď „ano, daný jev se v knize vyskytoval, pravidlo bylo dodržováno, respektive přestupek vůči němu byl zaznamenán“ – dle formulace položky), y („ne, jev se v knize nevyskytoval, pravidlo nebylo dodržováno, respektive přestupek vůči němu nebyl zaznamenán“). Vzorky s hodnotou n, značící případy, kdy jev nebyl v knize vůbec zastoupen, takže nebylo relevantní ho zkoumat, jsme při statistickém vyhodnocení vyjmuli, aby nebyly výsledky zkresleny a odpovídaly co nejvíce současnému úzu v knižní praxi. Došlo tím pokaždé k (různě velké) redukci celkového počtu odpovědí.

14. Odstavcová úprava a východový řádek

V části zkoumaných publikací jsme se setkali s kombinací několika typů úpravy odstavce. V praxi mohlo grafické řešení knihy vypadat např. takto: Na začátku strany byl nadpis či číslo kapitoly, první odstavec pod nadpisem odražen nebyl. Druhý odstavec byl již zaznačen odstavcovou zarážkou, stejně jako odstavce další. Pokud bylo v rámci kapitoly potřeba v závislosti na obsahové stránce textu naznačit čtenáři větší pauzu, dělo se tomu tak za pomoci prázdného řádku, linky či grafického prvku na samostatném řádku. Pokud jsme se při excerpci setkali s jakoukoli kombinací značení nového odstavce, zaznamenávali jsme do tabulky všechny přítomné způsoby úpravy. Obliba jednotlivých způsobů značení nového odstavce tedy nevypovídá o výhradní volbě daného značení pro celou knihu.

14.1. Odstavcová zarážka

V prvním bodě našeho výzkumu nás zajímalo, zda grafici značí odstavce odstavcovou zarážkou. V teoretické části jsme uvedli, že se jedná o nejčastěji volený způsob značení začátku nového odstavce, což jsme ověřovali v praxi.

Tabulka 11: Odstavcová zarážka – globálně

	Počet případů	Počet v procentech
x	55	98,21 %
y	1	1,79 %
Celkový součet	56	100,00 %

Při pohledu na uvedenou tabulku můžeme konstatovat, že signalizování začátku nového odstavce odstavcovou zarážkou je jev, který se v námi excerpovaných publikacích vyskytoval v 98,21 % případů. Pouze v jedné knize jsme se s použitím odstavcové zarážky nesetkali.

Tabulka 12: Odstavcová zarážka – PR vs. nonPR

	Počet případů	Počet v procentech	Přepočtené procent PR/nonPR
nonPR	31	55,36 %	
x	31	55,36 %	100 %
PR	25	44,64 %	
x	24	42,86 %	96 %
y	1	1,79 %	4 %
Celkový součet	56	100,00 %	

Rozdíl je signifikantní na hladině alfa $p < 0,05$.

V případě skupiny neprestížních nakladatelů se odstavcová zarážka objevila ve všech textech. Naopak v rámci prestižních nakladatelů jsme zaznamenali jeden případ (nakladatelství Triáda), kdy odstavcová zarážka v sazbě užitá nebyla. Jedná se tedy o dominantní úzus napříč nakladateli i grafickými rukopisy, který je překročen jen výjimečně.

14.2. Východový řádek kratší než odstavcová zarážka

Tabulka 13: Východový řádek kratší než odstavcová zarážka – globálně

	Počet případů	Počet v procentech
x	19	35,19 %
y	35	64,81 %
Celkový součet	54	100,00 %

Jak znázorňuje tabulka, v 19 případech, tedy 35,19 %, jsme se v rámci výzkumného vzorku setkali s tím, že byl tolerován východový řádek kratší než velikost odstavcové zarážky. Dále jsme se pokusili vysledovat, zda k tomu docházelo více u prestižních, či neprestižních nakladatelů.

Tabulka 14: Východový řádek kratší než odstavcová zarážka – PR vs. nonPR

	Počet případů	Počet v procentech	Přepočet procent PR/nonPR
nonPR	30	55,56 %	
x	13	24,07 %	43,3 %
y	17	31,48 %	56,7 %
PR	24	44,44 %	
x	6	11,11 %	25 %
y	18	33,33 %	75 %
Celkový součet	54	100,00 %	

Rozdíl je signifikantní na hladině alfa $p < 0,05$.

Před zařazením tohoto jevu do praktické části práce jsme si stanovili hypotézu, v níž jsme předpokládali, že kratší východové řádky se budou vyskytovat pouze či v převážné míře u nakladatelů neprestižních. Výsledky, které přinesla excerptce dat, nás proto překvapily. Jak je patrné, v šesti případech (25 %) jsme se v sazbě setkali s kratším východovým řádkem mezi prestižními nakladateli a ve 13 případech (43,3 %) u nakladatelů neprestižních. Ačkoli je rozdíl signifikantní, předpokládali jsme diferenci větší.

V další fázi interpretace dat jsme se zaměřili na zjištění názvů nakladatelů a jmen grafiků, v jejichž publikacích byl východový řádek kratší než zarážka.

Tabulka 15: Východový řádek kratší než odstavcová zarážka – grafici PR

Autoři sazby	Počet případů
Host, Lucie Zajíčková P	1
Host, Martin Pecina P	1
JOTA, Libor Jelínek P	2
Mladá fronta, Jana Bromová P	1
Mladá fronta, Jana Vysoká P	1
Celkový součet	6

Tabulka znázorňující skupinu prestižních nakladatelů a konkrétních grafiků, v jejichž knihách jsme zaznamenali kratší východový řádek, přinesla překvapivá

zjištění. Na tomto místě bychom nečekali prestižní Host, a už vůbec ne jméno Martina Peciny, jenž platí za uznávaného typografa.

V příručkách analyzovaných v teoretické části práce patří pravidla východového řádku k těm formulovaným spíše preskriptivně a jednoznačně, tolerance prohřešků v běžné sazbě není připouštěna. Je proto překvapivé, že grafická praxe uvedená pravidla tak velkou měrou nerespektuje, a to i u velmi prestižních nakladatelů, jako jsou Host nebo Mladá fronta. Grafička Jana Vysoká z Mladé fronty byla navíc v našem výzkumném vzorku zahrnuta třemi publikacemi, a přesto u ní převládala tendence kratší východové řádky v sazbě globálně nechávat. U Hostu a Mladé fronty můžeme porušování pravidla východového řádku vnímat jako signál vybočení z množiny prestižních nakladatelů, nicméně jde prozatím o izolovaný jev, k němuž by se musely přidat prohřešky další, aby bylo možné tvořit závěry.

Tabulka 16: Východový řádek kratší než odstavcová zarážka – grafici nonPR

Autoři sazby	Počet případů
Baronet, Ricardo N	3
Domino, Rajka Marišinská, Jiří Ryška N	1
Garamond, purehtml.cz N	1
Motto, Linda Marečková N	1
Nakladatelství Brána, Zdeněk Doležal N	1
Nakladatelství XYZ, Johana Kratochvílová N	1
Nakladatelství XYZ, Zdeněk Mareš N	1
NF Distribuce, s. r. o., Iveta Hostašová N	1
Tomáš J. Bahounek OP, Tomáš J. Bahounek N	1
Tomáš Růžička, AP-Tiskárna Písek N	1
Vydavatelství Víkend, Sazba MM N	1
Celkový součet	13

V případě nakladatelství Baronet (tři publikace upravené externě grafickým studiem) a Nakladatelství XYZ (sazba Johany Kratochvílové a Zdeňka Mareše) lze hovořit o celkové tendenci porušovat pravidlo východového řádku delšího než odstavcová zarážka, neboť šlo u daných nakladatelů o nadpoloviční většinu knih. U zbylých nakladatelů se tento jev objevil v jedné knize, což nelze považovat za průkazné.²⁷⁷

²⁷⁷ Některá z nakladatelství byla ve výzkumu zastoupena pouze jednou knihou, proto se u nich plošná tolerance prohřešků nemohla projevit. Interpretujeme tak pouze ty případy, kdy více knih

14.3. Mezera na konci východového řádku menší než odstavcová zarážka

Tabulka 17: Mezera na konci východového řádku menší než odstavcová zarážka – globálně

	Počet případů	Počet v procentech
x	38	70,37 %
y	16	29,63 %
Celkový součet	54	100,00 %

V souvislosti s problematikou východového řádku nás při výzkumu rovněž zajímala velikost mezery na jeho konci, tedy to, zda je dodržováno pravidlo předepisující velikost minimálně odstavcové zarážky. S porušením pravidla jsme se setkali v 38 případech (70,37 %) celého výzkumného vzorku, jak dokládá tabulka.

Tabulka 18: Mezera na konci východového řádku menší než odstavcová zarážka – PR vs. nonPR

	Počet případů	Počet v procentech	Přepočet procent PR/nonPR
nonPR	30	55,56 %	
x	23	42,59 %	76,6 %
y	7	12,96 %	23,4 %
PR	24	44,44 %	
x	15	27,78 %	62,5 %
y	9	16,67 %	37,5 %
Celkový součet	54	100,00 %	

Rozdíl je signifikantní na hladině alfa $p < 0,05$.

Po roztřídění dat v rámci skupin prestižních a neprestižních nakladatelů jsme došli k následujícím poznatkům: u obou nakladatelských skupin převládal v sazbě výskyt kratší mezery, než byla velikost odstavcové zarážky. U prestižních nakladatelství tomu tak bylo v 15 případech (62,5 %), u neprestižních častěji, ve 23 případech (76,6 %).

Před samotným abstrahováním nakladatelů a grafiků, v jejichž knihách k danému jevu docházelo, jsme stanovili hypotézu. V té jsme předpokládali, že se v rámci nakladatelů prestižních bude jednat o ojedinělé jevy bez ambicí

z produkce jednoho nakladatele umožňuje stanovit určitý jev jako v dané produkci výjimečný, či naopak pravidelný.

konstantního charakteru v rámci nakladatelství. Naopak u nakladatelů neprestižních jsme předpokládali směřování ke grafickému trendu společnému pro celou produkci.

Tabulka 19: Mezera na konci východového řádku menší než odstavcová zarážka – grafici PR

Autoři sazby	Počet případů
Argo, Jakub Škraban P	1
Argo, Jan Augusta P	1
Druhé město, Anežka Ciglerová P	1
Druhé město, Bedřich Vémola P	1
Host, Jaroslav Bulíček P	1
Host, Lucie Zajíčková P	1
Host, Martin Pecina P	1
JOTA, Libor Jelínek P	2
JOTA, Veronika Cágová P	1
Kniha Zlín, Lucie Mrázová P	1
Mladá fronta, Jana Bromová P	1
Mladá fronta, Jana Vysoká P	1
Paseka, Luboš Drtina P	1
Torst, Jana Vahalíková P	1
Celkový součet	15

Jako první jsme opět blíže analyzovali skupinu prestižních nakladatelů. Dvoji zastoupení nakladatelství Argo, Druhé město a Mladá fronta, a dokonce trojí zastoupení Hostu a JOTY nás v souvislosti s tímto jevem a zejména naší hypotézou překvapilo.

Pokud zůstaneme na rovině nakladatelů a budeme se snažit vysledovat plošný výskyt kratší mezery na konci východového řádku, interpretujeme získaná data následovně. Zejména v případě nakladatelství Host a JOTA vidíme toleranci konstantního charakteru, která může vypovídat o úzu v rámci daného nakladatelství. Obě nakladatelství jsou ve výše uvedené tabulce zastoupena třemi publikacemi a dvěma až třemi grafiky, což naše tvrzení dokládá.

Mezi grafiky spatřujeme systematickou toleranci kratší mezery na konci východového řádku u Bedřicha Vémoly (Druhé město), Jaroslava Bulíčka (Host), Veroniky Cágové (JOTA), Jany Vysoké (Mladá fronta) a Luboše Drtiny (Paseka). Všichni zmiňovaní byli ve výzkumném vzorku zastoupeni třemi publikacemi, přičemž se alespoň ve dvou z nich objevila tendence kratší mezeru na posledním řádku odstavce ponechávat.

I toto ze základních pravidel východového řádku je přitom excerpovanými příručkami pojmáno jako vysoce závazné, je tedy překvapivé, že k jeho porušování dochází, a to i prestižními nakladateli a fundovanými grafiky.

Zajímalo nás dále, jak je tomu u nakladatelů neprestižních. Právě této skupiny jsme v rámci naší hypotézy přisuzovali systematickou toleranci plošného charakteru, která se však ukázala už u nakladatelů prestižních.

Tabulka 20: Mezera na konci východového řádku menší než odstavcová zarážka – grafici nonPR

Autoři sazby	Počet případů
Baronet, Ricardo N	5
Carpe Diem, Michal Huvar N	1
Domino, Rajka Marišinská, Jiří Ryška N	1
Fantom Print, Libor Marchlík N	1
Garamond nonPrintondemand.cz N	1
Garamond, purehtml.cz N	1
Motto, Linda Marečková N	1
Motto, TYP A spol. s. r. o. N	4
Nakladatelství Brána, Tomáš Grof N	1
Nakladatelství XYZ, Johana Kratochvílová N	1
Nakladatelství XYZ, Lumír Kaděra N	1
Nakladatelství XYZ, Zdeněk Mareš N	1
NF Distribuce, s. r. o., Iveta Hostašová N	1
Tomáš Růžička, AP-Tiskárna Písek N	1
Vydavatelství Víkend Miloslav Hůlavec N	1
Vydavatelství Víkend, Sazba MM N	1
Celkový součet	23

Pokud hovoříme o konstantní toleranci v rámci nakladatelství, musíme v první řadě zmínit nakladatelství Baronet, u nějž docházelo k porušení pravidla ve všech sledovaných publikacích. Nejinak tomu bylo u nakladatelství Motto a Nakladatelství XYZ.

V práci konkrétních grafiků jsme se s převažující tolerancí kratší mezery na východovém řádku setkali u Libora Marchlíka (Fantom Print) a Miloslava Hůlovce (Vydavatelství Víkend). Oba zmínění byli v našem výzkumném vzorku zastoupeni vícero publikacemi, u nichž kratší mezera na konci posledního řádku odstavce dominovala.

Tendence k plošné toleranci kratší mezery v rámci produkce jednoho nakladatele či jednoho grafika je u neprestížních nakladatelů zřetelnější než u prestižních. Přesto nás překvapuje relativně malý rozdíl mezi oběma skupinami.

14.4. Východový řádek obsahuje část posledního rozděleného slova

Tabulka 21: Východový řádek obsahuje část rozděleného slova – globálně

	Počet případů	Počet v procentech
x	38	69,09 %
y	17	30,91 %
Celkový součet	55	100,00 %

S případy, kdy se na východovém řádku objevila jen část posledního rozděleného slova, jsme se setkali v 69,09 % celého výzkumného vzorku, přestože excerpovaná oborová literatura tento způsob sazby nedoporučuje.

Tabulka 22: Východový řádek obsahuje část rozděleného slova – PR vs. nonPR

	Počet případů	Počet v procentech	Přepočtené procent PR/nonPR
nonPR	30	54,55 %	
x	25	45,45 %	83,3 %
y	5	9,09 %	16,7 %
PR	25	45,45 %	
x	13	23,64 %	52 %
y	12	21,82 %	48 %
Celkový součet	55	100,00 %	

Rozdíl je signifikantní na hladině alfa $p < 0,05$.

Větší zastoupení zkoumaného jevu jsme objevili u neprestížních nakladatelů (83,3 %) u prestižních pak 52 %. Zajímalo nás dále, o která nakladatelství a které grafiky se jedná a zda lze u nich hovořit o výjimečném, nebo naopak konstantním jevu.

Tabulka 23: Východový řádek obsahuje část rozděleného slova – grafici PR

Autoři sazby	Počet případů
Argo, Jakub Škraban P	1
Argo, Jan Augusta P	1
Argo, Pavel Růt P	1
Druhé město, Bedřich Vémola P	1
Host, Martin Pecina P	1
JOTA, Libor Jelínek P	2
Kniha Zlín, Lucie Mrázová P	1
Mladá fronta, Jana Bromová P	1
Mladá fronta, Jana Vysoká P	1
Mladá fronta, Tomáš Dimter P	1
Paseka, Michaela Drtinová P	1
Torst, Jana Vahalíková P	1
Celkový součet	13

Tři výskyty nakladatelství Argo a tři výskyty nakladatelství Mladá fronta hovoří o konstantní tendenci ponechávat na východovém řádku jen část děleného slova v rámci nakladatelství. Tento fakt dokládá přítomnost jména Pavla Růta (Argo) a Jany Vysoké (Mladá fronta), kteří byli ve výzkumném vzorku zastoupeni vždy třemi knihami a ve statistice byli podpořeni přítomností dalších dvou grafiků zmiňovaných nakladatelství.

O tendenci v rámci práce jednoho grafika můžeme hovořit v případě zmiňovaného Růta, Vysoké a dále u Bedřicha Vémoly (Druhé město). Všichni tři jmenovaní ponechávali rozdělené slovo na východovém řádku pravidelně.

Tabulka 24: Východový řádek obsahuje jen část rozděleného slova – grafici nonPR

Autoři sazby	Počet případů
Baronet, Ricardo N	5
Carpe Diem, Michal Huvar N	1
Domino, Dušan Žárský N	1
Domino, Rajka Marišinská, Jiří Ryška N	1
Fantom Print, Libor Marchlík N	1
Garamond, purehtml.cz N	1
Garamond nonPrintondemand.cz N	1
Garamond, purehtml.cz N	1
Motto, Linda Marečková N	1
Motto, TYP A spol. s. r. o. N	3
Nakladatelství Brána, Tomáš Grof N	1
Nakladatelství Brána, Zdeněk Doležal N	1
Nakladatelství XYZ, Johana Kratochvílová N	1
Nakladatelství XYZ, Lumír Kaděra N	1
Nakladatelství XYZ, Zdeněk Mareš N	1
NF Distribuce, s. r. o. , Iveta Hostašová N	1
Tomáš J. Bahounek OP, Tomáš J. Bahounek N	1
Vydavatelství Víkend, Miloslav Hůlovec N	1
Vydavatelství Víkend, Sazba MM N	1
Celkový součet	25

Při pohledu na tabulku znázorňující neprestižní nakladatele a jejich grafiky či grafická studia, v jejichž knihách se na východovém řádku objevovalo rozdělené slovo, vidíme, že taktéž u této skupiny můžeme vypořádat tendence směrem k toleranci.

V rámci nakladatelství Baronet, Domino, Garamond, Motto a Nakladatelství XYZ sledujeme na základě počtu zastoupení v dané statistice dodržování zkoumaného jevu. Baronet byl zastoupen pěti publikacemi, všechny upravovalo grafické studio a ve všech se dělené slovo na posledním řádku odstavce objevilo. Domino je v tabulce prezentováno tvorbou Dušana Žárského, který se postaral o tři knihy, a Rajkou Marišinskou s Jiřím Ryškou, již tento úzus v rámci nakladatele podtrhují. Ve třech z pěti zkoumaných knih od nakladatelství Garamond jsme se rovněž setkali s výskytem tohoto jevu, přičemž všechny byly upraveny externě a studiově. U knih z produkce nakladatelství Motto se dělené slovo na východovém řádku objevilo v celkem čtyřech případech, přičemž se jednalo o knihy upravené grafickou Lindou Marešovou a dále grafickým studiem.

U publikací Nakladatelství XYZ od třech různých grafiků také docházelo k systematické toleranci daného prohřešku.

Pokud se budeme snažit vysledovat konstantní přístup v rámci práce konkrétního grafika, bereme v potaz tvorbu Dušana Žárského (Domino), Libora Marchlíka (Fantom Print) a Miloslava Hůlovce (Vydavatelství Víkend). Každý z nich byl ve výzkumném vzorku zastoupen třemi až pěti publikacemi, přičemž u nich převládala tendence poslední rozdělené slovo na východovém řádku v sazbě ponechávat.

14.5. Grafický prvek místo odstavcové zarážky

Tabulka 25: Grafický prvek místo odstavcové zarážky – globálně

	Počet případů	Počet v procentech
x	11	20,00 %
y	44	80,00 %
Celkový součet	55	100,00 %

S grafickým prvkem v sazbě jsme se setkali v celkem 20,00 % všech zkoumaných publikací. Nejčastěji se jednalo o drobný ornament, vlnovku nebo originální motiv. (Pro zajímavost uvádíme, že v případě knihy *Banánové chybičky* Haliny Pawlowské byly použity malé banánky.)

Tabulka 26: Grafický prvek místo odstavcové zarážky – PR vs. nonPR

	Počet případů	Počet v procentech	Přepočtené procent PR/nonPR
nonPR	31	56,36 %	
x	11	20,00 %	35,5 %
y	20	36,36 %	64,5 %
PR	24	43,64 %	
y	24	43,64 %	100 %
Celkový součet	55	100,00 %	

Rozdíl je signifikantní na hladině alfa $p < 0,05$.

Jak ukazuje příložená tabulka, ve všech případech se jednalo o užití grafické prvku v publikacích neprestížních nakladatelů.

Tabulka 27: Grafický prvek místo odstavcové zarážky – grafici nonPR

Autoři sazby	Počet případů
Baronet, Ricardo N	4
Motto, TYP A spol. s. r. o. N	3
Nakladatelství Brána, Tomáš Grof N	1
Nakladatelství XYZ, Lumír Kaděra N	1
Vydavatelství Víkend, Miloslav Hůlovec N	1
Vydavatelství Víkend, Sazba MM N	1
Celkový součet	11

Zajímalo nás tedy, o která konkrétní nakladatelství se jedná a zda budeme moci na základě výsledků hovořit o stabilní tendenci upřednostňovat daný typ odstavcové úpravy. Data z tabulky ukazují, že v případě čtyř knih nakladatelství Baronet, tři knih z produkce nakladatelství Motto a zejména u Vydavatelství Víkend se tento způsob úpravy objevoval stabilně. Miloslav Hůlovec, grafik Vydavatelství Víkend, byl navíc autorem sazby čtyř z pěti zkoumaných knih tohoto nakladatele, uvedenou bilanci pak podporuje i práce autora sazby páté publikace. Celý výzkumný vzorek z Vydavatelství Víkend byl tedy vysázen s grafickým prvkem místo odstavcové zarážky.

14.6. Oddělení odstavce prázdným řádkem

Tabulka 28: Oddělení odstavce prázdným řádkem – globálně

	Počet případů	Počet v procentech
x	17	30,91 %
y	38	69,09 %
Celkový součet	55	100,00 %

S oddělením odstavců prázdným řádkem jsme se setkali v 17 případech (30,91 %) celého výzkumného vzorku.

Tabulka 29: Oddělení odstavce prázdným řádkem – PR vs. nonPR

	Počet případů	Počet v procentech	Přepočet procent PR/nonPR
nonPR	31	56,36 %	
x	10	18,18 %	32,3 %
y	21	38,18 %	67,7 %
PR	24	43,64 %	
x	7	12,73 %	29,2 %
y	17	30,91 %	70,8 %
Celkový součet	55	100,00 %	

Rozdíl je signifikantní na hladině alfa $p < 0,05$.

U prestižních (29,2 %) i neprestižních (32,2 %) nakladatelských značek jsme zaznamenali oddělování odstavců prázdným řádkem. Snažili jsme se dále vysledovat systematickou tendenci používání této úpravy u konkrétního nakladatele a grafika.

Tabulka 30: Oddělení odstavce prázdným řádkem – grafici PR

Autoři sazby	Počet případů
Argo, Pavel Růt P	1
Druhé město, Anežka Ciglerová P	1
Host, Lucie Zajíčková P	1
Mladá fronta, Jana Bromová P	1
MOBA, PT MOBA P	1
Torst, David Balihar P	1
Triáda, Markéta Jelenová P	1
Celkový součet	7

V této tabulce vidíme, že k oddělení odstavců prázdným řádkem docházelo v publikacích ojediněle. Výjimku tvoří jméno Pavla Růta (Argo), jenž byl v předkládaném výzkumu zastoupen třemi publikacemi, v nichž převažovala tendence řešit odstavcovou úpravu tímto způsobem. Nejedná se však o tendenci platnou pro celé nakladatelství Argo.

Tabulka 31: Oddělení odstavce prázdným řádkem – grafici nonPR

Autoři sazby	Počet případů
Baronet, Ricardo N	1
Carpe Diem, Michal Huvar N	1
Domino, Dušan Žárský N	1
Motto, Linda Marečková N	1
Nakladatelství Brána, Tomáš Grof N	1
Nakladatelství Brána, Zdeněk Doležal N	1
Nakladatelství XYZ, Lumír Kaděra N	1
Nakladatelství XYZ, Zdeněk Mareš N	1
NF Distribuce, s. r. o., Iveta Hostašová N	1
Vydavatelství Víkend, Miloslav Hůlavec N	1
Celkový součet	10

Ve skupině neprestižních nakladatelů se rovněž objevila jména grafiků, kteří byli ve výzkumném vzorku zastoupeni vícekrát a u nichž měl tento jev převažující tendenci. Jedná se o Dušana Žárského (Domino) a Miloslava Hůlovce (Vydavatelství Víkend). Žárský byl autorem sazby třech knih, Hůlavec knih čtyř. Nicméně ani nakladatelství Domino, ani Vydavatelství Víkend není v dané tabulce zastoupeno ještě dalším grafikem, takže opět nelze hovořit o úzu nakladatele. V případě Miloslava Hůlovce však můžeme konstatovat, že oddělení odstavce prázdným řádkem je úprava, kterou daný grafik jednoznačně preferuje.

14.7. Bez odstavcové zarážky

Tabulka 32: Bez odstavcové zarážky – globálně

	Počet případů	Počet v procentech
x	3	5,45 %
y	52	94,55 %
Celkový součet	55	100,00 %

Úpravu odstavce bez odstavcové zarážky, tedy bez zjevné signalizace nového odstavce na levém okraji strany, volili grafici pouze ve třech případech, v 5,45 % výzkumného vzorku.

Tabulka 33: Bez odstavcové zarážky – grafici PR a nonPR

Autoři sazby	Počet případů
Druhé město, Anežka Ciglerová P	1
Nakladatelství XYZ, Zdeněk Mareš N	1
Triáda, Markéta Jelenová P	1
Celkový součet	3

S takovým řešením sazby jsme se setkali v případě knihy upravené Anežkou Ciglerovou (Druhé město) a Markétou Jelenovou (Triáda) v rámci prestižních nakladatelů. U neprestižních nakladatelů se objevil pouze jeden případ, a to sice v publikaci se sazbou Zdeňka Mareše z Nakladatelství XYZ.

V praxi jsme se setkávali s tím, že odstavce bez odstavcové zarážky byly nejčastěji oddělovány prázdným řádkem.

14.8. Předsazený text

V žádné ze zkoumaných publikací jsme nezaznamenali předsazený text jako signál nového odstavce, daný jev proto více neinterpretujeme.

14.9. Oddělení odstavců grafickým prvkem na samostatném řádku

Tabulka 34: Oddělení odstavců grafickým prvkem na samostatném řádku – globálně

	Počet případů	Počet v procentech
x	15	27,78 %
y	39	72,22 %
Celkový součet	54	100,00 %

Oddělení odstavců grafickým prvkem na samostatném řádku se v našem výzkumném vzorku objevilo v celkem 15 případech (27,78 %). Tímto grafickým prvkem byla nejčastěji linka, přerušovaná čára, vlnovka, drobný ornament, tečka, tři tečky atd. Prvek byl v daném kontextu používán jen na některých místech v textu, např. pro oddělení většího obsahového předělu v rámci kapitoly a v celé knize poté v této funkci sázen stabilně.

Tabulka 35: Oddělení odstavců grafickým prvkem na samostatném řádku – PR vs. nonPR

	Počet případů	Počet v procentech	Přepočet procent PR/nonPR
nonPR	30	55,56 %	
x	7	12,96 %	23,3 %
y	23	42,59 %	76,7 %
PR	24	44,44 %	
x	8	14,81 %	33,3 %
y	16	29,63 %	66,7 %
Celkový součet	54	100,00 %	

Rozdíl je signifikantní na hladině alfa $p < 0,05$.

Použití tohoto způsobu odstavcové úpravy bylo v obou skupinách nakladatelů relativně vyrovnané, konkrétně se jednalo o 8 případů (33,3 %) u nakladatele prestižního a o 7 případů (23,3 %) u nakladatele neprestižního. Přesto je rozdíl mezi nimi statisticky významný. Při pohledu na konkrétní názvy nakladatelství a jména grafiků jsme došli k následujícím údajům.

Tabulka 36: Oddělení odstavců grafickým prvkem na samostatném řádku – grafici PR

Autoři sazby	Počet případů
Argo, Jakub Škraban P	1
Argo, Libor Batrla P	1
Host, Lucie Zajíčková P	1
Host, Martin Pecina P	1
JOTA, Veronika Cágová P	1
Mladá fronta, Jana Vysoká P	1
Panteon, DTP Panteon P	1
Triáda, Markéta Jelenová P	1
Celkový součet	8

Grafičky Veronika Cágová (JOTA) a Jana Vysoká (Mladá fronta) byly v našem výzkumném vzorku zastoupeny třemi publikacemi. U obou jsme se setkali s převažující tendencí oddělovat odstavce grafickým prvkem na samostatném řádku. V jejich případě proto může jít o stabilní jev, jež ve své práci upřednostňují. O úzu v případě nakladatelství JOTA a Mladá fronta však hovořit nemůžeme, jelikož tato nakladatelství v dané tabulce žádným dalším grafikem, který by tuto úpravu taktéž volil, prezentována nebyla.

Naopak v případě nakladatelství Host a Argo jsme objevili vždy dva grafiky v rámci konkrétního nakladatele, již tuto úpravu bez návaznosti na sebe volili. Jednalo se o Jakuba Škrabana a Libora Batrlu v případě Arga a Lucii Zajíčkovou a Martina Pecinu v případě Hostu. Tyto výsledky naznačují možný trend celého vydavatelství, bylo by však nutné excerpovat více knih z jeho produkce, abychom mohli učinit takové závěry.

14.10. Nový odstavec ve východu odstavce předcházejícího

Tabulka 37: Nový odstavec ve východu odstavce předcházejícího – globálně

	Počet případů	Počet v procentech
x	1	1,85 %
y	53	98,15 %
Celkový součet	54	100,00 %

Pouze v jedné publikaci z celého výzkumného vzorku jsme zaznamenali, že by grafik nový odstavec nezačínal na novém řádku, ale na východovém řádku odstavce předcházejícího. Bylo tomu tak v případě knihy neprestížního nakladatele (Nakladatelství Brána) upravené Tomášem Grofem. Tento způsob sazby se uplatňoval spíše v minulosti a jeho použití v současné praxi hodnotíme jako velmi neobvyklé, jak dokazují naše výsledky.

14.11. První odstavec pod nadpisem bez zarážky

Tabulka 38: První odstavec pod nadpisem bez zarážky – globálně

	Počet případů	Počet v procentech
x	35	67,31 %
y	17	32,69 %
Celkový součet	52	100,00 %

Jak výše uvedená data ukázala, největší zastoupení v rámci signalizace nového odstavce mělo použití odstavcové zarážky. Zajímalo nás tedy, zda grafici odstavcovou zarážku používají bez výjimky všude, nebo zda první odstavec pod nadpisem (a dalšími grafickými celky) zarážkou neznačí.

Tabulka 39: První odstavec pod nadpisem bez zarážky – PR vs. nonPR

	Počet případů	Počet v procentech	Přepočet procent PR/nonPR
nonPR	29	55,77 %	
x	15	28,85 %	51,7 %
y	14	26,92 %	48,3 %
PR	23	44,23 %	
x	20	38,46 %	87 %
y	3	5,77 %	13 %
Celkový součet	52	100,00 %	

Rozdíl je signifikantní na hladině alfa $p < 0,05$.

Z tabulek je patrné, že praxe neodsazovat první odstavec se ve výzkumném vzorku objevila v 67,31 % případů, tedy převažovala. Dělo se tomu tak v 87 % případů u prestižních nakladatelství a v 51,7 % u nakladatelství neprestižních. U prestižních nakladatelství tedy bylo výrazně častější praxí první odstavec neodsazovat než odsazovat. Naopak u nakladatelů neprestižních byla obě řešení co do četnosti výskytu více méně rovnocenná.

Tabulka 40: První odstavec pod nadpisem bez zarážky – grafici PR

Autoři sazby	Počet případů
Argo, Jan Augusta P	1
Argo, Libor Batrla P	1
Argo, Pavel Růt P	1
Druhé město, Anežka Ciglerová P	1
Druhé město, Bedřich Vémola P	1
Host, Jaroslav Bulíček P	1
Host, Martin Pecina P	1
JOTA, Libor Jelínek P	1
JOTA, Veronika Cágová P	1
Kniha Zlín, Lucie Mrázová P	1
Mladá fronta, Jana Vysoká P	1
Mladá fronta, Tomáš Dimter P	1
Panteon, DTP Panteon P	1
Paseka, Luboš Drtina P	2
Paseka, Michaela Drtinová P	1
Plus, Tereza Králová P	1
Torst, David Balihar P	1
Torst, Jana Vahalíková P	1
Triáda, Markéta Jelenová P	1
Celkový součet	20

Uvedená tabulka demonstruje všechny grafiky prestižních nakladatelství, kteří v sazbě první odstavce bezprostředně pod nadpisem neodsazovali.

O konstantní tendenci můžeme hovořit v souvislosti s nakladatelstvím Argo, jehož grafici Jan Augusta, Libor Batrla a Pavel Růt první odstavce neodsazují. U Růta jde navíc i o tendenci doloženou v rámci jeho grafického stylu napříč excerpovanými knihami.

Stejný případ je i nakladatelství Druhé město. Grafička Anežka Ciglerová společně s Bedřichem Vémolou neodsazování prvního odstavce preferují, Bedřich Vémola tak činí ve všech třech zkoumaných knihách.

Identicky lze posoudit Host, u nějž zaznamenáváme tendenci sázet první odstavce bez zarážky v případě grafiků Jaroslava Bulíčka (3 excerpované knihy) a Martina Peciny, určitou tendenci vykazuje rovněž nakladatelství JOTA s grafikou Veronikou Cágovou a Liborem Jelínkem, dále nakladatelství Mladá fronta či Paseka.

Nejvýraznějším jménem předkládané tabulky je jméno Davida Balihara (Torst), který prokázal tendenci neodsazovat odstavce pod nadpisem při zastoupení pěti knihami v našem vzorku. V nakladatelství Torst se k této tendenci přidává grafička Jana Vahalíková.

Tabulka 41: První odstavce pod nadpisem bez zarážky – grafici nonPR

Autoři sazby	Počet případů
Baronet, Ricardo N	5
Fantom Print, Libor Marchlík N	1
Garamond, Lukáš Franci N	1
Garamond, Marie Voslářová N	1
Motto, Linda Marečková N	1
Motto, TYP A spol. s. r. o. N	3
Nakladatelství XYZ, Johana Kratochvílová N	1
Nakladatelství XYZ, Lumír Kaděra N	1
Vydavatelství Víkend, Miloslav Hůlavec N	1
Celkový součet	15

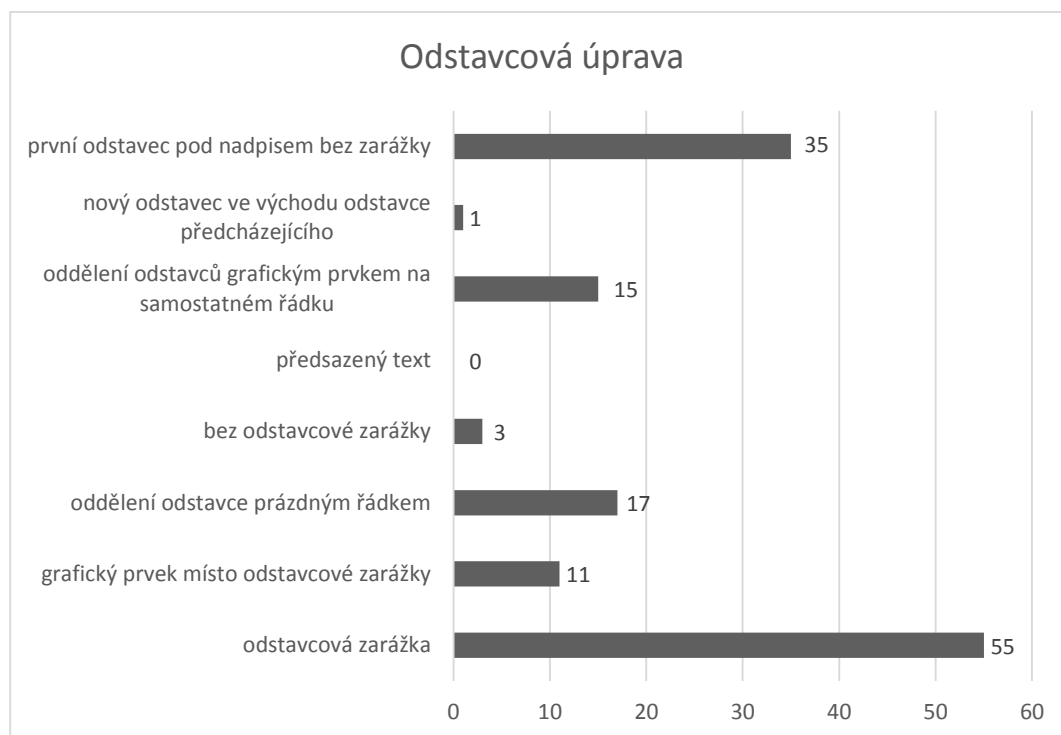
Neodsazovaný první odstavce pod nadpisem se u skupiny neprestižních nakladatelů objevoval méně často než u značek prestižních. U Libora Marchlíka (Fantom Print) a Miloslava Hůlovce (Vydavatelství Víkend) nicméně můžeme mluvit o převažující grafické tendenci.

Pokud budeme posuzovat úzus na rovině nakladatelů, zmíníme nakladatelství Baronet a Motto. U nakladatelství Baronet se první odstavec bez zarážky objevil v pěti publikacích, u nakladatelství Motto u knih čtyř, zato však u dvou různých grafiků.

14.12. Celkové srovnání

V závěru kapitoly věnující se odstavcové sazbě jsme se rozhodli pro průběžné shrnutí získaných dat formou grafické demonstrace. Možností, jak může grafik řešit odstavcovou úpravu, je několik, do našeho výzkumu jsme zařadili osm nejčastějších, jejichž četnost jsme ověřovali v praxi. V následujícím grafu jsme se pokusili znázornit, jaké řešení značení nového odstavce se v současné knižní produkci vyskytuje nejčastěji. Také nás zajímalo, zda se budou získané poznatky shodovat s teoretickým oddílem této práce, tedy zda teoretiky nazývaná nejužívanější odstavcová úprava bude skutečně odpovídat nejužívanější úpravě sazby na úrovni odstavce v praxi.

Obrázek 2: Odstavcová úprava souhrnně

Do grafu jsme zahrnuli vždy ta data, která znázorňovala, kolikrát byla daná úprava v celém výzkumném vzorku zastoupena. Prestiž nakladatelství jsme v potaz nebrali.

Jak je z grafu vidno, nejčastěji byla v našem výzkumném vzorku zahrnuta úprava s odstavcovou zářížkou, v nadpoloviční většině pak realizovaná bez odsazení pod nadpisy. Můžeme tedy konstatovat, že daný jev, označovaný příručkami jako progresivní, je skutečně značně rozšířen.

Oddělení odstavce prázdným řádkem, oddělení odstavců grafickým prvkem na samostatném řádku a použití grafického prvku místo odstavcové zářížky, takové bylo pořadí oblíbenosti dalších řešení odstavcové sazby.

15. Parchanty, sirotci, vdovy

V rámci další kapitoly se přesouváme k problematice parchantů. Jak jsme uvedli v teoretické části, zatímco vdovy mohou být podle řady příruček za určitých okolností tolerovány, ponechat v sazbě sirotek je typografický prohřešek. Oba jevy jsme posuzovali v praxi.

15.1. Tolerance vdov

Tabulka 42: Tolerance vdov – globálně

	Počet případů	Počet v procentech
x	17	30,91 %
y	38	69,09 %
Celkový součet	55	100,00 %

Tabulka 43: Tolerance vdov – PR vs. nonPR

	Počet případů	Počet v procentech	Přepočtené procent PR/nonPR
nonPR	31	56,36 %	
x	14	25,45 %	45,1 %
y	17	30,91 %	54,9 %
PR	24	43,64 %	
x	3	5,45 %	12,5 %
y	21	38,18 %	87,5 %
Celkový součet	55	100,00 %	

Rozdíl je signifikantní na hladině alfa $p < 0,05$.

S tolerancí vdov jsme se setkali ve 30,91 % případů našeho výzkumného vzorku. Jednalo se přitom o výskyt u tří publikací z dílny prestižního nakladatele a o 14 knih od nakladatele neprestížního. V další fázi výzkumu nás zajímaly názvy konkrétních nakladatelství a jména grafiků. Rovněž jsme zamýšleli ověřit hypotézu, zda neprestížnost nakladatelské značky obecně koleruje s tolerancí vdov, což potvrzuje již pohled na tabulku 43.

Tabulka 44: Tolerance vdov – grafici PR

Autoři sazby	Počet případů
Mladá fronta, Jana Bromová P	1
MOBA, PT MOBA P	1
Panteon, DTP Panteon P	1
Celkový součet	3

V rámci skupiny prestižních nakladatelství se vyskytovaly vdovy u třech publikací třech různých nakladatelů – Mladé fronty, MOBY a Panteonu. Jednalo se o výskyty ojedinělé, nelze ani vyloučit, že byly způsobeny sazečovou nepozorností a nikoli záměrnou tolerancí.

Tabulka 45: Tolerance vdov – grafici nonPR

Autoři sazby	Počet případů
Baronet, Ricardo N	1
Domino, Rajka Marišinská, Jiří Ryška N	2
Fantom Print, Libor Marchlík N	1
Garamond, purehtml.cz N	1
Garamond, nonPrintondemand.cz N	1
Garamond, purehtml.cz N	1
Motto, TYP A spol. s. r. o. N	4
Nakladatelství Brána, Tomáš Grof N	1
Tomáš Růžička, AP-Tiskárna Písek N	1
Vydavatelství Víkend, Miloslav Hůlovec N	1
Celkový součet	14

Pohled na skupinu neprestížních nakladatelů přinesl zajímavější výsledky, které podpořily naši hypotézu. Nejenom, že se vdovy vyskytovaly několikrát častěji než u prestižních nakladatelství, ale setkali jsme se rovněž s opakováním jevu v publikacích jednoho nakladatele. V případě sazby upravené Liborem Marchlíkem (Fantom Print), který byl v našem výzkumném vzorku zastoupen pěti publikacemi,

převažovala tendence vdovy v sazbě systematicky ponechávat ve všech excerpovaných knihách. Stejně tomu bylo u Miloslava Hůlovce, jenž je zodpovědný za grafickou úpravu čtyř z celkového počtu pěti zkoumaných knih Vydavatelství Víkend. Ve čtyřech z pěti zkoumaných knih nakladatelství Motto jsme rovněž zaznamenali systematickou toleranci vdov.

Hypotézu korelace prestižnosti nakladatele a tolerance vdov považujeme za potvrzenou.

15.2. Sirotek v sazbě

Tabulka 46: Sirotek v sazbě – globálně

	Počet případů	Počet v procentech
x	2	3,64 %
y	53	96,36 %
Celkový součet	55	100,00 %

Tabulka 47: Sirotek v sazbě – PR vs. nonPR

	Počet případů	Počet v procentech	Přepočet procent PR/nonPR
nonPR	31	56,36 %	
x	2	3,64 %	6,5 %
y	29	52,73 %	93,5 %
PR	24	43,64 %	
y	24	43,64 %	100 %
Celkový součet	55	100,00 %	

Rozdíl je signifikantní na hladině alfa $p < 0,05$.

Kromě tolerance vdov nás zajímalo, zda se ve zkoumaných publikacích setkáme se sirotky, tedy posledními řádky odstavce na začátku nové strany. Výsledky ukázaly, že ve dvou případech se sirotek v sazbě skutečně objevil, a to vždy u neprestižního nakladatele, konkrétně Garamondu a Tomáše Růžičky, viz níže. V obou případech bylo za sazbu zodpovědné grafické studio bez uvedení jména konkrétního grafika.

Tabulka 48: Sirotek v sazbě – grafici nonPR

Autoři sazby	Počet případů
Garamond, purehtml.cz N	1
x	1
Tomáš Růžička, AP-Tiskárna Písek N	1
x	1
Celkový součet	2

Ponechání sirotku v sazbě je vážný typografický prohřešek, kterého by se měl zkušený grafik vyvarovat. V souvislosti s tímto jevem se vyplnil náš předpoklad, že pokud se sirotek v sazbě přeci objevuje, dochází k tomu systematicky prakticky výhradně u knih neprestížního nakladatele, případně u knih vydaných „podomácku“ bez znalosti typografických pravidel (případ Tomáše Růžičky).

16. Dělení slov a konce řádků

V rámci teoretické kapitoly o dělení slov jsme vytyčili deset jevů, které jsme ověřovali v praxi.

16.1. Dělení dvou a víceslabičných slov

V souvislosti s problematikou dělení slov jsme zkoumali, zda grafici při dělení dvou a víceslabičných slov dodržují pravidlo minimálně dvou znaků na konci řádku a tří na začátku řádku nového.

Tabulka 49: Dělení dvou a víceslabičných slov – globálně

	Počet případů	Počet v procentech
x	37	68,52 %
y	17	31,48 %
Celkový součet	54	100,00 %

Tabulka 50: Dělení dvou a víceslabičných slov – PR vs. nonPR

	Počet případů	Počet v procentech	Přepočet procent PR/nonPR
nonPR	30	55,56 %	
x	18	33,33 %	60 %
y	12	22,22 %	40 %
PR	24	44,44 %	
x	19	35,19 %	79,1 %
y	5	9,26 %	20,9 %
Celkový součet	54	100,00 %	

Rozdíl je signifikantní na hladině alfa $p < 0,05$.

V převážné většině našeho výzkumného vzorku byla slova v sazbě dělena. Pouze v jedné publikaci k dělení slov nedocházelo, přičemž se jednalo o publikaci neprestížní skupiny nakladatelů vydanou podle všeho vlastním nákladem Tomášem Růžičkou.

Jak vidíme z tabulky 50, pravidlo dvou a tří znaků dodržovali prestižní nakladatelé častěji (79,1 %) než nakladatelé neprestížní (60 %).

Dále jsme tedy zkoumali, zda daný grafík v rámci nakladatelství slova dělil stále stejným způsobem, tedy zda ponechávání jiného počtu znaků na konci či začátku řádku bylo jeho pracovním standardem, nebo zda se jednalo o výjimky vyskytující se v publikacích náhodně. Zajímalo nás také, jestli se v rámci jednoho nakladatelství nedodržení tohoto pravidla objevovalo častěji než v jednom případě.

Tabulka 51: Dělení dvou a víceslabičných slov – grafici PR

Autoři sazby	Počet případů
Druhé město, Anežka Ciglerová P	1
Host, Jaroslav Bulíček P	1
Host, Lucie Zajíčková P	1
Host, Martin Pecina P	1
Mladá fronta, Jana Bromová P	1
Celkový součet	5

Příložená tabulka demonstruje všechny grafiky prestižních nakladatelství, u nichž jsme se setkali s nedodržením pravidla počtu znaků při dělení. Například Jaroslav Bulíček (Host) byl ve výzkumném vzorku zastoupen třemi publikacemi, a přesto u něj převažovala tendence dělit slova jiným způsobem. Protože je nakladatelství

Host v případě tohoto jevu v tabulce zastoupeno rovněž publikacemi upravenými Lucíí Zajíčkovou a Martinem Pecinou, můžeme mluvit o převažující tendenci nerespektovat dané pravidlo v rámci produkce tohoto nakladatele.

Tabulka 52: Dělení dvou a víceslabičných slov – grafici nonPR

Autoři sazby	Počet případů
Baronet, Ricardo N	3
Domino, Rajka Marišinská, Jiří Ryška N	1
Garamond, purehtml.cz N	1
Garamond, nonPrintondemand.cz N	1
Motto, Linda Marečková N	1
Motto, TYP A spol. s. r. o. N	2
Nakladatelství Brána, Tomáš Grof N	1
Tomáš J. Bahounek OP, Tomáš J. Bahounek N	1
Vydavatelství Víkend, Miloslav Hůlovec N	1
Celkový součet	12

Při pohledu na tabulku neprestížních nakladatelů vyvozujeme, že systematickou tendenci nedodržování pravidla pro dělení dvou a víceslabičných slov pozorujeme u nakladatelství Baronet a Motto. V obou případech jsme se setkali ve třech z pěti zkoumaných publikací s nerespektováním pravidla.

Souhrnně řečeno docházelo k nevhodnému dělení slov co do počtu znaků častěji v rámci skupiny neprestížních nakladatelů, z čehož ovšem vybočil prestižní Host.

16.2. Dělení při zběžném čtení neobvyklé či vysloveně chybné

Tabulka 53: Dělení při zběžném čtení neobvyklé či vysloveně chybné – globálně

	Počet případů	Počet v procentech
x	1	1,85 %
y	53	98,15 %
Celkový součet	54	100,00 %

Pouze v jedné knize celého výzkumného vzorku jsme se setkali s tím, že by rozdělením slova na řádku vznikl nevhodný výraz nebo že by se na konci či začátku řádku objevilo pouze jedno písmeno. Bylo tomu tak v případě publikace

upravené Tomášem Grofem (Nakladatelství Brána), zařazené do neprestížní skupiny nakladatelů.

16.3. Počet dělení slov pod sebou

Tabulka 54: Počet dělení slov pod sebou – globálně

	Počet případů	Počet v procentech
0x	1	1,25 %
1x	2	2,50 %
2x	47	58,75 %
3x	28	35,00 %
4x	1	1,25 %
5x	1	1,25 %
Celkový součet	80	100,00 %

Pokud v námi zkoumaných publikacích grafik slova dělil, zajímalo nás, kolik rozdělených slov na řádcích bezprostředně pod sebou v sazbě toleroval. Jednoznačně nejčastěji šlo o dvě po sobě následující dělení (58,75 %), následně pak o tři (35 %).

Se sazbou bez dělení slov jsme se setkali v rámci publikace neprestížního nakladatele (Tomáš Růžička). Jedno dělení (příčemž další rozdělené slovo se mohlo objevit ob jeden řádek) se vyskytlo u knihy Vydavatelství Víkend (neprestížní) a Panteon (prestížní). Toleranci čtyř po sobě jdoucích dělení jsme zaznamenali u Nakladatelství XYZ (neprestížní) a toleranci pěti dělení u knihy z Garamondu (neprestížní). Již z toho je patrné, že pravidlo tří dělení překračovali v našem výzkumném vzorku pouze neprestížní nakladatelé, zatímco přísnější způsob se objevil shodně u obou skupin. Rozložení nejobvyklejšího počtu tří dělení pod sebou mezi prestížní a neprestížní nakladatele pak zachycuje tabulka 55.

Tabulka 55: Počet dělení 3x – PR vs. nonPR

	Počet případů	Přepočet procent PR/nonPR
PR	13	46,4 %
nonPR	15	53,6 %
Celkový součet	28	

Rozdíl je signifikantní na hladině alfa $p < 0,05$.

16.4. Tolerance „a“ na konci řádku

Tabulka 56: Tolerance „a“ na konci řádku – globálně

	Počet případů	Počet v procentech
x	1	1,82 %
y	54	98,18 %
Celkový součet	55	100,00 %

Ve výzkumném vzorku jednoznačně dominovala nulová tolerance ke spojce „a“ na konci řádku, zaznamenali jsme pouze jediný opačný případ, a to u neprestížního nakladatele.

Tabulka 57: Tolerance „a“ na konci řádku – PR vs. nonPR

	Počet případů	Počet v procentech	Přepočtené procent PR/nonPR
nonPR	30	54,55 %	
x	1	1,82 %	3,4 %
y	29	52,73 %	96,6 %
PR	25	45,45 %	
y	25	45,45 %	100 %
Celkový součet	55	100,00 %	

Rozdíl je signifikantní na hladině alfa $p < 0,05$.

Jednalo se o publikaci z produkce nakladatelství Garamond, již upravilo grafické studio purehtml.cz. Jelikož jednoznakové předložky a spojky bývají v sázecích programech ošetřeny plošně vložením stylu GREP nebo pomocí skriptu či pluginu, je možné, že se v tomto případě jednalo o chybu z nedbalosti, jež mohla být zapříčiněna např. časovým presem, objemem zakázek zadaným tomuto studiu či nepozorností konkrétního grafika.

Automatické nastavení v sázecím programu se mohlo pochopitelně promítnout i do výsledků ostatních grafiků. Už samotný fakt, že se spojka „a“ na konci řádku v knižní produkci prakticky nevyskytuje, však ovlivňuje oborový úzus. Její tolerance pak působí o to nepatřičněji. Dané pravidlo lze v tomto ohledu považovat za silně závazné.

16.5. Systematická tolerance dělení

Původně jsme zamýšleli zkoumat rovněž systematickou toleranci dělení výrazů na několika úrovních, konkrétně se jednalo o dělení zkráceného jména a příjmení, zkráceného titulu a příjmení, data, zkratky, číselných řad, telefonních čísel, poštovních směrovacích čísel, matematického dělení, poměrů, měřítek a dalších případů. V beletristickém vzorku se však neobjevily žádné případy takového dělení, proto se jevem dále nezabýváme.

16.6. Dělení slov mezi stranami vně dvojstrany

Tabulka 58: Dělení slov mezi stranami vně dvojstrany – globálně

	Počet případů	Počet v procentech
x	32	58,18 %
y	23	41,82 %
Celkový součet	55	100,00 %

K dělení slov mezi stranami vně dvojstrany docházelo nepatrně méně často než mezi stranami uvnitř. Konkrétně se jednalo o 58,18 % případů.

V dalším kroku jsme opět předpokládali, že k toleranci dělení bude docházet častěji u nakladatelů neprestížních než prestižních. Excerptovaná data naší hypotézu jednoznačně potvrdila.

Tabulka 59: Dělení slov mezi stranami vně dvojstrany – PR vs. nonPR

	Počet případů	Počet v procentech	Přepočtené procent PR/nonPR
nonPR	30	54,55 %	
x	27	49,09 %	90 %
y	3	5,45 %	10 %
PR	25	45,45 %	
x	5	9,09 %	20 %
y	20	36,36 %	80 %
Celkový součet	55	100,00 %	

Rozdíl je signifikantní na hladině alfa $p < 0,05$.

90% neprestížních nakladatelů slova na tomto místě dělila, zatímco u prestižních nakladatelů činil tento podíl pouze 20 %. Konkrétní rozložení mezi grafiky a nakladatele vypadalo takto:

Tabulka 60: Dělení slov mezi stranami vně dvojstrany – grafici PR

Autoři sazby	Počet případů
Host, Martin Pecina P	1
Kniha Zlín, Lucie Mrázová P	1
MOBA, PT MOBA P	1
Panteon, DTP Panteon P	1
Plus, Tereza Králová P	1
Celkový součet	5

U skupiny grafiků prestižních nakladatelů nás překvapilo jméno Martina Peciny (Host), jelikož dělení slov mezi stranami vně dvojstrany nepovažujeme za estetické řešení sazby.

Na základě sesbíraných dat je nicméně patrné, že ani v rámci prestižních nakladatelů obecně nemůžeme hovořit o zásadě, která by byla dodržována bezvýhradně.

Tabulka 61: Dělení slov mezi stranami vně dvojstrany – grafici nonPR

Autoři sazby	Počet případů
Baronet, Ricardo N	5
Domino, Dušan Žárský N	1
Domino, Rajka Marišinská Jiří Ryška N	2
Fantom Print, Libor Marchlík N	1
Garamond, purehtml.cz N	1
Garamond, Marie Voslářová N	1
Garamond, nonPrintondemand.cz N	1
Garamond, purehtml.cz N	1
Motto, Linda Marečková N	1
Motto, TYP A spol. s. r. o. N	4
Nakladatelství Brána, Tomáš Grof N	2
Nakladatelství Brána, Zdeněk Doležal N	1
Nakladatelství XYZ, Johana Kratochvílová N	1
Nakladatelství XYZ, Zdeněk Mareš N	1
NF Distribuce, s. r. o., Iveta Hostašová N	1
Tomáš J. Bahounek OP, Tomáš J. Bahounek N	1
Vydavatelství Víkend, Miloslav Hůlovec N	1
Vydavatelství Víkend, Sazba MM N	1
Celkový součet	27

U neprestižních nakladatelů docházelo k pravidelnému dělení slov mezi dvojstranami např. ve všech pěti zkoumaných knihách produkce nakladatelství Baronet. Také grafik nakladatelství Domino Dušan Žárský byl v našem výzkumném vzorku zastoupen více knihami, a přesto u něj převažovalo dělení slov vně dvojstrany, navíc bylo toto nakladatelství zastoupeno ještě dalšími dvěma knihami, ve kterých k tomuto jevu došlo. Ve čtyřech z celkových pěti knih docházelo k dělení u nakladatelství Garamond. Rovněž nakladatelství Motto dělilo slova vně dvojstrany ve všech námi zkoumaných publikacích, stejně jako Nakladatelství Brána. S převažující tendencí slova v tomto místě dělit jsme se setkali i v případě Nakladatelství XYZ (u dvou ze třech publikací).

U této skupiny nakladatelů tak pozorujeme tendenci k plošnému ignorování daného pravidla (nedělit mezi dvojstranou), minimálně na úrovni jednotlivých nakladatelství a grafických rukopisů.

16.7. Dělení slov mezi stranami uvnitř dvojstrany

Tabulka 62: Dělení slov mezi stranami uvnitř dvojstrany – globálně

	Počet případů	Počet v procentech
x	33	60,00 %
y	22	40,00 %
Celkový součet	55	100,00 %

Také výzkum dělení slov mezi stranami uvnitř dvojstrany přinesl zajímavá zjištění. Globálně docházelo k dělení slov na hranici dvou stránek v 60 % případů, pozoruhodné jsou opět rozdíly mezi prestižními a neprestižními nakladateli.

Tabulka 63: Dělení slov mezi stranami uvnitř dvojstrany – PR vs. nonPR

	Počet případů	Počet v procentech	Přepočet procent PR/nonPR
nonPR	30	54,55 %	
x	27	49,09 %	90 %
y	3	5,45 %	10 %
PR	25	45,45 %	
x	6	10,91 %	24 %
y	19	34,55 %	76 %
Celkový součet	55	100,00 %	

Rozdíl je signifikantní na hladině alfa $p < 0,05$.

Zatímco v 90 % případů u neprestižních nakladatelství k dělení slov na tomto místě docházelo, u prestižních nakladatelů to bylo jen u 24%. Rozdíl mezi oběma skupinami je tedy stejně zřejmý jako u dělení slov vně dvojstrany.

Tabulky níže ukazují distribuci jevu v praxi konkrétních grafiků a nakladatelů.

Tabulka 64: Dělení slov mezi stranami uvnitř dvojstrany – grafici PR

Autoři sazby	Počet případů
Druhé město, Anežka Ciglerová P	1
Druhé město, Bedřich Vémola P	1
Kniha Zlín, Lucie Mrázová P	1
MOBA, PT MOBA P	1
Panteon, DTP Panteon P	1
Plus, Tereza Králová P	1
Celkový součet	6

Z tabulky 64 je patrné, že v rámci skupiny prestižních nakladatelů se uvedený jev objevoval nejčastěji u publikací nakladatelství Druhé město. Toto nakladatelství bylo ve výzkumném vzorku zastoupeno dvěma grafiky, Anežkou Ciglerovou a Bedřichem Vémolou, přičemž druhý jmenovaný obstaral grafickou úpravu tří knih. V jeho případě jsme se tak setkali s převažující tendencí slova na hranici stran uvnitř dvojstrany dělit i v rámci jednoho grafického rukopisu. U nakladatelství Druhé město můžeme hovořit o konstantním výskytu zkoumaného jevu.

Tabulka 65: Dělení slov mezi stranami uvnitř dvojstrany – grafici nonPR

Autoři sazby	Počet případů
Baronet, Ricardo N	5
Domino, Dušan Žárský N	1
Domino, Rajka Marišinská, Jiří Ryška N	2
Fantom Print, Libor Marchlík N	1
Garamond, purehtml.cz N	1
Garamond, Marie Voslářová N	1
Garamond, nonPrintondemand.cz N	1
Garamond, purehtml.cz N	1
Motto, Linda Marečková N	1
Motto, TYP A spol. s. r. o. N	4
Nakladatelství Brána, Tomáš Grof N	2
Nakladatelství Brána, Zdeněk Doležal N	1
Nakladatelství XYZ, Johana Kratochvílová N	1
Nakladatelství XYZ, Zdeněk Mareš N	1
NF Distribuce, s. r. o., Iveta Hostašová N	1
Tomáš J. Bahounek OP, Tomáš J. Bahounek N	1
Vydavatelství Víkend, Miloslav Hůlavec N	1
Vydavatelství Víkend, Sazba MM N	1
Celkový součet	27

V případě neprestížních nakladatelů zaznamenáváme konstantní toleranci dělení slov uvnitř dvojstrany u nakladatelství Baronet (všech pět publikací), Domino (tři publikace z pěti) a Garamond (čtyři z pěti), Motto (všech pět publikací), Nakladatelství Brána (všechny tři zkoumané publikace) a Nakladatelství XYZ (dvě ze tří). Lze zde tedy pozorovat určitou tendenci k plošné toleranci uvnitř nakladatelské značky a uvnitř grafického rukopisu, stejně jako tomu bylo u dělení slov mezi dvojstranami.

Zdá se, že tolerance k dělení slov jak mezi dvojstranami, tak uvnitř dvojstrany silně koreluje s prestižností nakladatele.

16.8. Dělení slov v nadpisech

Tabulka 66: Dělení slov v nadpisech – globálně

	Počet případů	Počet v procentech
x	1	4,17 %
y	23	95,83 %
Celkový součet	24	100,00 %

Zkoumání dělení slov v nadpisech bylo téměř v polovině výzkumného vzorku nerelevantní, protože dané knihy žádné nadpisy neobsahovaly, kapitoly byly často pouze číslovány. V publikacích, kde se nadpisy objevovaly, jsme se setkali pouze s jedním případem dělení slov. Bylo tomu tak u knihy z produkce prestižního nakladatelství Druhé město, již upravila Anežka Ciglerová.

16.9. Tolerance předložek a spojek na konci řádku v nadpisech

Jelikož jsme se s nadpisy setkali pouze asi v polovině námi excerpovaných knih, jak jsme uvedli výše, bylo zkoumání problematiky tolerance předložek a spojek na konci řádku značně omezené. Nicméně v knihách, kde se nadpisy objevovaly, jsme zaznamenali, že předložky a spojky na konci řádku ponechávány nebyly.

16.10. Dělení slov ve specifických částech textu

S dělením slov ve specifických částech textu (poznámky pod čarou, seznamy literatury,...) jsme se v námi stanoveném výzkumném vzorku nesešli. Tento fakt byl zapříčiněn tím, že jsme zkoumali pouze beletrii, kde charakter textu např. poznámky pod čarou nevyžaduje. Daný jev by bylo vhodnější zkoumat např. u odborné literatury, což může být námět pro další analýzu.

17. Pomlčka

Další kapitolou se přesouváme na hranici mikrotypografie a budeme zkoumat dodržování vybraných pravidel nejprve u třech samostatných znaků. Prvním z nich bude pomlčka.

17.1. Střídání n-pomlčky a m-pomlčky systematické/nesystematické

V této části výzkumu jsme se mimo jiné chtěli zaměřit na střídání n-pomlčky a m-pomlčky v sazbě. Usilovali jsme vysledovat, zda v takovém případě dochází k jisté systematickosti, nebo zda grafík délku pomlčky více nepromýšlí a oba druhy pomlček sází náhodně či spíše z nedbalosti. Bohužel jsme se ani v jedné z publikací nesešli s tendencí v rámci jedné knihy tyto dvě délky střídat. Normy uvedené v teoretické části práce přitom na praxi střídání délek pomlček i jeho zákonitosti

výslovně upozorňují. Je tedy možné, že daný jev bude zastoupen převážně u nebeletristické literatury.

17.2. V celé knize používána m-pomlčka, n-pomlčka nikoli

Tabulka 67: V celé knize používána m-pomlčka – globálně

	Počet případů	Počet v procentech
x	13	25,00 %
y	39	75,00 %
Celkový součet	52	100,00 %

Tabulka 68: V celé knize používána m-pomlčka – PR vs. nonPR

	Počet případů	Počet v procentech	Přepočet procent PR/nonPR
nonPR	29	55,77 %	
x	6	11,54 %	20,7 %
y	23	44,23 %	79,3 %
PR	23	44,23 %	
x	7	13,46 %	30,4 %
y	16	30,77 %	69,6 %
Celkový součet	52	100,00 %	

Rozdíl je signifikantní na hladině alfa $p < 0,05$.

S tendencí používat v sazbě delší m-pomlčku jsme se setkali pouze v 25 % našeho výzkumného vzorku, častěji se tedy objevovala n-pomlčka. Při pohledu na tabulku 68 můžeme vidět, že častěji m-pomlčku užívali prestižní nakladatelé, nicméně se nejednalo o velký rozdíl.

V rámci jednoho grafického rukopisu jsme převažující tendenci sázet m-pomlčku zaznamenali u Bedřicha Vémoly (Druhé město) a Jaroslava Bulíčka (Host). Oba byli v našem výzkumném vzorku zastoupeni třemi publikacemi a sazba m-pomlčky u nich převažovala. V případě Hostu je tato tendence podpořena i Martinem Pecinou a Lucií Zajíčkovou, u nichž jsme preferenci m-pomlčky rovněž zaznamenali.

17.3. Pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek na konci řádku

Tabulka 69: Pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek na konci řádku – globálně

	Počet případů	Počet v procentech
x	35	81,40 %
y	8	18,60 %
Celkový součet	43	100,00 %

V souvislosti s pomlčkou nás zejména zajímalo, zda je v sazbě tolerován její výskyt na konci nebo na začátku řádku. Výsledky výzkumu ukázaly, že na konci řádku ji grafici ponechávali v 81,40 % případů.

Tabulka 70: Pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek na konci řádku – PR vs. nonPR

	Počet případů	Počet v procentech	Přepočet procent PR/nonPR
nonPR	26	60,47 %	
x	20	46,51 %	77 %
y	6	13,95 %	23 %
PR	17	39,53 %	
x	15	34,88 %	88,2 %
y	2	4,65 %	11,8 %
Celkový součet	43	100,00 %	

Rozdíl je signifikantní na hladině alfa $p < 0,05$.

Jak jsme zmiňovali v teoretické části, autoři oborových publikací se přiklánějí k tomu, že pomlčka v sazbě na konci řádku ponechána být může. Typografická praxe v tomto případě odpovídá kodifikovanému pravidlu.

V další fázi analýzy jsme zkoumali distribuci uvedené tolerance mezi prestižními a neprestižními nakladateli. Pomlčka byla na konci řádku tolerována u 88,2 % prestižních nakladatelů a u 77 % nakladatelů neprestižních. Dále jsme opět sledovali, kteří konkrétní grafici a která nakladatelství pomlčku na tomto místě tolerují a zda se tak děje systematicky.

Tabulka 71: Pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek na konci řádku – grafici PR

Autoři sazby	Počet případů
Argo, Jan Augusta P	1
Argo, Pavel Růt P	1
Host, Jaroslav Bulíček P	1
Host, Martin Pecina P	1
JOTA, Libor Jelínek P	1
Kniha Zlín, Lucie Mrázová P	1
Mladá fronta, Jana Bromová P	1
Mladá fronta, Jana Vysoká P	1
Mladá fronta, Tomáš Dimter P	1
Panteon, DTP Panteon P	1
Paseka, Luboš Drtina P	2
Paseka, Michaela Drtinová P	1
Plus, Tereza Králová P	1
Torst, David Balihar P	1
Celkový součet	15

Na základě zjištěných dat můžeme vyvodit následující závěr. Nakladatelství Argo, Host, Mladá fronta a Paseka byly ve výzkumu zastoupeny minimálně třemi publikacemi, v nichž k ponechání pomlčky na konci řádku došlo. Můžeme u nich proto konstatovat tíhnutí k systematické toleranci tohoto jevu.

Tabulka 72: Pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek na konci řádku – grafici nonPR

Autoři sazby	Počet případů
Baronet, Ricardo N	4
Domino, Dušan Žárský N	1
Domino, Rajka Marišinská, Jiří Ryška N	2
Fantom Print, Libor Marchlík N	1
Garamond, purehtml.cz N	1
Garamond, nonPrintondemand.cz N	1
Motto, TYP A spol. s. r. o. N	3
Nakladatelství Brána, Tomáš Grof N	1
Nakladatelství XYZ, Johana Kratochvílová N	1
Nakladatelství XYZ, Lumír Kaděra N	1
NF Distribuce, s. r. o., Iveta Hostašová N	1
Tomáš J. Bahounek OP, Tomáš J. Bahounek N	1
Vydavatelství Víkend, Miloslav Hůlovec N	1
Vydavatelství Víkend, Sazba MM N	1
Celkový součet	20

S konstantním výskytem uvedeného jevu jsme se setkali i v případě neprestižních nakladatelů. Jednalo se zejména o Baronet, Domino a Motto, jejichž grafici u minimálně tří publikací pomlčku na konci řádku ponechávali.

Tolerance pomlčky na konci řádku se objevuje u obou skupin nakladatelů, rozdíl v počtu výskytů není až tak dramatický, přestože je statisticky významný.

17.4. Pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek na začátku řádku

Tabulka 73: Pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek na začátku řádku – globálně

	Počet případů	Počet v procentech
x	14	35,90 %
y	25	64,10 %
Celkový součet	39	100,00 %

Tabulka 74: Pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek na začátku řádku – PR vs. nonPR

	Počet případů	Počet v procentech	Přepočít procent PR/nonPR
nonPR	24	61,54 %	
x	9	23,08 %	37,5 %
y	15	38,46 %	62,5 %
PR	15	38,46 %	
x	5	12,82 %	33,3 %
y	10	25,64 %	66,7 %
Celkový součet	39	100,00 %	

Rozdíl je signifikantní na hladině alfa $p < 0,05$.

V případě pomlčky na začátku řádku jsme se setkali s tolerancí pouze u 35,90 % publikací, konkrétně pak u 33,3 % prestižních a 37,5 % neprestižních nakladatelství. I tak jde o zjištění poměrně zarážející, protože, jak jsme uvedli v teoretické části, pomlčkou by nový řádek začínat neměl.²⁷⁸ Zdá se tedy, že pravidlo formulované oborovými příručkami není v tomto případě grafickou obcí plošně respektováno, i když je překračováno mírně častěji ze strany nakladatelů neprestižních. Rozdíl mezi prestižními a neprestižními nakladateli je sice při hladině alfa $p < 0,05$ statisticky relevantní, nejedná se však o tak výrazný rozdíl, jaký bychom očekávali.

²⁷⁸ Viz kapitolu o pomlčce a KOČIČKA, Pavel, BLAŽEK, Filip. *Praktická typografie*. Brno: Computer Press, 2007, s. 53.

Tabulka 75: Pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek na začátku řádku – grafici PR

Autoři sazby	Počet případů
Druhé město, Anežka Ciglerová P	1
JOTA, Libor Jelínek P	2
Paseka, Luboš Drtina P	2
Celkový součet	5

Jak ukazuje tabulka, pomlčku na začátku řádku v námi zkoumaných publikacích tolerovala Anežka Ciglerová (Druhé město), Libor Jelínek (JOTA) a Luboš Drtina (Paseka), poslední dva zmiňovaní shodně ve dvou knihách. V tomto případě můžeme v rámci jejich grafické tvorby hovořit o sklonu ke stabilnímu tolerování pomlčky v úvodu řádku.

Tabulka 76: Pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek na začátku řádku – grafici nonPR

Autoři sazby	Počet případů
Baronet, Ricardo N	2
Carpe Diem, Michal Huvar N	1
Fantom Print, Libor Marchlík N	1
Garamond, purehtml.cz N	1
Garamond, nonPrintondemand.cz N	1
Nakladatelství Brána, Tomáš Grof N	1
Nakladatelství Brána, Zdeněk Doležal N	1
Tomáš Růžička, AP-Tiskárna Písek N	1
Celkový součet	9

U nakladatelů neprestížních docházelo k uvozování nového řádku pomlčkou u alespoň dvou publikací v případě Baronetu, Garamondu a Nakladatelství Brána. Tuto tendenci jsme vysledovali i u produkce nakladatelství Fantom Print, jehož knihy upravoval Libor Marchlík, který je v tabulce zmíněn pouze jedním výskytem, nicméně se jedná o zprůměrovaný výsledek, jelikož Marchlík je autorem sazby všech pěti námi zkoumaných publikací. Zejména v jeho případě proto konstatujeme stabilní toleranci pomlčky na začátku řádku.

17.5. Přímá řeč uvozena pomlčkou

Ani v jednom případě jsme se během výzkumu nesečkali s tím, že by byla přímá řeč uvozena pomlčkou. Naopak téměř vždy byly pro zaznačení přímé řeči použity uvozovky (viz níže).

17.6. Přímá řeč uvozena uvozovkami

Tabulka 77: Přímá řeč uvozena uvozovkami – globálně

	Počet případů	Počet v procentech
x	53	96,36 %
y	2	3,64 %
Celkový součet	55	100,00 %

S uvozením přímé řeči uvozovkami jsme se setkali v naprosté většině námi zkoumaných publikací (96,36 %). Zároveň se jednalo o zcela jasně převažující tendenci značení přímé řeči.

Tabulka 78: Přímá řeč uvozena uvozovkami – PR vs. nonPR

	Počet případů	Počet v procentech	Přepočtené procent PR/nonPR
nonPR	31	56,36 %	
x	30	54,55 %	96,7 %
y	1	1,82 %	3,3 %
PR	24	43,64 %	
x	23	41,82 %	95,8 %
y	1	1,82 %	4,2 %
Celkový součet	55	100,00 %	

Rozdíl je signifikantní na hladině alfa $p < 0,05$.

Pouze ve dvou případech jsme u uvozovky u přímé řeči nezaznamenali, jednalo se přitom o publikace, kde nebyla přímá řeč signalizována vůbec. Takovou knihu ve skupině prestižních nakladatelů graficky upravil Martin Pecina (Host) a mezi neprestižními nakladateli Tomáš J. Bahounek.

17.7. Užití pomlčky v peněžních zápisech

Tento jev jsme do naší analýzy původně zařadili, nicméně jsme ani v jedné z publikací neobjevili užití pomlčky v tomto smyslu.

17.8. Pomlčka ve významu předložky/spojky u víceslovných výrazů sázená s mezerami

Ačkoliv jsme se s pomlčkou v námi excerpovaných textech setkávali, ani jednou to nebylo ve významu předložky či spojky u víceslovných výrazů. Předpokládáme, že

to zapříčinil zvolený beletristický vzorek, jelikož jsme zaznamenali pouze případy, kdy byla pomlčka v tomto významu nahrazena slovním vyjádřením.

17.9. Špatně použitá pomlčka (záměna se spojovníkem)

Tabulka 79: Špatně použitá pomlčka (záměna se spojovníkem) – globálně

	Počet případů	Počet v procentech
x	3	5,88 %
y	48	94,12 %
Celkový součet	51	100,00 %

Tabulka 80: Špatně použitá pomlčka (záměna se spojovníkem) – PR vs. nonPR

	Počet případů	Počet v procentech	Přepočtené procent PR/nonPR
nonPR	30	58,82 %	
x	2	3,92 %	6,7 %
y	28	54,90 %	93,3 %
PR	21	41,18 %	
x	1	1,96 %	4,8 %
y	20	39,22 %	95,2 %
Celkový součet	51	100,00 %	

Rozdíl je signifikantní na hladině alfa $p < 0,05$.

Se záměnou pomlčky za spojovník jsme se v sazbě setkali ve třech případech, přičemž se jednalo o dvě publikace neprestížního nakladatele a jednu nakladatele prestižního.

Tabulka 81: Špatně použitá pomlčka (záměna se spojovníkem) – grafici PR vs. nonPR

	Autoři sazby	Počet případů
	Mladá fronta, Jana Vysoká P	1
	x	1
	Tomáš J. Bahounek OP, Tomáš J. Bahounek N	1
	x	1
	Tomáš Růžička, AP-Tiskárna Písek N	1
	x	1
	Celkový součet	3

Po abstrahování jmen grafiků jsme zjistili, že v rámci prestižního nakladatele se tento jev vyskytl u Jany Vysoké z nakladatelství Mladá fronta. To je zarážející zjištění, jelikož zmiňovaná grafička byla v našem výzkumném vzorku prezentována celkem třemi knihami, a přesto u ní převažovalo chybné užívání pomlčky na místě spojovníku. Mladou frontu přitom řadíme do skupiny prestižních nakladatelů, u nichž bychom podobné prohřešky neočekávali.

Špatně použitá pomlčka se rovněž vyskytla v publikaci vydané Tomášem J. Bahounkem a Tomášem Růžičkou, tedy ve dvou samonákladech. Zde se naše očekávání chybovosti spíše potvrzuje.

Záměna pomlčky a spojovníku je nedbalost spíše redakční než grafická, neboť správná úprava použití daných znaků je zpravidla povinností redaktora knihy a nikoli grafika, u nějž se ani nepředpokládá, že bude text podrobně číst a dané chyby opravovat.

18. Spojovník

Dalším námi sledovaným znakem byl spojovník, u nějž jsme se věnovali dvěma jevům.

18.1. Opakování spojovníku v místě dělení

Tabulka 82: Opakování spojovníku v místě dělení – globálně

	Počet případů
x	8
Celkový součet	8

Tabulka 83: Opakování spojovníku v místě dělení – PR vs. nonPR

	Počet případů	Počet v procentech	Přepočet PR/nonPR
nonPR	2	25,00 %	
x	2	25,00 %	100 %
PR	6	75,00 %	
x	6	75,00 %	100 %
Celkový součet	8	100,00 %	

Rozdíl je signifikantní na hladině alfa $p < 0,05$.

Pouze v osmi případech jsme se setkali s dělením slov v místě spojovníku, vždy pak bylo dodrženo pravidlo jeho opakování na novém řádku.

18.2. Špatně použitý spojovník (záměna s pomlčkou)

Tabulka 84: Špatně použitý spojovník – globálně

	Počet případů	Počet v procentech
x	1	1,85 %
y	53	98,15 %
Celkový součet	54	100,00 %

Tabulka 85: Špatně použití spojovník – PR vs. nonPR

	Počet případů	Počet v procentech	Přepočít PR/nonPR
nonPR	30	55,56 %	
x	1	1,85 %	3,3 %
y	29	53,70 %	96,7 %
PR	24	44,44 %	
y	24	44,44 %	100 %
Celkový součet	54	100,00 %	

Rozdíl je signifikantní na hladině alfa $p < 0,05$.

Spojovník použitý na místě pomlčky jsme zaznamenali pouze v jednom případě, v 98,15 % byl tedy vysázen správně. Chybné užití se objevilo u neprestížního nakladatele, u knihy s největší pravděpodobností vydané vlastním nákladem a bez pomoci grafika (Jednalo se o publikaci *Deník kočičího intelektuála* vydanou Tomášem Růžičkou.)

U takto neprofesionálně vydaných publikací jsme se setkali s odchylkami od pravidel na úrovni mikrotypografie v největší míře, zdá se rovněž z dalších náznaků, že byly tyto knihy často „sázeny“ v textovém editoru místo v DTP programu.

Jak jsme uvedli výše, záměna grafemů pomlčky a spojovníku je nedbalost spíše redakční, jelikož povinností redaktora knihy je předcházet těmto nedostatkům pečlivou korekturou.

19. Lomítko

Třetím a poslední zkoumaným znakem v rovině mikrotypografie bylo lomítko. Do výzkumu jsme ho zařadili, ačkoliv jsme zvolili beletristický vzorek, kde byla jeho četnost spíše nízká. Dělení do řádků v místě lomítka jsme nezaznamenali vůbec, stejně tak nebylo možné prověřit sázení mezer kolem lomítka u vícečlenných výrazů, neboť tento jev se v sazbě zkoumaných knih rovněž nevyskytoval.

20. Další jevy

Se skupinou dalších jevů, jež jsme vytyčili mimo teoretický výklad, avšak zahrnuli do praktického výzkumu, jsme se v excerpovaných textech setkávali až na výjimky velmi sporadicky, o čemž svědčí sesbíraná data.

20.1. Použití minuskových číslic v textu

Tabulka 86: Použití minuskových číslic v textu – globálně

	Počet případů	Počet v procentech
x	16	32,00 %
y	34	68,00 %
Celkový součet	50	100,00 %

Minuskové číslice byly v sazbě chlebového (základního) textu užity asi ve třetině zkoumaných knih (32 %). Tento typ číslic nerespektuje dotažnice, na řádcích „skáče“ (odtud označení „skákavé“) a je přetahován přes linky účaří. Z toho důvodu působí v sazbě dynamicky a dokáže text jistým způsobem osvěžit. Právě uvedené charakteristické vlastnosti minuskových číslic však nejsou žádoucí ve všech typech textů. Zejména v případě beletrie se do sazby nemusí hodit s ohledem na obsahovou stránku publikace.

Tabulka 87: Použití minuskových číslic v textu – PR vs. nonPR

	Počet případů	Počet v procentech	Přepočít procent PR/nonPR
nonPR	28	56,00 %	
x	1	2,00 %	3,6 %
y	27	54,00 %	96,4 %
PR	22	44,00 %	
x	15	30,00 %	68,2 %
y	7	14,00 %	31,8 %
Celkový součet	50	100,00 %	

Rozdíl je signifikantní na hladině alfa $p < 0,05$.

Zjistili jsme však poměrně výraznou tendenci používat minuskové číslice v produkci prestižních nakladatelů (68,2 %), naopak u neprestižních k tomu došlo pouze v jediném případě (3,6 %), a to u nakladatelství Garamond v knize upravené Lukášem Franclem. V tomto ohledu se tedy nakladatelství Garamond ze skupiny neprestižních nakladatelů mírně vyčleňuje.

V další fázi nás zajímalo, zda minuskové číslice používají grafici, kteří byli v našem výzkumném vzorku zastoupeni vícekrát, ve všech svých publikacích.

Tabulka 88: Použití minuskových číslic v textu – grafici

Autoři sazby	Počet případů
Argo, Libor Batrla P	1
Argo, Pavel Růt P	1
Druhé město, Anežka Ciglerová P	1
Garamond, Lukáš Francel N	1
Host, Jaroslav Bulíček P	1
Host, Lucie Zajíčková P	1
Host, Martin Pecina P	1
JOTA, Libor Jelínek P	1
Mladá fronta, Jana Vysoká P	1
Mladá fronta, Tomáš Dimter P	1
MOBA, PT MOBA P	1
Panteon, DTP Panteon P	1
Paseka, Michaela Drtinová P	1
Plus, Tereza Králová P	1
Torst, Jana Vahalíková P	1
Triáda, Markéta Jelenová P	1
Celkový součet	16

Všichni výše uvedení grafici minuskové číslice v textu použili. Z přiložené tabulky je patrné, že z grafiků, již jsou v našem výzkumném vzorku zastoupeni několika publikacemi, zde vidíme jméno Pavla Růta (Argo), Jaroslava Bulíčka (Host) a Jany Vysoké (Mladá fronta). U všech jmenovaných převažovala v sazbě tendence používat číslice minuskové namísto obvyklejších verzálkových, obvykle šlo o dvě publikace s minuskovými číslicemi a jednu s verzálkovými, v případě třech knih jednoho grafika. Zkoumaný jev se navíc objevuje v nakladatelství Argo, Host a Mladá fronta i u minimálně jednoho dalšího grafika.

20.2. Tolerování závorek (kulaté v kulatých)

Toleranci kulatých závorek v dalších kulatých závorkách jsme zaznamenali pouze v jedné knize neprestížního nakladatele. Jednalo se o publikaci z produkce nakladatelství Motto, již upravilo externě grafické studio TYP A spol., s. r. o.

20.3. Uvozovky (dvojitě ve dvojitých)

Stejně nakladatelství i stejné grafické studio bylo naším jediným zástupcem v případě ponechání dvojitých uvozovek v dalších dvojitých uvozovkách.

20.4. Uvozovky (jednoduché ve dvojitých)

V tomto případě jsme zkoumali, zda grafik (respektive redaktor, neboť je to převážně jeho odpovědnost) další uvozovky ve dvojitých uvozovkách správně nahradil českými typografickými jednoduchými uvozovkami. Zaznamenali jsme osm výskytů.

Tabulka 89: Uvozovky (jednoduché ve dvojitých) – grafici

Autoři sazby	Počet případů
Argo, Jakub Škraban P	1
x	1
Baronet, Ricardo N	2
x	1
y	1
JOTA, Veronika Cágová P	1
x	1
Motto, TYP A spol. s. r. o. N	1
x	1
Paseka, Michaela Drtinová P	1
x	1
Plus, Tereza Králová P	1
x	1
Vydavatelství Víkend, Sazba MM N	1
y	1
Celkový součet	8

Celkem čtyři případy nakladatelství prestižních a tři neprestižních (jedno 2x) neukazují na výrazný rozdíl v přístupu. Rozkolísanost jsme pak zaznamenali pouze u nakladatelství Baronet z neprestižní skupiny, u něž v jedné knize uvozovky jednoduchými nahrazeny byly, ve druhé však nikoliv (zůstaly dvojitě).

20.5. Vyznačování interpunkce ve výrazovém celku

Ačkoliv jsme tento jev do výzkumu zařadili, nepodařilo se nám najít v excerpovaném vzorku žádný relevantní případ, proto jej nehodnotíme.

20.6. Chybné uvozovky

Při excerpaci dat jsme se vcelku překvapivě nesetkali se sazbou nesprávných uvozovek. Ani jednou jsme tedy nezaznamenali fakt, že by byla horní a dolní uvozovka přehozena, že by byly uvozovky nahrazeny znakem pro palec (") či apostrofem (') nebo že by se v českém textu nesprávně objevily uvozovky anglické. Toto zjištění je vzhledem k úrovni české typografie a sazby potěšující, je však pravděpodobně ovlivněno i povahou zkoumaného vzorku. V odborné literatuře či v časopisecké a novinové praxi na chybné tvary uvozovek běžně narážíme.

21. Závěr

Cílem této práce bylo ověřit dodržování pravidel vázaných na vybrané jevy z oblasti typografie a sazby na vzorku současné beletrie (sázené v českém jazyce). Zohledňovali jsme relativní prestižnost či neprestižnost nakladatelů a sledovali v rámci možností, jež nám data poskytla, také individuální přístup či styl konkrétního grafika. Pokusili jsme se tak stanovit podobu aktuálního českého typografického úzu a postihnout jeho vztah k normám a kodifikacím, respektive k závazkům deklarovaným oborovými příručkami.

V první části výzkumu jsme se věnovali jevům na úrovni odstavcové sazby, jednalo se o různé způsoby signalizace nového odstavce a o problematiku východového řádku. S ohledem na zjištěná data jsme potvrdili, že nejpoužívanějším způsobem značení odstavce je v českém prostředí použití odstavcové zarážky, která je ovšem v nadpoloviční většině vypouštěna po nadpisu. Jak jsme uvedli v teoretické části, oblibu odstavcové zarážky jsme předpokládali, druhý zjištěný fakt poté reflektoval soudobý trend eliminovat signály směrem ke čtenáři na levé straně sazebního obrazce. Mezi další, většinou však doplňkové, způsoby značení odstavců patřilo oddělení odstavců prázdným řádkem či použití grafického prvku na samostatném řádku. V praxi byly jednotlivé způsoby odstavcové úpravy často kombinovány, data tedy nevypovídají o preferenci výhradní. Distribuce jednotlivých způsobů mezi nakladatele prestižní a neprestižní ukázala sice rozdíly statisticky významné, avšak nikoli dramatické. Pouze značení grafickým symbolem místo zarážky bylo výrazně obvyklejší u nakladatelů neprestižních (respektive se vyskytovalo pouze u nich).

V rámci části o odstavcové sazbě nás velmi zajímala problematika řešení východových řádků, zejména ve vztahu k poměrně preskriptivním pravidlům formulovaným oborovými příručkami a normami. Východový řádek kratší než odstavcová zarážka jsme nacházeli relativně hojně jak u prestižních, tak u neprestižních nakladatelů. Ještě nižší míru respektu ze strany grafiků pak vykazovalo pravidlo minimální mezery na konci východu, která má být větší než odstavcová zarážka. Častěji bylo porušováno u nakladatelů neprestižních, nicméně mezi prestižními se v tomto směru překvapivě silně projevoval Host. Téměř v 70 % excerpovaných publikací zůstávala na východovém řádku část posledního rozděleného slova, což může být rovněž vnímáno jako prohřešek zásadní, ačkoli

v tomto případě není pravidlo formulováno tak jednoznačně jako předchozí dvě. Neprestižní nakladatelé ovšem dominovali i v tomto případě. S převažující systematickou tolerancí jsme se nicméně setkali i u Arga a Mladé fronty, zejména v práci Pavla Růta (Argo) a Jany Vysoké (Mladá fronta).

Zjištěná data týkající se sazby na úrovni odstavce a ošetření východových řádků dokázala, že o tendenci eliminovat zbytečné signály směrem ke čtenáři se v sazbě zasazují více grafici prestižních nakladatelství. Pomyslná prestiž se alespoň mírně prosazuje i v případě řešení východových řádků, pravidla pro jejich úpravu však nejsou v praxi dodržována napříč nakladateli.

Druhou oblastí naší analýzy byla problematika parchantů, sirotků a vdov. Tyto dva sazečské nedostatky (respektive kompromisy) byly dlouho považovány za hrubé typografické chyby, nicméně v případě vdov jsme v teoretické části pojednali o rostoucí toleranci. Data získaná excerpcí potvrdila, že vdovy se v sazbě vyskytují, v převažující většině u neprestižních nakladatelů. Nicméně došlo k tomu i v publikaci Mladé fronty, systematickou tendenci jsme však vyzorovali zejména u neprestižního Garamonu a Motta, z grafiků pak u Libora Marchlíka (Fantom Print) a Miloslava Hůlovce (Vydavatelství Víkend). Rovněž jsme ve dvou knihách zaznamenali výskyt sirotku, opět v případě Garamonu a v publikaci vydané Tomášem Růžičkou vlastním nákladem. V kontextu získaných dat se nám potvrdila hypotéza, že s klesající nakladatelskou prestiží se zvyšuje tolerance k vdovám, případně dokonce k sirotkům, ačkoliv v jejich případě připouštíme, že se mohlo jednat o pouhou sazečovu nepozornost.

Další skupina jevů, které jsme zkoumali, se týkala dělení slov v sazbě a konců řádků. V praxi jsme se setkali s tím, že pravidlo počtu znaků u dělení dvou a víceslabičných slov bylo častěji nedodržováno, ve větší míře dokonce nakladatelstvími námi označenými jako prestižní. Konstantní výskyt jsme zaznamenali u Hostu, v konkrétním grafickém rukopisu u Jaroslava Bulíčka (taktéž Host). Z neprestižních nakladatelů se o převážnou tendenci nedodržování pravidla jednalo u Baronetu a Motta, v rámci grafiků u Miloslava Hůlovce (Víkend). Typografický úzus se v tomto případě opět značně rozchází s kodifikovaným pravidlem, a opět se tomu tak děje napříč nakladatelským spektrem.

Během excerptce jsme se však neselekávali s vyloženě chybným (gramaticky) dělením slov, ani s tolerancí předložky „a“ na konci řádku. Tento jev se vyskytl pouze v jedné knize, a to neprestižního nakladatelství Garamond. Nejčastější počet

bezprostředně pod sebou dělených výrazů byl dva, přičemž tolerance většího počtu dělení pod sebou korelovala s nízkou prestižností nakladatele. Převážně třikrát, čtyřikrát a pětkrát dělili pod sebou slova výhradně grafici neprestižních nakladatelů.

Zabývali jsme se rovněž dělením slov mezi stranami jak vně, tak uvnitř dvojstrany. V prvním případě dominovala tendence slova v tomto místě dělit u neprestižních nakladatelů, a to zejména u knih z produkce Baronetu, Domina, Garamondu, Motta a Nakladatelství Brána. Konstantně dělil vně dvojstrany grafik Dušan Žárský (Domino). U prestižních nakladatelů jsme nevyozorovali tendenci konstantního rázu ani na úrovni nakladatele, ani na úrovni grafika. Dělení slov uvnitř dvojstrany bylo obecně častější a rovnoměrněji rozložené mezi prestižní a neprestižní nakladatele. Vyzozorovali jsme zde však systematický výskyt i v rámci produkce konkrétního nakladatele (Druhé město), zejména pak o tamní grafický rukopis Bedřicha Vémoly. V rámci neprestižních nakladatelů byla slova stabilně uvnitř dvojstrany dělena v knihách nakladatelství již výše uvedených, výskyt daného jevu podpořila zejména tvorba Libora Marchlíka (Fantom Print) a Dušana Žárského (Domino).

Se systematickou tolerancí chybného dělení, s dělením slov v nadpisech, s tolerancí předložek a spojek v nadpisech či s dělením ve specifických částech textu jsme se v publikacích příliš nebo vůbec neseťkávali, výzkum těchto oblastí nepřinesl relevantní data. Pokud k porušení normy výjimečně docházelo, tak téměř výhradně u neprestižních nakladatelů.

Ve čtvrté fázi výzkumu jsme se věnovali pomlčce, u níž jsme zkoumali, zda je v sazbě volen správný znak, dále její délku, systematicčnost při případném střídání délek a případy, kdy byla užita pro uvození přímé řeči, při zápisu peněžních jednotek či ve významu nahrazujícím předložku či spojku. Zejména u posledních zmiňovaných jevů se nám však nepodařilo shromáždit relevantní data, z nichž bychom mohli vyvodit závěry. Tento fakt přičítáme zvolenému výzkumnému vzorku, neboť jsme se setkali s tím, že znaménko pomlčky bylo častěji nahrazováno slovním vyjádřením za účelem omezení grafických symbolů v beletristickém textu.

V souvislosti s délkou znaků konstatujeme, že převažovaly případy, kdy byla v sazbě užívána kratší n-pomlčka. Výraznější m-pomlčku preferovala zejména dvě prestižní nakladatelství, Host (zásluhou Jaroslava Bulíčka) a Druhé město

(zásluhou Bedřicha Vémoly). Delší varianta pomlčky se častěji používá v sazbě akcidenční, v běžné knižní sazbě je obecně považována za znak jisté inovativnosti, proto skutečnost, že jsme její konstantní preferenci vypožorovali hned u dvou prestižních nakladatelů, hodnotíme jako snahu o velmi estetickou formu knižní úpravy.

Těžištěm zkoumání pomlčky poté byla tolerance jejího výskytu na konci či začátku řádku. Na základě sesbíraných dat jsme zjistili významný rozdíl v aktuálním typografickém úzu oproti doporučením či preskripcím oborových příruček a norem. Zatímco toleranci na konci řádku jsme očekávali, a to ve stejném zastoupení napříč výzkumným vzorkem, což se potvrdilo, procento výskytu daného znaménka na začátku řádku bylo vyšší než náš předpoklad. Pomlčkou začínali nový řádek častěji grafici neprestížních nakladatelství, stabilně se tak dělo u knih Baronetu, Garamondu či Nakladatelství Brána, s ohledem na konkrétního grafika pak zmiňme tvorbu Libora Marchlíka (Fantom Print). Avšak i u publikací prestižní nakladatelské skupiny jsme vysledovali toleranci konstantního rázu v grafickém rukopisu Luboše Drtiny (Paseka).

U pomlčky pro nás bylo také velmi zarážející zjištění, že grafička Jana Vysoká z Mladé fronty (námi označené jako prestižní), ve své tvorbě volila pro funkci pomlčky špatný znak, nejčastěji se jednalo o grafém divisu. Ke stejnému jevu docházelo dále už pouze ve dvou publikacích vydaných vlastním nákladem, tedy v publikacích neprestížních nakladatelů.

V souvislosti s dalšími dvěma zkoumanými znaky, spojovníkem a lomítkem, jsme sledovali celkem čtyři jevy. Excerpcí jsme zjistili, že spojovník grafici v případě dělení slova v místě tohoto znaku vždy opakují, po vzoru kodifikovaného pravidla. Dále nás zajímalo, zda se spojovník v praxi sází správným znakem, nebo zda dochází k jeho záměně s pomlčkou. Docházelo k tomu opět v případě Jany Vysoké (Mladá fronta), jež oba znaky střídala nesystematicky a chybně. Nesprávné užití divisu jsme dále vysledovali u publikace neprestížní, vydané vlastním nákladem, ve všech ostatních případech bylo toto znaménko užito správně.

V případě lomítka se nám na beletristickém vzorku nepodařilo nasbírat dostatek relevantních dat pro postižení platnosti daných pravidel.

Poslední námi zkoumanou skupinou bylo několik dalších jevů, z nichž jsme získali nejrelevantnější data k použití minuskových číslic v textu. Převážně je používali grafici prestižních nakladatelů v čele s Hostem. Na úrovni individuálního grafického stylu jsme tendenci k užívání zaznamenali u Pavla Růta (Argo), Jaroslava Zajíčka (Host) a Jany Vysoké (Mladá fronta). Minuskové neboli „skákavé“ číslice činí text dynamičtější a vytváří až dojem „hry“ mezi grafikem a čtenářem. Výsledky výzkumu potvrdily náš předpoklad, totiž že s volbou těchto číslic se setkáme častěji v publikacích prestižních nakladatelů, kteří sázejí na image svých knih více než nakladatelé neprestižní, u nichž se často jedná o masově vydávanou triviální literaturu bez důkladněji promyšlené grafické úpravy.

Když jsme v úvodu empirického výzkumu rozdělili spektrum nakladatelů do dvou skupin dle relativní prestiže, bylo naším záměrem vysledovat, zda najdeme takové rozdíly, jež by podpořily domněnku, že se celkový přístup obou skupin k sazbě liší, tedy že vysoká míra prestiže koreluje s dodržováním základních pravidel typografie a sazby. Tento předpoklad se u většiny jevů potvrdil, zároveň se ukázalo, že naše pracovní klasifikace nakladatelů na prestižní a neprestižní byla v zásadě opodstatněná. Určitou výjimkou může být Mladá fronta, která se několikrát z řad prestižních nakladatelů vymkla.

Na základě výzkumu rovněž dospíváme k závěru, že kodifikovaná pravidla respektive normy a současný úzus se na poli typografie a grafické úpravy knih v mnohých bodech rozcházejí. K tomuto faktu může do jisté míry přispívat práce s jedinečnými texty, jejichž grafickou stránku nelze unifikovat, avšak u řady nerespektovaných pravidel s tímto tvrzením nevystačíme. Ačkoliv jsme pro analýzu volili knihy nepříznakové, romány, ne každý text sám o sobě umožňuje dodržovat bezvýhradně všechna pravidla sazby. V takovém případě se grafici uchylují k vlastnímu řešení a kompromisům, které často uplatňují plošně i u dalších publikací. Oblast knižní sazby a typografie skýtá prostor pro vlastní kreativitu, individuální prezentaci grafika, operativní a spontánní rozhodování, nicméně grafici/sazeči/typografové by neměli zapomínat na jistou úroveň profesionality a erudice, jež je nutná pro udržení kvality v každém oboru. Jedině tak se totiž zamezí tomu, aby se z knižních grafiků stávali operátoři grafických studií, před čímž varuje Michal Ptáček, jehož jsme citovali v úvodu této práce.

22. Seznam obrázků, tabulek a grafů

Obrázek 1: Grafické znázornění záměru revize normy.....	11
Tabulka 1: Grafická tvorba Jaroslava Bulíčka.....	61
Tabulka 2: Grafická tvorba Pavla Růta.....	63
Tabulka 3: Grafická tvorba Davida Balihara.....	65
Tabulka 4: Grafická tvorba Bedřicha Vémoly.....	67
Tabulka 5: Grafická tvorba Veroniky Cágové.....	69
Tabulka 6: Grafická tvorba Luboše Drtiny.....	71
Tabulka 7: Grafická tvorba Jany Vysoké.....	73
Tabulka 8: Grafická tvorba Miloslava Hůlovce.....	75
Tabulka 9: Grafická tvorba Libora Marchlíka.....	77
Tabulka 10: Grafická tvorba Dušana Žárského.....	79
Tabulka 11: Odstavcová zarážka – globálně.....	82
Tabulka 12: Odstavcová zarážka – PR vs. nonPR.....	82
Tabulka 13: Východový řádek kratší než odstavcová zarážka – globálně.....	82
Tabulka 14: Východový řádek kratší než odstavcová zarážka – PR vs. nonPR.....	83
Tabulka 15: Východový řádek kratší než odstavcová zarážka – grafici PR.....	83
Tabulka 16: Východový řádek kratší než odstavcová zarážka – grafici nonPR.....	84
Tabulka 17: Mezera na konci východového řádku menší než odstavcová zarážka – globálně.....	85
Tabulka 18: Mezera na konci východového řádku menší než odstavcová zarážka – PR vs. nonPR.....	85
Tabulka 19: Mezera na konci východového řádku menší než odstavcová zarážka – grafici PR.....	86
Tabulka 20: Mezera na konci východového řádku menší než odstavcová zarážka – grafici nonPR.....	87
Tabulka 21: Východový řádek obsahuje část rozděleného slova – globálně.....	88
Tabulka 22: Východový řádek obsahuje část rozděleného slova – PR vs. nonPR.....	88
Tabulka 23: Východový řádek obsahuje část rozděleného slova – grafici PR.....	89
Tabulka 24: Východový řádek obsahuje jen část rozděleného slova – grafici nonPR.....	90
Tabulka 25: Grafický prvek místo odstavcové zarážky – globálně.....	91
Tabulka 26: Grafický prvek místo odstavcové zarážky – PR vs. nonPR.....	91
Tabulka 27: Grafický prvek místo odstavcové zarážky – grafici nonPR.....	92
Tabulka 28: Oddělení odstavce prázdným řádkem – globálně.....	92
Tabulka 29: Oddělení odstavce prázdným řádkem – PR vs. nonPR.....	93
Tabulka 30: Oddělení odstavce prázdným řádkem – grafici PR.....	93
Tabulka 31: Oddělení odstavce prázdným řádkem – grafici nonPR.....	94
Tabulka 32: Bez odstavcové zarážky – globálně.....	94
Tabulka 33: Bez odstavcové zarážky – grafici PR a nonPR.....	95
Tabulka 34: Oddělení odstavců grafickým prvkem na samostatném řádku – globálně.....	95
Tabulka 35: Oddělení odstavců grafickým prvkem na samostatném řádku – PR vs. nonPR.....	96
Tabulka 36: Oddělení odstavců grafickým prvkem na samostatném řádku – grafici PR.....	96
Tabulka 37: Nový odstavec ve východu odstavce předcházejícího – globálně.....	97
Tabulka 38: První odstavec pod nadpisem bez zarážky – globálně.....	97
Tabulka 39: První odstavec pod nadpisem bez zarážky – PR vs. nonPR.....	98
Tabulka 40: První odstavec pod nadpisem bez zarážky – grafici PR.....	98
Tabulka 41: První odstavec pod nadpisem bez zarážky – grafici nonPR.....	99
Obrázek 2: Odstavcová úprava souhrnně.....	100
Tabulka 42: Tolerance vdov – globálně.....	101
Tabulka 43: Tolerance vdov – PR vs. nonPR.....	101
Tabulka 44: Tolerance vdov – grafici PR.....	102
Tabulka 45: Tolerance vdov – grafici nonPR.....	102
Tabulka 46: Sirotek v sazbě – globálně.....	103
Tabulka 47: Sirotek v sazbě – PR vs. nonPR.....	103
Tabulka 48: Sirotek v sazbě – grafici nonPR.....	104
Tabulka 49: Dělení dvou a víceslabičných slov – globálně.....	104
Tabulka 50: Dělení dvou a víceslabičných slov – PR vs. nonPR.....	105
Tabulka 51: Dělení dvou a víceslabičných slov – grafici PR.....	105
Tabulka 52: Dělení dvou a víceslabičných slov – grafici nonPR.....	106
Tabulka 53: Dělení při zběžném čtení neobvyklé či vysloveně chybné – globálně.....	106

Tabulka 54: Počet dělení slov pod sebou – globálně	107
Tabulka 55: Počet dělení 3x – PR vs. nonPR	107
Tabulka 56: Tolerance „a“ na konci řádku – globálně.....	108
Tabulka 57: Tolerance „a“ na konci řádku – PR vs. nonPR.....	108
Tabulka 58: Dělení slov mezi stranami vně dvojstrany – globálně	109
Tabulka 59: Dělení slov mezi stranami vně dvojstrany – PR vs. nonPR.....	109
Tabulka 60: Dělení slov mezi stranami vně dvojstrany – grafici PR.....	110
Tabulka 61: Dělení slov mezi stranami vně dvojstrany – grafici nonPR.....	110
Tabulka 62: Dělení slov mezi stranami uvnitř dvojstrany – globálně	111
Tabulka 63: Dělení slov mezi stranami uvnitř dvojstrany – PR vs. nonPR.....	112
Tabulka 64: Dělení slov mezi stranami uvnitř dvojstrany – grafici PR.....	112
Tabulka 65: Dělení slov mezi stranami uvnitř dvojstrany – grafici nonPR.....	113
Tabulka 66: Dělení slov v nadpisech – globálně	113
Tabulka 67: V celé knize používána m-pomlčka – globálně	115
Tabulka 68: V celé knize používána m-pomlčka – PR vs. nonPR.....	115
Tabulka 69: Pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek na konci řádku – globálně	116
Tabulka 70: Pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek na konci řádku – PR vs. nonPR.....	116
Tabulka 71: Pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek na konci řádku – grafici PR.....	117
Tabulka 72: Pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek na konci řádku – grafici nonPR.....	117
Tabulka 73: Pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek na začátku řádku – globálně	118
Tabulka 74: Pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek na začátku řádku – PR vs. nonPR	118
Tabulka 75: Pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek na začátku řádku – grafici PR	119
Tabulka 76: Pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek na začátku řádku – grafici nonPR	119
Tabulka 77: Přímá řeč uvozena uvozovkami – globálně	120
Tabulka 78: Přímá řeč uvozena uvozovkami – PR vs. nonPR.....	120
Tabulka 79: Špatně použitá pomlčka (záměna se spojovníkem) – globálně.....	121
Tabulka 80: Špatně použitá pomlčka (záměna se spojovníkem) – PR vs. nonPR	121
Tabulka 81: Špatně použitá pomlčka (záměna se spojovníkem) – grafici PR vs. nonPR.....	121
Tabulka 82: Opakování spojovníku v místě dělení – globálně	122
Tabulka 83: Opakování spojovníku v místě dělení – PR vs. nonPR	122
Tabulka 84: Špatně použitý spojovník – globálně.....	123
Tabulka 85: Špatně použitý spojovník – PR vs. nonPR	123
Tabulka 86: Použití minuskových číslic v textu – globálně	124
Tabulka 87: Použití minuskových číslic v textu – PR vs. nonPR.....	125
Tabulka 88: Použití minuskových číslic v textu – grafici.....	125
Tabulka 89: Uvozovky (jednoduché ve dvojitých) – grafici	127

23. Anotace

Autor práce: Martina Víchová

Název katedry a fakulty: Katedra bohemistiky, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Název práce: Úzus, norma, kodifikace v české knižní typografii a sazbě

Vedoucí práce: Mgr. Lenka Pořízková, Ph.D.

Počet znaků: 292 380

Počet příloh: 3

Počet titulů použité literatury: 80

Klíčová slova: úzus, norma, kodifikace, typografie, sazba

Předmětem práce je postihnout vývoj vybraných typografických zásad a zásad knižní sazby a ověřit vztah mezi předepsanými či doporučenými pravidly společně s jejich respektováním v současné knižní praxi. Na základě excerptce oborových příruček vydaných od počátku 20. století do současnosti jsme v teoretické části pojednali o vývoji pravidel vázících se k vybraným jevům, které jsme poté ověřovali v praxi na vzorku současné český psané beletrie publikované v roce 2014. Výzkumný vzorek zahrnoval práci různých současných českých grafiků pro současná česká nakladatelství, jež jsme rozdělili do dvou skupin podle prestižnosti. Na základě praktické aplikace pravidel jsme konstatovali, zda se v případě daného jevu jedná o jev konstantní, či náhodný v rámci nakladatelství a v kontextu práce konkrétního grafika. Závěrem jsme shrnuli, které jevy jsou v knižní praxi dodržovány bezvýjimečně, které sporadicky nebo vůbec, a demonstrovali spojitost mezi prestiží dané nakladatelské značky a mírou dodržování pravidel.

Key words: usage, norm, codification, typography, typesetting

The aim of the thesis is to reflect the development of the selected typographical principles and the principles of typesetting and to verify the relationship between the prescribed and recommended rules along with their compliance in current book praxis. Based on excerption of the guidelines issued from the 20th century till now, the theoretical part of the thesis discussed the development of the rules linked to the selected phenomena, which we subsequently verified on a sample of contemporary Czech fiction issued in 2014. The sample we based our research on included the work of various contemporary Czech graphical artists from the current Czech publishing houses divided into two groups according to their prestige. Based on the application of the rules on the sample we observed, we examined the constant or random appearance of phenomenon within the framework of a publishing house or a concrete graphical artist. In conclusion, we summarized which phenomena are complied with without exception, which sporadically or not at all and we demonstrated the linkage between the prestige of the publishing house and the rate of compliance.

24. Seznam literatury

Typografie

- AMBROSE, Gavin, HARRIS, Paul. *Grafický design. Formát*. Brno: Computer Press, 2011.
- AMBROSE, Gavin, HARRIS, Paul. *Grafický design. Typografie*. Brno: Computer Press, 2010.
- BERAN, Vladimír a kol. *Aktualizovaný typografický manuál*. Praha: Kafka design, 2012.
- BHASKARANOVÁ, Lakshmi. *Design publikací*. Praha: Slovart, 2007.
- BLAŽEJ, Bohuslav. *Grafická úprava tiskovin*. Praha: SPN, 1990.
- BLAŽEJ, Bohuslav. *Ruční sazba I*. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury, 1971.
- DANČO, Václav. *Kapesní průvodce počítačovou typografií*. Praha: Via Vestra – Labyrint, 1995.
- DUSONG, Jean-Luc, SIEGWARTOVÁ, Fabienne. *Typografie, od olova k počítačům*. Praha: Svojtka a Vašut, 1997.
- DYRYNK, Karel. *Krásná kniha a její technická úprava*. Praha: Spolek Typografia v Praze, 1924.
- DYRYNK, Karel. *Pravidla sazby typografické*. Přerov: Knih tiskárna Obzor v Přerově, 1947.
- FABEL, Karel. *Současná typografie*. Praha: Odeon, 1981.
- FINGL, Jaroslav, ZAHÁLKA, František. *Sazba cizích řečí*. Praha: Práce vydavatelstvo ROH, 1951.
- GILL, Eric. *Esej o typografii*. Praha: Rubato, 2014.
- HAVELKA, Jan. *Počítačová typografie pro každého*. Praha: GRADA Publishing, 1995.
- HEJL, Josef. *Typografické počty*. Praha: Nakladatelství Národní práce, 1944.
- HLADKÝ, Miroslav, BARTÁK, Jan. *Základy grafické úpravy tiskovin*. Praha: Novinář, 1981.
- HLAVSA, Oldřich. *Typographia I, II, III*. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury, 1976, 1981, 1986.

- JEDLIČKA, Jindřich. *Sazba a lámání knih, novin a časopisů*. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury, 1972.
- JERO, Jiří. *Základy sazby*. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury, 1970.
- KALÁB, Method. Charakteristické znaky obrazu knižního písma. *Hollar*, roč. XXI. Praha: Hollar. Sdružení českých umělců grafiků v Praze, 1949.
- KOČIČKA, Pavel, BLAŽEK, Filip. *Praktická typografie*. Brno: Computer Press, 2007.
- KŘÍŽEK, Jan, URBAN, Bohumil. *Písmo*. Praha: Vlastním nákladem, 1938.
- MARŠO, Stanislav. *O konstrukci tiskopisu*. Praha: Nakladatelství spolku Typografia v Praze, 1936.
- MARTINČÍK, Richard. *Úvod do grafického průmyslu*. Brno: Nákladem grafického klubu v Brně, 1922.
- MENHART, Oldřich. *Tvorba typografického písma*. Praha: SPN, 1957.
- MOSER, Bedřich. *Mysterium písma*. Separátní otisk z časopisu Typografia, roč. XLV. Praha: Pořízeno péčí slévárny písem, české akciové společnosti, 1938.
- MRÁZEK, Karel. Začátky spolupráce umělců na české typografii. *Typografia*, roč. XXXXV. Praha: Spolek Typografia v Praze, 1938.
- NAJBRT, Vladislav a kol. *Redaktor v tiskárně*. Praha: Novinář, 1979.
- NOHEL, František. *Sazba matematická a chemická*. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury, 1972.
- PECINA, Martin. *Knihy a typografie*. Brno: Host, 2011.
- PEŠEK, Antonín. Jazyk a tisk. Korigování cizojazyčné sazby – sazba němčiny. *Typografia*, roč. 78, č. 12/1975. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury, 1975.
- PEŠEK, Antonín. Jazyk a tisk. Korigování cizojazyčné sazby. *Typografia*, roč. 78, č. 11/1975. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury, 1975.
- PEŠEK, Antonín. Jazyk a tisk. Sazba angličtiny. *Typografia*, roč. 80, č. 6/1977. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury, 1977.
- PETLAN, Emil. *Nauka o sazbě hladké i o sazbě akcidencí*. Plzeň: Nákladem Výboru živn. škol pokračovacích v Plzni, 1932.
- PISTORIUS, Vladimír. *Jak se dělá kniha*. Příbram: Pistorius a Olšanská, 2011.
- POP, Pavel a kol. *Sazba I. Ruční sazba*. Praha: SPN, 1984.

- POULIN, Richard. *Jazyk grafického designu*. Praha: Slovart, 2012.
- PTÁČEK, Michal. Sazba a typografie. *PC World*, roč. 1994, č. 1–12. Praha: IDG Czech, 1994.
- SALTZ, Ina. *Základy typografie. 100 principů pro práci s písmem*. Praha: Slovart, 2010.
- SONBERG, Josef. *Strojová sazba*. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury, 1978.
- SRP, Karel a kol. *Karel Teige a typografie*. Praha: Akropolis – Arbor vitae, 2009.
- ŠEMBERA, Jan. *Moderní písmo*. Brno: Nákladem Nového lidu, 1920.
- ŠEMBERA, Jan. *Předlohy písma*. Brno: Nákladem továrny na pera značky „Massag“, 1938.
- ŠPALEK, Jindřich. *Nauka o sazbě obyčejné, tabulkové, matematiky a chemie*. Praha: Nákladem spolku faktorů knihtiskáren a písmolijer v Čechách, 1918.
- ŠTORM, František. *Eseje o typografii*. Praha: Revolver Revue, 2008.
- TEIGE, Karel. *Několik poznámek o moderní typografii. Marginalie. Věstník spolku českých bibliofilů*, roč. XX, č. 4. Praha, 1947.
- THIELE, Vladimír. *Jak se dělá kniha*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1957.
- TSELENTIS, Jason. *Typografie. O funkci a užití písma*. Praha: Slovart, 2014.
- VACEK, Václav. *Nauka o tisku*. Plzeň: Nákladem Výboru živnostenských škol pokračovacích v Plzni, 1934.
- ZUMAN, František. *Knižka o papíru*. Praha: Nákladem společnosti přátel starožitností, 1947.

Lingvistika

- Akademická pravidla českého pravopisu*. Praha: Academia, 1993.
- KARLÍK, Petr a kol. (eds.). *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002.
- Pravidla českého pravopisu s abecedním seznamem slov a tvarů*. Praha: Státní nakladatelství, 1921.
- Pravidla českého pravopisu s abecedním seznamem slov a tvarů. Jediné ministerstvem školství a národní osvěty schválené vydání*. Praha: Státní nakladatelství, 1926.

Pravidla českého pravopisu s abecedním seznamem slov a tvarů. Praha: Školní nakladatelství pro Čechy a Moravu, 1941.

Pravidla českého pravopisu. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957.

Pravidla českého pravopisu. Praha: Academia, 1966.

Pravidla českého pravopisu. Praha: Academia, 1974.

Pravidla českého pravopisu. Praha: Academia, 1977.

Pravidla českého pravopisu. Praha: Academia, 1983.

Normy

ČSN 01 0166	Nakladatelská (vydavatelská) úprava knih a některých dalších druhů neperiodických publikací
ČSN 01 6910	Úprava písemností zpracovaných textovými editory (2007)
ČSN 01 6910	Úprava dokumentů zpracovaných textovými procesory (2014)
ISO 214 (01 0148)	Dokumentace – Abstrakty pro publikace a dokumentaci
ISO 2145 (01 0184)	Dokumentace – číslování oddílů a pododdílů psaných dokumentů
ISO 215 (01 0147)	Dokumentace – Formální úprava příspěvků do periodik a jiných seriálových publikací
ISO 4 (01 0196)	Informace a dokumentace – Pravidla zkracování slov z názvů a názvů dokumentů
ISO 5127 (01 0162)	Informace a dokumentace – Slovník
ISO 7144 (01 0161)	Dokumentace – Formální úprava disertací a podobných dokumentů
ISO 832 (01 0149)	Informace a dokumentace – Bibliografický popis a citace – Pravidla zkracování bibliografických termínů
ISO 999 (01 0192)	Informace a dokumentace – Zásady zpracování, uspořádání a grafické úpravy rejstříků
ON 88 2503	Základní pravidla sazby (1967)
ON 88 2503	Základní pravidla sazby (1974, včetně doplnění z roku 1982)

Internetové zdroje

LOZAN, Petr, PRAVDOVÁ, Markéta. *Otázky a odpovědi k ČSN 01 6910*. [online]. Cit. 6. 4. 2016.

LOZAN, Petr. Nová norma stanovuje jak správně zapsat čas, částku či měřítko. Podívejte se na příklady. *Design Portál*, 28. 3. 2015. [online]. Cit. 1. 2. 2016. Dostupné z: <http://www.designportal.cz/nova-norma-stanovuje-jak-spravne-zapsat-cas-castku-ci-meritko-podivejte-se-na-priklady/>.

PECINA, Martin. *Typomil*. [online]. Cit. 6. 4. 2016. Dostupné z: <http://typomil.com/index.htm>.

Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2014. Dostupné z: http://www.ujc.cas.cz/miranda2/export/sitesavcr/ujc/sys/galerie-download/otazky-a-odpovedi-k-csn-01-6910_2014_ed1.pdf.

Svaz českých knihkupců a nakladatelů. *Zpráva o českém knižním trhu 2014/2015*. [online]. Cit. 15. 4. 2016. Dostupné z: http://sckn.cz/content/zpravy/zprava_ckt_2015.pdf.

TYPO, o. s. *TYPO*. [online]. Cit. 6. 4. 2016. Dostupné z: <http://www.typo.cz>.

Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i. *Internetová jazyková příručka*. [online]. Cit. 6. 4. 2016. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz>.

25. Přílohy

Příloha 1: Výzkumný vzorek

Prestížní nakladatelé

Host

Jan Němec: Dějiny světla	Martin Pecina
Radka Denemarková: Příspěvek k dějinám radosti	Lucie Zajíčková
Marcela Serranová: Deset žen	Jaroslav Bulíček
Henning Mankell: Bílá lvice	Jaroslav Bulíček
Madeline Millerová: Achilleova píseň	Jaroslav Bulíček

Argo

Michel Faber: Kvítek karmínový a bílý	Pavel Růt
Franz-Olivier Giesbert: Himmlerova kuchařka	Libor Batrla
Miloš Urban: Sedmikostelí	Pavel Růt
Catharina Ingelman-Sundbergová: Brambory na vloupačku	Jan Augusta
Natálie Kocábová: Tohle byl můj pokoj	Jakub Škraban
Emil Hakl: Hovězí kostky	Pavel Růt

Torst

Martin Reiner: Básník / román o Ivanu Blatném	David Balihar
Chaim Cigan: Kde lišky dávají dobrou noc: Altschulova metoda (1. díl tetralogie)	Jana Vahalíková
Eva Zábranová: Flashky	David Balihar
Marcel Kabát: Snový život Paní Psyché	David Balihar
Petra Hůlová: Macocha	David Balihar
Milena Slavická: Hagibor	David Balihar

Druhé město – Martin Reiner

Petr Stančík: Mlýn na mumie aneb převratné odhalení komisaře Durmana	Anežka Ciglerová
Ondřej Horák: Dvořiště	Bedřich Vémola
Evžen Boček: Deník kastelána	Bedřich Vémola
Michal Viewegh: Andělé všedního dne	Bedřich Vémola

JOTA

Alessandro d'Avenia: Bílá jako sníh, rudá jako krev	Veronika Cágová
Christina Laurenová: Božský hráč	Veronika Cágová
Katherine Pancolová: Líbejte mě	Veronika Cágová
Gary van Haas: Pád vzhůru	Libor Jelínek
Andrew Pyper: Démonolog	Libor Jelínek

Paseka

Richard Ford: Kanada	Luboš Drtina
Philippe Claudel: Brodeckova zpráva	Michaela Drtinová
Lyndsay Fayeová: Bohové Gotham	Luboš Drtina
Tom Pollock: Syn Londýna: Mrakodrapový trůn 1.	Luboš Drtina

Mladá fronta

Martin Goffa: Bez těla	Jana Vysoká
William Styron: Až na krev	Tomáš Dimter
Radka Denemarková: My 2	Jana Bromová
Sophie van der Stapová: Dívka s devíti parukami	Jana Vysoká
Emma Chaseová: Zapletený	Jana Vysoká

Ostatní:

Plus

Hella S. Haasseová: Černé jezero	Tereza Králová
----------------------------------	----------------

Panteon

Jonas Jonasson: Stoletý stařík, který vylezl z okna a zmizel	DTP Panteon
--	-------------

Kniha Zlín

Kristina Ohlssonová: Andělé strážní	Lucie Mrázová
-------------------------------------	---------------

Triáda

Ivan Matoušek: Autor Quijota	Markéta Jelenová
------------------------------	------------------

MOBA

Hana Marie Körnerová: Carolina	PT MOBA
--------------------------------	---------

Neprestížní nakladatelé

Baronet

Amanda Quick: Cesta u řeky	Ricardo
Jude Deveraux: Casa grande	Ricardo
Raine Miller: Aféra Blackstone 4: Vzácná a drahocenná	Ricardo
Barbara Cartland: Cesta za láskou	Ricardo
Frank Herbert: Děti duny	Ricardo

Nakladatelství Brána

Owen Matthews: Babylon Moskva	Zdeněk Doležal
Silvia Antalíková: Co můžou muži, můžu i já	Tomáš Grof
Joan d. Vinge: 47 Róninů	Tomáš Grof

Vydavatelství Víkend

Kristýna Pivodová: Brána do pekel	Sazba MM
Camilla Grebe & Asa Träff: Trpčí než smrt	Miloslav Hůlavec
Kristýna Pivodová, Aleš Pivoda : Špatný konec nymfomanky	Miloslav Hůlavec
Jiří Bílek: Dábelský plán milované dcery	Miloslav Hůlavec
kolektiv autorů: Krvavý rozchod	Miloslav Hůlavec

Fantom Print

Markus Heitz: Děti Jidášovy	Libor Marchlík
Jack Campbell: Bitevník	Libor Marchlík
Chloe Neill: Holky někdy koušou	Libor Marchlík
Chloe Neill: Kousnutí páteční noci	Libor Marchlík
Myke Cole: Hranice	Libor Marchlík

Motto

Ben Bennett: Večeře v ráji	TYP A, spol. s. r. o.
Agatha Raisinová: A manžel na zabití	Linda Marečková
Halina Pawłowska: Banánové chybičky	TYP A, spol. s. r. o.
Camilla Läckberg: Andělíčkářka	TYP A, spol. s. r. o.
Petr Hugo Šlik: Den, kdy se potkali	TYP A, spol. s. r. o.

Garamond

Guy de Maupassant: Ďábel a jiné povídky	purehtml.cz
Jan Otčenášek, Vladimír Kalina: Láska mezi kapkami deště	Printondemand.cz
David Herbert Lawrence: Milenec lady Chatterleyové	purehtml.cz
Albert Camus: Cizinec	Marie Voslářová
Jean-Christophe Rufin: Červený obojek	Lukáš Franci

Domino

Mo Hayder: Panenka	Rajka Marišinská a Jiří Ryška
Lisa Jackson: Noc předtím	Dušan Žárský
Lucy Dawson: Milenka mého muže	Rajka Marišinská a Jiří Ryška
Marina Anderson: Ostrov poslušnosti	Dušan Žárský
Lisa Jackson: Hrobař	Dušan Žárský

Nakladatelství XYZ

Antonín Jirotko: Bezdomovec s titulem a jiné povídky	Johana Kratochvílová
Helen Fieldingová: Bridget Jonesová: Láskou šílená	Lumír Kaděra
Emma Marsová: Hotel v Paříži	Zdeněk Mareš

Ostatní:

Tomáš J. Bahounek OP

Tomáš J. Bahounek OP: Život Krista nové doby	Tomáš J. Bahounek OP
--	----------------------

NF Distribuce, s. r. o.

Markéta Šichtařová & Vladimír Pikora: Lumpové a beránci	Iveta Hostašová
---	-----------------

Tomáš Růžička

Petra Polsen: Deník kočičího intelektuála	AP-tiskárna Písek
---	-------------------

Carpe Diem

Viktor Labský: Drakkar	Michal Huvar
------------------------	--------------

Příloha 2: Ukázka tabulky pro excerpci

	beletrie prestižní		
	Hella S. Haasseová: Černé jezero		
	Plus, Tereza Králová		
Kvantitativní výzkum typografického úzu	ANO	NE	poznámky
Odstavcová úprava a východový řádek			
odstavcová zarážka	x		
východový řádek kratší než odstavcová zarážka		x	
mezera na konci východového řádku menší než odstavcová zarážka		x	
východový řádek obsahuje jen část posledního rozděleného slova		x	
grafický prvek místo odstavcové zarážky		x	
oddělení odstavce prázdným řádkem		x	
bez odstavcové zarážky		x	
předsazený text		x	
oddělení odstavců grafickým prvkem na samostatném řádku		x	
nový odstavec ve východu odstavce předcházejícího		x	
první odstavec pod nadpisem bez zarážky	x		
Parchanty, sirotci, vdovy			
tolerance vdov		x	
sirotek v sazbě		x	
Dělení slov a konce řádků			
dělení dvou a více slabičných slov dodržuje pravidlo min. dva znaky na konci řádku a tři na začátku řádku	x		
dělení při zběžném čtení neobvyklé či vysloveně chybné		x	
počet dělení pod sebou	x		max 2x
tolerance a na konci řádku		x	
systematická tolerance dělení: zkrácené jméno a příjmení			n
systematická tolerance dělení: zkrácený titul a příjmení			n
systematická tolerance dělení: datum			n
systematická tolerance dělení: zkratka			n
systematická tolerance dělení: číselné řady			n
systematická tolerance dělení: telefonní čísla			n
systematická tolerance dělení: PSČ			n
systematická tolerance dělení: matematické dělení			n
systematická tolerance dělení: poměry			n
systematická tolerance dělení: měřítka			n
systematická tolerance dělení: JINÉ PŘÍPADY			n
dělení slov mezi stranami vně dvojstrany	x		
dělení slov mezi stranami uvnitř dvojstrany	x		
dělení slov v nadpisech (uvést, zda nadpis v bloku nebo na praporek)			n
tolerance předložek a spojek na konci řádku v nadpisech			n
dělení slov ve specifických částech textu (seznam lit., výčty, pozn. pod čarou; odborná lit.) (uvést blok/praporek)			n

	ANO	NE	poznámky
Pomlčka			
střídání n-pomlčky a m-pomlčky systematické (poznačit, jaký je systém)			n
střídání n-pomlčky a m-pomlčky nesystematické (chybné, z nedbalosti)			n
v celé knize používána m-pomlčka, n-pomlčka nikoli		x	
pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek tolerovaná na konci řádku	x		
pomlčka ve funkci přestávky řeči či závorek tolerovaná na začátku řádku		x	
přímá řeč uvozena pomlčkou		x	
přímá řeč uvozena uvozovkami	x		
užití pomlčky v peněžních zápisech (a poznačit zda správné či chybné)			n
Pomlčka ve významu předložky/spojky u víceslovných výrazů sázená s mezerami			n
špatně použitá pomlčka (záměna se spojovníkem)		x	
Spojovník			
opakování spojovníku v místě dělení	x		
špatně použitý spojovník (záměna s pomlčkou)		x	
Lomítko			
opakování lomítka v místě dělení			n
mezery kolem lomítek u víceslovných členů			n
Další jevy (mimo teoretický výklad)			
použití minuskových číslic v textu	x		
tolerování závorek (kulaté v kulatých)			n
uvozovky (dvojitě ve dvojitých)			n
uvozovky (jednoduché ve dvojitých)	x		
vyznačování interpunkce ve výrazovém celku (nějaký výčet v kurzivě, a jestli je interpunkce taky v kurzivě nebo není)			n
chybné uvozovky (anglické v českém textu, dvojitě primy)			
Další			